

**PRAWO
DO SĄDU**
Lekcje
z orzecznictwa

redakcja

**Aleksandra
Partyk**

PRAWO DO SĄDU
LEKCJE Z ORZECZNICTWA

PRAWO DO SĄDU
LEKCJE Z ORZECZNICTWA

RED. ALEKSANDRA PARTYK

Sosnowiec 2025

Recenzent

dr hab. Grzegorz Krawiec, prof. Uniwersytetu Komisji Narodowej w Krakowie

Redakcja

Danuta Dziewięcka

Projekt okładki

Bartłomiej Dudek

Copyright by:

Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie

Publikacja została sfinansowana przez Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego
w Krakowie z subwencji na utrzymanie i rozwój potencjału dydaktycznego
oraz potencjału badawczego

ISBN: 978-83-68024-60-9

Sosnowiec 2025

Spis treści

Wstęp	7
Julia Stanek Prawo do sądu pacjentów w sprawach medycznych – między gwarancją prawną a rzeczywistością.....	11
Arkadiusz P. Szajna, Tomasz Wilk Psychofizjologiczne badania poligraficzne w świetle rozważań na tle rzetelnego postępowania dowodowego (wynikającego z prawa do rzetelnego procesu karnego) oraz opinii przedstawicieli środowiska prawniczego i funkcjonariuszy Policji	27
Anna Szuba-Boroń Prawo do sądu a pozaprawne czynniki wpływające na wyroki w sprawach karnych – analiza roli płci oskarżonego i sędziego. Przyczynek do rozważań.....	39
Katarzyna Julia Kowalska Rola organizacji pozarządowych w realizacji praw osób żyjących z HIV na wybranych przykładach	55
Renata Pawlik Dowód z opinii biegłego w aspekcie prawa do sądu.....	67
Katarzyna Myślińska Prawo pomocy w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych jako realizacja prawa do sądu	79
Grzegorz Bogdan Instytucja żądania skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego jako przejaw realizacji prawa do sądu.....	87
Aleksandra Partyk Pozostawianie pism stron w postępowaniu cywilnym bez dalszych czynności a prawo do sądu.....	97
Adrianna Głód Cyfrowa transformacja wymiaru sprawiedliwości a prawo do sądu	107
Katarzyna Witek-Mioduszevska Prawo do sądu w orzecznictwie. Wybrane przykłady naruszeń	121
Zakończenie	131

Wstęp

Z wielką radością prezentuję wieloautorski zbiór rozważań odnoszących się do materii prawa do sądu. Zaproszeni do publikacji Autorzy, zajmujący się prawem cywilnym, karnym i administracyjnym, w swoich rozdziałach omawiają różne aspekty problemów procesowych i materialnoprawnych, które mają znaczenie dla chronionego konwencyjnie i konstytucyjnie prawa do sądu.

Zwrócić należy uwagę, że w tym przedmiocie stale powstają kolejne opracowania naukowe – w literaturze rodzimej i zagranicznej. Nieustannie w tym temacie wypowiada się orzecznictwo, analizując kolejne, często budzące kontrowersje przypadki spraw. Nie sposób uznać, by temat ten został już dostatecznie omówiony i wyczerpany. Mam nadzieję, że lektura monografii okaże się interesująca dla Czytelników i skłoni ich do rozważań odnośnie do tego, jak należy zestawiać obecny stan prawny z realnymi problemami. Chodzi o to, aby przeciwdziałać przypadkom, kiedy ma miejsce udaremnianie realizacji prawa obywateli do sądu.

Przedstawione w zbiorze analizy *per se* nie stanowią (gdyż nie mogą stanowić) wyczerpania przewodniego tematu publikacji – prawa do sądu. Byłoby to niemożliwe nie tylko z uwagi na ograniczone ramy publikacji, ale przede wszystkim z powodu wieloaspektowości tej problematyki i szerokie spektrum możliwych naruszeń prawa.

Prof. Julia Stanek w swoim rozdziale zawarła rozważania koncentrujące się na problematyce prawa medycznego z perspektywy realizacji praw pacjentów. W tekście Autorka zaprezentowała nie tylko istotne rozwiązania prawne, jakie mają w tym zakresie zastosowanie, ale zestawiła je z rzeczywistymi problemami, które mogą w praktyce utrudniać dochodzenie praw przez pacjentów w sporach z podmiotami leczniczymi.

Prof. Arkadiusz P. Szajna i mgr Tomasz Wilk zajęli się natomiast przedstawieniem rozważań odnoszących się do tego, jak badania poligraficzne są postrzegane nie tylko przez prawników, ale i funkcjonariuszy Policji. Materia analizowana w rozdziale ma znaczenie z perspektywy realizacji prawa do rzetelnego postępowania karnego, skoro celowość przeprowadzenia tego dowodu, jak i ocena jego wyników może implikować określony kierunek rozstrzygnięcia sprawy.

Kolejny rozdział opracowała dr Anna Szuba-Boroń, która zwróciła uwagę na doniosły problem pozaprawnych czynników, które potencjalnie mogą rzutować na wynik postępowania karnego. Materia ta wywołuje szereg kontrowersji, co skłania do prowadzenia badań empirycznych. Autorka swoją analizę poświęciła kwestii płci – oskarżonego i sędziego orzekającego w sprawie w korelacji z możliwymi rozstrzygnięciami. Jak wynika z tekstu, planuje ona rozwijać omawiane zagadnienie w kolejnych publikacjach.

Potrzeby osób żyjących z HIV z perspektywy realizacji prawa do sądu ukazała dr Katarzyna Julia Kowalska. Jej rozdział koncentruje się na doniosłości udzielanego tym osobom wsparcia przez organizacje pozarządowe. Zaprezentowane w tekście przykłady podmiotów oferujących pomoc osobom żyjącym z HIV unaoczniają, jak doniosłe znaczenie ma dla obywateli tego rodzaju aktywność.

Rozdział przygotowany przez dr Renatę Pawlik odnosi się do praktycznych problemów dotyczących kluczowego w wielu sprawach sądowych dowodu z opinii biegłego sądowego. Materia zobrazowana przez Autorkę bywa uznawana za jedną z bolączek przewlekłe prowadzonych postępowań sądowych, a co za tym idzie – ma istotne znaczenie z perspektywy realizacji prawa do sądu.

Problemy osób borykających się z trudnościami ekonomicznymi w sprawach sądoadministracyjnych omówiła w kolejnym rozdziale dr Katarzyna Myślińska. Jej analiza odnosi się nie tylko do regulacji prawnych gwarantujących osobom ubogim możliwość korzystania z prawa pomocy, ale i kierunków orzecznich wypracowanych w tym obszarze.

Kolejny rozdział przygotowany przez dra Grzegorza Bogdana odnosi się do kwestii kognicji sądowej na przykładzie instytucji żądania skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego. Zaprezentowane w tekście rozważania mogą być interesujące nie tylko dla osób zajmujących się prawem karnym i prawem karnym skarbowym, ale także dla specjalistów z innych dziedzin, ukazują bowiem, jakie problemy może rodzić przekazywanie określonych materii pod analizę organów pozasądowych.

W rozdziale dr Aleksandry Partyk omówiona została niedawno wprowadzona do procesu cywilnego instytucja pozostawienia pisma bez dalszych czynności, której ratio stanowi usprawienie postępowania. Rozwiązanie funkcjonujące w Kodeksie postępowania cywilnego wywołuje jednak kontrowersje, które przedstawia Autorka. Istnieją zarówno pozytywne, jak i negatywne aspekty regulacji w tym zakresie.

Mgr Adrianna Głód swój rozdział poświęciła wybranym aspektom modernizującego się wymiaru sprawiedliwości. Autorka na przykładzie wybranych rozwiązań starała się odpowiedzieć na pytanie, w jakim zakresie zachodzące przemiany związane z cyfrową transformacją w sądownictwie mogą implikować wzmocnienie bądź osłabienie prawa obywateli do sądu.

W ostatnim rozdziale przygotowanym przez mgr Katarzynę Witek-Mioduszewską zaprezentowane zostały wybrane przypadki naruszeń prawa do sądu, zaś rozważania w tym przedmiocie zostały przedstawione przy odwołaniu się do dorobku orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego i Sądu Najwyższego.

Zaprezentowane w kolejnych rozdziałach tomu rozważania powstały niezależnie od siebie i stanowią wyraz indywidualnych poglądów prawnych poszczególnych Autorów.

Autorom poszczególnych rozdziałów serdecznie dziękuję za przyjęcie zaproszenia do publikacji i trud włożony w przygotowanie poszczególnych fragmentów tomu. Bez Państwa nakładu pracy i zaangażowania przygotowane opracowanie nie mogłoby powstać w obecnym kształcie. Mam nadzieję, że w przyszłości możliwa będzie dalsza współpraca.

Wielkie podziękowania składam w imieniu Autorów i swoim recenzentowi tomu, Panu Profesorowi Grzegorzowi Krawcowi, za wnikliwą recenzję i szereg sugestii w niej zawartych. Dzięki wskazaniom Pana Profesora udało się udoskonalić przygotowaną monografię.

W imieniu Autorów i swoim serdecznie zapraszam do lektury!

Aleksandra Partyk

Julia Stanek*

Prawo do sądu pacjentów w sprawach medycznych – między gwarancją prawną a rzeczywistością

Patients' Right to a Fair Trail in Medical Cases – Between Legal Guarantee and Reality

Wstęp

Prawo do sądu stanowi fundament demokratycznego państwa prawa, gwarantując każdemu obywatelowi możliwość ochrony swoich praw i wolności przed niezawisłym i bezstronnym sądem. W kontekście spraw medycznych prawo to nabiera szczególnego znaczenia, gdyż pozwala poszkodowanym pacjentom dochodzić roszczeń związanych z naruszeniami ich praw przez podmioty wykonujące działalność leczniczą, w tym podmioty lecznicze. Mimo licznych gwarancji prawnych zawartych w Konstytucji RP, międzynarodowych aktach prawnych oraz ustawach krajowych rzeczywista realizacja prawa do sądu przez pacjentów napotyka liczne przeszkody. W rozdziale omówiono najistotniejsze bariery w realizowaniu prawa pacjentów do sądu w kontekście cywilnej procedury sądowej w sprawach medycznych.

1. Gwarancje prawne prawa do sądu

Artykuł 45 Konstytucji RP gwarantuje każdemu obywatelowi prawo do sądu. Jest to prawo, które ma kluczowe znaczenie dla funkcjonowania państwa prawa. Ochrona sądowa stanowi podstawowy mechanizm zabezpieczenia praw i wolności obywatelskich, co znajduje swoje odzwierciedlenie w art. 77 ust. 2 Konstytucji RP, który zapewnia każdemu prawo dostępu do sądu jako niezbędnego elementu demokratycznego państwa prawa. Ponadto Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹, będąca częścią polskiego porządku prawnego, w art. 6 ust. 1 m.in. stanowi: „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym”. Regulacje prawne gwarantujące prawo do sądu odnajdziemy także w innych międzynarodowych aktach prawnych,

* dr hab., Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie, prof. UAFM; ORCID nr: 0000-0001-8022-2196.

¹ Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284.

takich jak m.in. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Zestawienie przepisów Konstytucji RP z międzynarodowymi normami prawnymi wyznacza wspólny standard ochrony praw w demokratycznym państwie prawnym². Gwarancje te podkreślają konieczność zapewnienia każdemu realnego i efektywnego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, w tym w sprawach dotyczących ochrony zdrowia i dochodzenia roszczeń wynikających z naruszeń praw pacjenta.

Prawo do sądu opiera się na czterech zasadniczych elementach, które wspólnie określają zakres ochrony³:

1) Prawo dostępu do sądu – polegające na zapewnieniu każdej osobie możliwości zainicjowania procedury sądowej przed właściwym, niezależnym, bezstronnym i niezawisłym organem wymiaru sprawiedliwości. Tylko sąd spełniający te wymagania może skutecznie chronić prawa jednostki⁴. Dostęp do sądu musi być zapewniony na zasadzie równości, wynikającej z konstytucyjnej gwarancji równego traktowania wszystkich obywateli wobec prawa⁵.

2) Prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej – odnosi się do konieczności prowadzenia postępowania zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności. W szczególności oznacza to zapewnienie uczestnikom postępowania równych i uczciwych warunków do przedstawienia swoich racji⁶. Procedura powinna być jawna, przejrzysta oraz zgodna z zasadami rzetelnego procesu.

3) Prawo do uzyskania ostatecznego i wiążącego rozstrzygnięcia w danej sprawie. Wiążące orzeczenie sądu stanowi fundament egzekwowania praw i obowiązków, zapewniając stronom pewność prawną i ostateczne zakończenie sporu. Tym samym pełni kluczową rolę w budowaniu zaufania obywateli do wymiaru sprawiedliwości oraz w realizacji idei sprawiedliwości⁷.

4) Prawo do odpowiedniego ukształtowania ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawy. Zapewnienie skutecznej realizacji prawa do sądu wymaga od państwa stworzenia sprawnie funkcjonującego systemu wymiaru sprawiedliwości. Obejmuje to organizację oraz utrzymanie sądów zdolnych do efektywnego i terminowego rozpatrywania spraw, z uwzględnieniem potrzeb obywateli i zasad sprawiedliwości proceduralnej⁸.

² M. Masternak-Kubiak, *Sądy jako organy sprawujące wymiar sprawiedliwości*, [w:] *Konstytucja i prawo konstytucyjne*, red. R. Balicki i in., Wolters Kluwer Polska, 2021, s. 413–415.

³ Ibidem.

⁴ P. Tuleja, *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Wolters Kluwer Polska, 2023.

⁵ Ibidem.

⁶ M. Chmaj, *Równość wobec prawa i zakaz dyskryminacji*, [w:] *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce. Komentarz*, red. M. Chmaj, Wolters Kluwer Polska, 2023.

⁷ Wyrok TK z 9.06.1998 r., K 28/97, OTK 1998/4/50; wyrok TK z 10.07.2000 r., SK 12/99, OTK 2000/5/143.

⁸ Wyrok TK z 24.10.2007 r., SK 7/06, OTK-A 2007/9/108.

Prawo do sądu, jako istotna część demokratycznego państwa prawa, łączy w sobie zarówno kwestie dostępu jednostek do sprawiedliwości, jak i odpowiedzialność państwa za efektywne funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości. Tylko całościowa realizacja wszystkich jego elementów – dostępu, rzetelnej procedury, wiążącego orzeczenia oraz odpowiedniej organizacji sądownictwa – może zagwarantować pełną ochronę praw i wolności obywateli.

W kontekście spraw medycznych powyżej omówione gwarancje prawa do sądu są wzmocnione konstytucyjnym prawem do ochrony zdrowia, które zostało zawarte w art. 68 Konstytucji RP. Przepis ten gwarantuje każdemu prawo do ochrony zdrowia oraz równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych. We wskazanym artykule zostały m.in. określone obowiązki władzy publicznej w zakresie ochrony zdrowia, zwłaszcza w odniesieniu do grup społecznych wymagających szczególnej ochrony, takich jak dzieci, kobiety ciężarne, osoby niepełnosprawne i osoby w podeszłym wieku.

Prawo do ochrony zdrowia jest ograniczone przez zasady budżetowe i decyzje ustawodawcze dotyczące środków dostępnych na ochronę zdrowia⁹. Konstytucja RP nie nakłada na ustawodawcę obowiązku zapewnienia każdej osobie dostępu do wszystkich rodzajów świadczeń zdrowotnych, ale raczej zapewnia minimum gwarancji, które powinny obejmować dostęp do podstawowej opieki zdrowotnej w zakresie ratującej życie w sytuacjach nagłych. W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego zaakcentowano gwarancyjną funkcję art. 68 Konstytucji RP, podkreślając, że „system ochrony zdrowia jako całość musi gwarantować realizację prawa do ochrony zdrowia poszczególnych jednostek, zaś stanowiące jego komponent świadczenia finansowane ze środków publicznych muszą być dostępne dla wszystkich obywateli na zasadzie równości”¹⁰.

Regulacje zawarte w art. 68 Konstytucji RP mają kluczowe znaczenie w zakresie prawa do ochrony zdrowia, zarówno w kontekście obowiązków ustawodawcy, jak i w wyznaczaniu ram dla działania systemu ochrony zdrowia w Polsce. Postanowienia tego przepisu należy rozpatrywać nie tylko w kontekście dostępu do świadczeń zdrowotnych, ale także w perspektywie praw pacjentów do sądu, szczególnie w sytuacjach związanych z odpowiedzialnością podmiotów prowadzących działalność leczniczą. Prawo do ochrony zdrowia pozostaje bowiem ściśle powiązane z prawem do sądu (art. 45 Konstytucji RP) oraz zasadą równości wobec prawa (art. 32 Konstytucji RP). Interpretacja art. 68 Konstytucji RP w tym kontekście oznacza, że państwo ma obowiązek zapewnić pacjentom nie tylko system ochrony zdrowia, ale także skuteczne mechanizmy prawne umożliwiające egzekwowanie odpowiedzialności w przypadkach naruszeń ich praw.

⁹ S. Jarosz-Żukowska, *Prawo do ochrony zdrowia i dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014.

¹⁰ Tak m.in. w wyroku TK z 7.01.2004 r., K 14/03, OTK-A 2004/1/1.

Wskazane konstytucyjne i międzynarodowe gwarancje prawa do sądu są doprecyzowane w wielu ustawach krajowych, które znajdują zastosowanie w przypadku poszkodowanych pacjentów¹¹. Na szczególną uwagę w tym kontekście zasługuje ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta¹², w których kompleksowo zostały uregulowane prawa pacjentów, w tym: prawo do świadczeń zdrowotnych, prawo do informacji o stanie zdrowia, prawo do wyrażenia zgody na zabieg medyczny, prawo pacjenta do tajemnicy informacji z nim związanych. Zgodnie z art. 4 tej ustawy w razie zawinionego naruszenia praw pacjenta sąd może przyznać poszkodowanemu odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę na podstawie art. 448 Kodeksu cywilnego.

Pomimo szerokiego katalogu gwarancji prawnych oraz znaczenia prawa do sądu dla ochrony praw pacjentów, rzeczywistość często odbiega od ideału wyznaczonego przez przepisy. Dochodzenie roszczeń w sprawach medycznych napotyka wiele praktycznych trudności, które ograniczają realny dostęp do sprawiedliwości.

2. Wyzwania w realizacji prawa do sądu w sprawach medycznych

Zasada równości stron

Z konstytucyjnego prawa do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej wynika naczelną zasadą postępowania cywilnego - zasada równości stron. Zgodnie z nią każda ze stron ma takie same możliwości działania, uwzględniając charakter, w którym dana strona występuje w konkretnym postępowaniu. W literaturze podkreśla się, że zasada ta bazuje na dwóch istotnych elementach: równość broni oraz zasadzie wysłuchania¹³.

Zasada równości broni w procesie cywilnym oznacza, że każda strona ma prawo do przedstawienia swojej sprawy i zgłaszania wniosków dowodowych na równych warunkach, bez sytuowania jej w gorszej pozycji względem strony przeciwnej. Sąd ma obowiązek jednakowo traktować argumenty i dowody obu stron, z wyjątkiem ich oceny pod kątem istotności dla rozstrzygnięcia sprawy. Zasada ta zapewnia równą możliwość obrony praw przez strony, przy uwzględnieniu ich pozycji procesowej. Równość broni jest elementem sprawiedliwego procesu i oznacza, że stro-

¹¹ M.in. ustawy regulujące wykonywanie zawodów medycznych, np. ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty, Dz.U.2024.1287 t.j. z dnia 2024.08.26; ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej, Dz.U.2024.799 t.j. z dnia 2024.05.28 i wiele innych.

¹² Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U.2024.581, t.j. z dnia 2024.04.16).

¹³ A. Góra-Błaszczkowska, Rozdział 26. *Zasada równości stron*, [w:] System Postępowania Cywilnego, tom I: *Institucje postępowania cywilnego*, red. Ł. Błaszczak, J. Studzińska, Wolters Kluwer Polska, 2025, s. 909.

ny mogą korzystać z równych środków procesowych w obronie swoich praw. Nie oznacza to jednak identycznych warunków dla obu stron, lecz uwzględnienie różnic w ich pozycji procesowej. Naruszenie zasady równości broni może skutkować pozbawieniem strony możliwości obrony swoich praw, co podważa sens procesu. Strona może korzystać tylko z przewidzianych środków procesowych, a sąd ma obowiązek dbać o prawidłowe kierowanie procesem, aby nie naruszyć tej zasady¹⁴.

W sprawach medycznych dysproporcja między pozycją pacjenta a podmiotu leczniczego (czy też innego podmiotu prowadzącego działalność leczniczą) jest zauważalna w wielu aspektach, począwszy od zasobów finansowych, przez dostęp do specjalistycznych opinii biegłych, aż po różnice w zakresie doświadczenia dotyczącego aspektów medycznych oraz prawnych sprawy. Ta nierówność może wpływać na przebieg postępowania sądowego, osłabiając pozycję pacjenta i utrudniając dochodzenie roszczeń. W konsekwencji też w postępowaniach w sprawach medycznych należy ze szczególną starannością zadbać o to, aby pacjentom zapewniono możliwość obrony ich praw, tak aby nie doszło do naruszenia zasady równości stron, w szczególności zasady równości broni.

Należy zaznaczyć, że „ustawodawca zawarł takie uregulowania prawne, by strona słabsza lub nieporadna, np. wskutek nieumiejętności obrony, nie doznała uszczerbku w swoich prawach. Dlatego możliwość obrony swoich praw jest uzupełniona szeroko ujętą działalnością organów wymiaru sprawiedliwości, w szczególności polegającą na obowiązkach informacyjnych sądu”¹⁵. Dodatkowo z zasady sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym wynika, że w kontradiktoryjnym procesie cywilnym istnieje możliwość podejmowania przez sąd z urzędu niektórych czynności w ramach postępowania dowodowego. Takie ukształtowanie procedury „pozwała na uniknięcie negatywnych konsekwencji funkcjonowania bezwzględnej kontradiktoryjności, jakie mogą wynikać z różnic ekonomicznych między stronami czy też – po prostu – ze złej woli stron procesowych w rozmaitych postaciach, co z kolei prowadzi do zaburzenia zasady równości”¹⁶.

Podsumowując, należy uznać, że zasada równości stron w procesie cywilnym jest fundamentem sprawiedliwości proceduralnej, która zapewnia stronom równą możliwość obrony swoich praw. W sprawach medycznych, gdzie występują znaczne różnice w zasobach i wiedzy między stronami, konieczne jest wprowadzenie mechanizmów minimalizujących te nierówności. Działania sądów w kierunku równoważenia pozycji procesowych stron, w tym ich pomoc w dostępie do informacji i pomoc w postępowaniu dowodowym, są kluczowe dla zapewnienia spra-

¹⁴ Ibidem, s. 921–923.

¹⁵ Ibidem, s. 922.

¹⁶ M. Manowska, *Ewolucja sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym w polskim procesie cywilnym*, [w:] *Sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 2023.

wiedliwości. Takie podejście nie tylko chroni prawa jednostek, ale również przyczynia się do zachowania integralności systemu prawnego.

Koszty postępowania sądowego

Kolejną rzeczywistą barierę w realizacji prawa do sądu w sprawach medycznych mogą stanowić wysokie koszty procesu. Zgodnie z przepisami prawa cywilnego opłata od pozwu uzależniona jest od wartości przedmiotu sporu. W praktyce oznacza to, że pacjent występujący z roszczeniem o zadośćuczynienie oraz odszkodowanie za szkody medyczne musi liczyć się z koniecznością wniesienia opłaty, która może być stosunkowo wysoka, szczególnie w sprawach, gdzie dochodzi się odszkodowania za poważne obrażenia ciała lub trwałe uszczerbek na zdrowiu. W celu zwiększenia dostępności drogi sądowej w procedurze cywilnej istnieje instytucja zwolnienia od kosztów sądowych¹⁷. W orzecznictwie i doktrynie jednolicie przyjmuje się, że „instytucja zwolnienia od kosztów sądowych jest wyjątkiem od zasady odpłatności postępowania sądowego i stanowi pomoc państwa tylko dla osób najuboższych¹⁸. Dlatego całkowite zwolnienie od ponoszenia kosztów sądowych może nastąpić w sytuacjach wyjątkowych, i to tylko wówczas, jeżeli koszty sądowe ograniczają stronie prawo do sądu¹⁹. Warto podkreślić, że specyfiką spraw medycznych jest to, że wynik tych spraw jest często nieprzewidywalny, co potęguje ryzyko finansowe związane z wnoszeniem sprawy do sądu. Do momentu rozstrzygnięcia przez sąd nie sposób ocenić z dużym stopniem prawdopodobieństwa, czy roszczenie jest uzasadnione. Jest to uwarunkowane tym, że do oceny spraw medycznych konieczne jest zasięgnięcie opinii biegłych. Dopiero na podstawie opinii biegłych możliwe staje się ustalenie zasadności roszczeń pacjentów.

Równocześnie pacjenci często ponoszą bieżące wysokie wydatki na leczenie, rehabilitację czy inne związane z uszczerbkiem na zdrowiu potrzeby, co dodatkowo utrudnia zgromadzenie środków niezbędnych na opłaty sądowe i inne koszty procesu. W efekcie poszkodowani pacjenci rezygnują z dochodzenia swoich praw, mimo doznanej szkody, co podważa realną dostępność wymiaru sprawiedliwości w tych sprawach.

Należy również zauważyć, że nawet w sytuacji, gdy pacjent jest zwolniony częściowo lub w całości od kosztów sądowych, koszty postępowania są rozliczane na koniec procesu. Pomimo uznania powództwa za zasadne oraz przyznanie zadośćuczynienia lub odszkodowania, pacjent może zostać zobowiązany do poniesienia części wysokich

¹⁷ Zgodnie z art. 101 oraz art. 102 ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U.2024.959 t.j. z dnia 2024.06.28).

¹⁸ Tak m.in. postanowienie SN z 10.01.2014 r., I CZ 103/13, LEX nr 1438641.

¹⁹ P. Feliga [w:] M. Uliasz, P. Feliga, *Ustawa o kosztach sądowych w sprawach cywilnych. Komentarz*, Warszawa 2024, art. 102.

kosztów długotrwałego procesu, które *de facto* wpłyną na znaczne obniżenie przyznanych świadczeń. W najbardziej skrajnych przypadkach kwota kosztów procesu może być zbliżona lub nawet przekraczać kwotę zasądanego roszczenia²⁰. Na tego rodzaju problem zwrócił uwagę również Rzecznik Praw Pacjenta, który wystąpił do sądów z apelem o „propacjenckie podejście do kosztów spraw o błędy medyczne”. Rzecznik przypominał o zasadzie słuszności wyrażonej w treści art. 102 Kodeksu postępowania cywilnego, który stanowi, że w wypadkach szczególnie uzasadnionych sąd może zasądzić od strony przegrywającej tylko część kosztów albo nie obciążać jej w ogóle kosztami. Zwłaszcza że sprawy o błędy medyczne należą do jednych z najbardziej skomplikowanych, w szczególności jeśli chodzi o postępowanie dowodowe i wykazanie związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy zdarzeniem a zaistniałą u pacjenta szkodą na zdrowiu²¹. W tym kontekście w orzecznictwie i doktrynie wielokrotnie zwracano uwagę, że w sprawach o roszczenia z tytułu szkód medycznych szczególne znaczenie ma możliwość uwzględnienia zasady słuszności przy rozstrzyganiu o kosztach procesu, tj. art. 102 k.p.c. Poszkodowani często mają trudności z precyzyjnym określeniem wysokości przysługującego im odszkodowania lub zadośćuczynienia. W takich przypadkach automatyczne stosowanie zasady odpowiedzialności za wynik sprawy, zwłaszcza gdy roszczenia powoda są uwzględniane tylko częściowo, mogłoby być sprzeczne z poczuciem sprawiedliwości. Obciążenie powoda kosztami procesu mogłoby bowiem pozbawić zasądzone świadczenie jego kompensacyjnego charakteru. W związku z tym szczególnie uzasadnione jest korzystanie przez sądy z uprawnienia przewidzianego w art. 102 k.p.c., które pozwala na odstąpienie od standardowych zasad rozliczania kosztów w wyjątkowych sytuacjach, zwłaszcza w sprawach o roszczenia odszkodowawcze²².

Wysokie koszty postępowania sądowego stanowią poważną barierę w dostępie do wymiaru sprawiedliwości, szczególnie w sprawach medycznych. W tym kontekście szczególnie ważne jest, aby sądy z rozwagą stosowały instytucję zwolnienia od kosztów sądowych oraz zasadę słuszności zawartą w art. 102 k.p.c., które pozwalają na elastyczne podejście do kosztów, uwzględniając specyfikę spraw medycznych. Takie podejście jest niezbędne, by pacjenci mieli poczucie sprawiedliwości i realną możliwość dochodzenia swoich praw bez obawy o nieproporcjonalne obciążenie kosztami postępowania.

²⁰ Np. Sąd Okręgowy w Zamościu rozpatrywał sprawę naruszenia praw pacjenta przez udział nieuprawnionego studenta fizjoterapii w operacji. Pacjent nie został o tym poinformowany. Mimo że sąd uznał, iż obecność studenta nie wpłynęła na przebieg zabiegu i stan zdrowia pacjenta, stwierdził naruszenie praw pacjenta i przyznał 20 000 zł zadośćuczynienia. Jednocześnie koszty procesu w tej sprawie – zasądzone od powoda – wyniosły ok. 30 000 zł, <https://www.gov.pl/web/rpp/koszty-procesu-wyzsze-niz-kwota-przyznanego-zadoscuczynienia-za-naruszenie-praw-pacjenta> [dostęp: 19.02.2025].

²¹ <https://www.gov.pl/web/rpp/koszty-procesu-wyzsze-niz-kwota-przyznanego-zadoscuczynienia-za-naruszenie-praw-pacjenta> [dostęp: 19.02.2025].

²² E. Jędrzejewska, *Koszty procesu*, [w:] *Odszkodowanie za szkody z OC posiadacza pojazdu w związku z wypadkiem drogowym. Postępowanie. Wzory*, Warszawa 2022.

Przewlekłość postępowania

Zagwarantowanie każdej osobie rzeczywistego dostępu do sądu wymaga stworzenia przez państwo takich mechanizmów organizacyjnych, które umożliwią szybkie, rzetelne i zgodne z prawem rozstrzygnięcie sporów.

Przewlekłość postępowania sądowego w sprawach medycznych stanowi kolejną istotną przeszkodą w realizacji prawa do sądu pacjentów. Czas trwania procesów sądowych w sprawach naruszenia praw pacjentów bywa często wyjątkowo długi, co negatywnie wpływa na efektywność wymiaru sprawiedliwości oraz na sytuację osób poszkodowanych, które oczekują na rozstrzygnięcie swoich spraw.

Jednym z głównych powodów czasochłonności postępowań w sprawach medycznych jest ich skomplikowany charakter, który wymaga zasięgnięcia opinii biegłych. Z drugiej strony konieczność udziału w postępowaniu biegłych nie powinna uzasadniać przewlekłości postępowania. Z punktu widzenia pacjenta przewlekłość postępowania w sprawach medycznych oznacza, że osoby, które doznały szkód zdrowotnych w wyniku naruszenia ich praw, muszą czekać na rozstrzygnięcie swoich spraw przez długie miesiące, a nawet lata. Długotrwały proces sądowy wiąże się z dalszymi kosztami emocjonalnymi, zdrowotnymi i finansowymi dla pacjentów, którzy zmuszeni są do czekania na ostateczne rozstrzygnięcie. W tym kontekście warto zauważyć, że w stosunku do Polski zapadły liczne wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka stwierdzające przewlekłość postępowania w związku z udziałem biegłych²³.

Należy zauważyć, że biegli uczestniczą w postępowaniu sądowym w pewnym sensie pod nadzorem sądu, który odpowiada za przygotowanie sprawy do rozpoznania oraz zapewnienie sprawności działań procesowych. To na sądzie spoczywa obowiązek podejmowania działań mających na celu dyscyplinowanie biegłych w przypadku ich opieszłości, takich jak nakładanie grzywien czy powoływanie innych biegłych. W praktyce jednak sądy rzadko korzystają z dostępnych środków dyscyplinujących biegłych. Wynika to przede wszystkim z braku wystarczającej liczby biegłych w systemie sądownictwa, a także z ograniczonej dostępności specjalistów w wymaganych dziedzinach. W wielu przypadkach biegli sami podają bardzo odległe terminy na sporządzenie opinii, co dodatkowo ogranicza możliwość sprawnego postępowania. Takie okoliczności prowadzą do sytuacji, w których sądy, chcąc uniknąć dalszego przedłużania postępowania, akceptują opóźnienia lub niską efektywność działań biegłych, co wpływa na ogólną sprawność wymiaru sprawiedliwości.

Zapewnienie stronie prawa do szybkiego rozpoznania sprawy z udziałem biegłych wymaga zagwarantowania odpowiedniej liczby biegłych w różnych specjalnościach. Proces naboru biegłych powinien być jednolity w całym kraju i uwzględ-

²³ J. Uniejewski, *Niedostrzegany element. Biegły sądowy w systemie gwarancji prawa do sądu w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Dylematy wokół prawa do sądu*, red. J. Ciapała, Warszawa 2023.

niać zarówno kwalifikacje merytoryczne, jak i formalne kandydatów. W jego organizację należy włączyć samorządy zawodowe, które mają najlepszą wiedzę o kwalifikacjach kandydatów oraz umożliwiają sukcesywną odnowę listy biegłych.

Dodatkowym czynnikiem wpływającym na długotrwałość postępowań w sprawach medycznych jest składanie licznych zarzutów przez strony do sporządzonych opinii biegłych. Każdy taki zarzut lub wątpliwość wymagają weryfikacji, co często prowadzi do konieczności sporządzenia kolejnych opinii uzupełniających lub nawet powołania nowych biegłych. Takie działania znacząco wydłużają czas trwania postępowania, zwłaszcza w sytuacjach, gdy opinie biegłych są sprzeczne. Rozwiązaniem tego problemu może być wezwanie biegłych na rozprawę w celu złożenia dodatkowych wyjaśnień w obecności stron. Dzięki temu strony mają możliwość zadawania pytań, a sąd może ocenić spójność i kompletność opinii w trakcie postępowania. W przypadkach sprzecznych opinii biegłych zasadne jest również zorganizowanie ich konfrontacji. Bezpośrednia dyskusja biegłych pozwala nie tylko na wyjaśnienie różnic, ale także na wypracowanie wspólnego stanowiska, co przyspiesza proces decyzyjny i ogranicza potrzebę powoływania kolejnych biegłych. Wprowadzenie takich praktyk mogłoby znacząco zwiększyć efektywność postępowań sądowych w sprawach medycznych.

Na koniec warto zauważyć, że wskazane powyżej przyczyny przewlekłości postępowań nie ograniczają się jedynie do udziału w postępowaniu biegłego, mają one przede wszystkim charakter systemowy powiązany z ogromną liczbą rozpatrywanych w sądach spraw oraz brakami kadrowymi w sądownictwie²⁴.

Opinie biegłych sądowych

W sprawach medycznych kluczowym zagadnieniem z perspektywy prawa do sądu, w szczególności odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej oraz odpowiedniego ukształtowania ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawy, pozostaje pozycja prawna oraz funkcje procesowej biegłego sądowego²⁵. Niewątpliwie trafny jest pogląd, że „prawidłowa regulacja pozycji prawnej, roli procesowej biegłego sądowego oraz sposobu przeprowadzenia dowodu z jego opinii stanowi istotny element gwarantujący stronom postępowania rzetelne rozstrzygnięcie ich sprawy co do zagadnień wymagających wiedzy specjalistycznej”²⁶.

²⁴ M. Muzyka, *Przyczyny przewlekłości*, [w:] *Skarga na przewlekłość postępowania cywilnego*, Warszawa 2023; Ł. Kurnicki, *Strukturalne przyczyny przewlekłości postępowań sądowych na przykładzie spraw cywilnych*, KRS 2016, nr 1, s. 13-23; A.G. Harla, *Rozdział IV. O właściwe rozumienie postulatu sprawności postępowania cywilnego (art. 6 § 1 KPC)*, [w:] K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, E. Marszałkowska-Krześ (red.), *Dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2021; Wyniki kontroli NIK pt. *Zapewnienie sprawnego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości*. Nr ewidencyjny: 89/2024/P/23/030/KPB, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,29767,vp,32638.pdf> [dostęp: 19.02.2025].

²⁵ A. Klich, *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym. Biegły lekarz*, Warszawa 2016.

²⁶ J. Uniejewski, *Niedostrzegany element. Biegły sądowy...*, s. 267–268.

Opinia biegłego – jako dowód kluczowy w sprawach medycznych – powinna być rzetelna i obiektywna. W praktyce jednak zdarza się, że opinie biegłych są nieprecyzyjne, niepełne lub obciążone błędami metodologicznymi. Proces ich weryfikacji jest czasochłonny i wymaga składania zarzutów oraz wniosków o powołanie dodatkowych biegłych lub sporządzenie opinii uzupełniającej. Pacjenci, którzy kwestionują opinię biegłego, muszą wykazać się dużą determinacją i wiedzą medyczną, by skutecznie podważyć jej treść. Konieczność powoływania kolejnych biegłych przedłuża postępowanie, co zwiększa jego koszty i pogłębia poczucie niesprawiedliwości poszkodowanych.

Specyfika dowodu z opinii biegłego polega na tym, że sfera merytoryczna opinii podlega kontroli sądu, który nie dysponując wiedzą specjalistyczną, ocenia dowód zgodnie z art. 233 k.p.c. Dokonując oceny, sąd powinien uwzględniać takie elementy jak logika argumentacji biegłego, poziom jego wiedzy, uzasadnienie opinii, teoretyczne podstawy wniosków oraz stopień stanowczości przedstawionych wniosków²⁷. W doktrynie wskazuje się znacznie więcej kryteriów oceny²⁸. Dodatkowo kompetencje biegłych nie są możliwe dla zweryfikowania dla sądu²⁹. Prawo strony do korzystania z opinii biegłego wyznaczonego przez sąd wymaga, aby sąd mógł zweryfikować biegłego, np. pod kątem jego wcześniejszych relacji ze stronami postępowania, które mogłyby wpłynąć na jego bezstronność. Obecnie sądy nie dysponują odpowiednimi narzędziami w tym zakresie, a jedynym źródłem informacji są oświadczenia biegłych lub dane przekazane przez strony, co może być niewystarczające. Konieczne jest umożliwienie sądom dostępu do pełniejszych danych o biegłych albo istnienie instytucji, która sprawdzi kompetencje oraz uprawnienie biegłych.

Problemy związane z funkcjonowaniem biegłych sądowych oraz jakością ich opinii były sygnalizowane od dawna³⁰, co skłoniło prawodawcę do podjęcia prac nad ustawą o biegłych sądowych. Projekt ustawy dotyczącej biegłych w postępowaniach sądowych i innych postępowaniach prowadzonych na podstawie ustaw³¹ przewiduje kompleksową regulację dotyczącą funkcjonowania biegłych sądowych oraz instytucji naukowych i specjalistycznych wydających opinie w takich postępowaniach. Kluczowe założenia projektu obejmują:

²⁷ Tak np. postanowienie SN z 7.11.2000 r., I CKN 1170/98, Legalis nr 49256; wyrok SN z 15.11.2000 r., IV CKN 1383/00, LEX nr 52544.

²⁸ Por. J. Karaźniewicz, *Ocena prawidłowości opinii biegłego*, [w:] *Przeciwdziałanie patologiom na rynku medycznym i farmaceutycznym*, red. A. Dobies, W. Pływaczewski, Warszawa 2019; I. Gil i P. Gil, *Dowodzenie w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2019, s. 152-154.

²⁹ J. Klimczak, *System biegłych sądowych w ocenie sędziów*, „Prawo w Działaniu” 2017/31, s. 177-201.

³⁰ Por. wyniki kontroli NIK pt. *Funkcjonowanie biegłych w wymiarze sprawiedliwości*, Nr ewidencyjny: 165/2015/I/14/006/KPB, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,9608,vp,11856.pdf> [dostęp: 19.02.2025]; P. Ostaszewskii in., *Biegły w postępowaniu sądowym. Kompleksowy obraz systemu w świetle badań aktowych, ankietowych, statystycznych i ekonomicznych*, Warszawa 2016, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/kolor_IWS_Sekcja-Analiz-Ekonomicznych_Biegli.pdf [dostęp: 19.02.2025].

³¹ https://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/projekty/667_p.htm.

- Wprowadzenie centralnej listy biegłych: ustawa przewiduje utworzenie ogólnokrajowej listy biegłych i wykazu instytucji naukowych i specjalistycznych, prowadzonych przez Ministra Sprawiedliwości. Ma to zapewnić transparentność i łatwy dostęp do informacji o dostępnych biegłych.
- Warunki uzyskania wpisu: osoby i instytucje chcące pełnić funkcję biegłych muszą spełniać określone kryteria, takie jak niekaralność, posiadanie odpowiednich kwalifikacji zawodowych i doświadczenia. Wymogi te mają gwarantować profesjonalizm i rzetelność sporządzonych opinii.
- Przejrzystość i kontrola: projekt ustawy wprowadza mechanizmy nadzoru nad działalnością biegłych oraz kontrolę jakości sporządzanych opinii. Przewidziano również obowiązek doskonalenia kwalifikacji przez biegłych.
- Zasady wynagradzania: określono szczegółowe zasady wynagradzania biegłych za sporządzenie opinii, uwzględniające czas pracy, stopień złożoności sprawy oraz koszty poniesione przez biegłych.
- Środki dyscyplinujące: Minister Sprawiedliwości ma prawo zawieszać biegłych lub usuwać ich z listy w przypadku naruszeń, takich jak nienależyte wykonywanie obowiązków czy popełnienie przestępstw.

Projekt ustawy dąży do poprawy efektywności i jakości opinii biegłych, co ma przyczynić się do sprawniejszego prowadzenia postępowań sądowych. Jednocześnie wprowadza mechanizmy mające na celu ochronę interesów stron postępowania oraz minimalizację ryzyka związanego z nierzetelnymi opiniami.

Wysokość zasądzzonego świadczenia

W sprawach dotyczących szkód medycznych wysokość przyznawanego zadośćuczynienia często nie spełnia oczekiwań pacjentów. Problematiczna jest także niejednorodność orzecznictwa – w podobnych sprawach zasądzone kwoty mogą się znacząco różnić, co dodatkowo pogłębia poczucie niepewności³².

Pacjenci, którzy wnioskuje o wysokie zadośćuczynienie, nierzadko doświadczają znacznego obniżenia żądanej kwoty na etapie orzekania. Taki stan rzeczy nie tylko zniechęca pacjentów do podejmowania działań prawnych, ale także powoduje, że nawet pozytywny wyrok nie rekompensuje w pełni ich strat.

Na marginesie warto zauważyć, że problem niewspółmierności przyznawanego zadośćuczynienia za szkody medyczne dotyczy również pozasądowych dróg dochodzenia roszczeń poszkodowanych pacjentów. Dla przykładu – w polskim systemie prawnym funkcjonuje przy Rzeczniku Praw Pacjenta Fundusz Kompensacyjny Zdarzeń Medycznych. Uzyskanie świadczenia z Funduszu nie wymaga wykazania winy podmiotu leczni-

³² W doktrynie pojawiły się głosy dot. standaryzacji wysokości zadośćuczynienia, np. P. Zdanikowski, W. Bąk, M. Dziurda, F. Farine, B. Janiszewska, M. Kłos, K. Mularski, J. Pokrzywniak, A. Pyrzyńska, A. Strózik, *Zadośćuczynienie z tytułu śmierci osoby najbliższej. Praktyka i standaryzacja*, Warszawa 2024.

czego. Podstawowym warunkiem przyznania świadczenia jest stwierdzenie, że doszło do zdarzenia medycznego, którego z wysokim prawdopodobieństwem można było uniknąć, gdyby świadczenie zdrowotne zostało pacjentowi udzielone zgodnie z aktualną wiedzą medyczną albo gdyby zastosowano inną dostępną metodę diagnostyczną lub leczniczą. Maksymalna wysokość świadczenia wynosi 222 800 zł, a w przypadku śmierci pacjenta świadczenie może wynieść do 111 400 zł na osobę uprawnioną. W doktrynie zauważa się, że „kwoty odszkodowania przewidziane w ustawie są bardzo niskie (natomiast w Szwecji odszkodowanie za szkody wynosi na jednego pacjenta do 800 000 euro, a we Francji nie ma limitów odszkodowawczych), co powoduje, że w tym trybie kompensowane mogą być tylko niewielkie szkody. Należy postulować, aby – przy pozostawieniu odszkodowania na rzecz spadkobierców poszkodowanego pacjenta w kwocie 300 000 zł – odszkodowanie (zadośćuczynienie) na rzecz osób bezpośrednio poszkodowanych (pacjentów), traktowane przy braku rent również jako skapitalizowane świadczenie rentowe, zostało podniesione do kwoty 1 000 000 zł³³.

Pomimo funkcjonujących mechanizmów prawnych mających na celu kompensację szkód medycznych, zarówno sądowe, jak i pozasądowe ścieżki dochodzenia roszczeń nie zawsze zapewniają pacjentom adekwatną rekompensatę ich szkód.

Uwagi końcowe

Realizacja prawa pacjentów do sądu w sprawach medycznych pozostaje daleka od ideału, mimo istniejących gwarancji prawnych. Wysokie koszty, przewlekłość postępowań oraz nierówność stron w procesach sądowych wciąż stanowią poważne bariery ograniczające dostęp do sprawiedliwości. Aby zniwelować te przeszkody, konieczne są systemowe zmiany, takie jak m.in. zapobieganie przewlekłości postępowań sądowych oraz uregulowanie instytucji biegłych sądowych. Poprawa tych mechanizmów może przyczynić się do zapewnienia skuteczniejszej ochrony praw pacjentów, budując zaufanie do wymiaru sprawiedliwości i wzmacniając jego rolę w systemie prawa.

Bibliografia

Literatura

Chmaj M., *Równość wobec prawa i zakaz dyskryminacji*, [w:] *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce. Komentarz*, red. M. Chmaj, Wolters Kluwer Polska, 2023.

Feliga P., [w:] M. Uliasz, P. Feliga, *Ustawa o kosztach sądowych w sprawach cywilnych. Komentarz*, wyd. IV, Warszawa 2024, art. 102.

³³ M. Nesterowicz, *Prawo medyczne. Komentarze i glosy do orzeczeń sądowych. Rozdział 1: Podstawy odpowiedzialności cywilnej lekarza i zakładu leczniczego*, Warszawa 2017, s. 35.

- Gil I., Gil P., *Dowodzenie w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2019.
- Góra-Błaszczkowska A., *Rozdział 26. Zasada równości stron*, [w:] *Instytucje postępowania cywilnego*, tom 1, red. Ł. Błaszczak, J. Studzińska, Wolters Kluwer Polska, 2025.
- Harla A.G., *Rozdział IV. O właściwe rozumienie postulatu sprawności postępowania cywilnego (art. 6 § 1 KPC)*, [w:] K. Flaga-Gieruszyńska, R. Flejszar, E. Marszałkowska-Krześ (red.), *Dostęp do ochrony prawnej w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2021.
- Jarosz-Żukowska S., *Prawo do ochrony zdrowia i dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014.
- Jędrzejewska E., *Koszty procesu*, [w:] *Odszkodowanie za szkody z OC posiadacza pojazdu w związku z wypadkiem drogowym. Postępowanie. Wzory*, Warszawa 2022.
- Karaźniewicz J., *Ocena prawidłowości opinii biegłego*, [w:] *Przeciwdziałanie patologiom na rynku medycznym i farmaceutycznym*, red. A. Dobies, W. Pływaczewski, Warszawa 2019.
- Klich A., *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym*. *Biegły lekarz*, Warszawa 2016.
- Klimczak J., *System biegłych sądowych w ocenie sędziów*, „Prawo w Działaniu” 2017/31.
- Kurnicki Ł., *Strukturalne przyczyny przewlekłości postępowań sądowych na przykładzie spraw cywilnych*, KRS 2016, nr 1.
- Manowska M., *Ewolucja sędziowskiego kierownictwa postępowaniem dowodowym w polskim procesie cywilnym*, [w:] *Sędziowskie kierownictwo postępowaniem dowodowym w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 2023.
- Masternak-Kubiak M., *Sądy jako organy sprawujące wymiar sprawiedliwości*, [w:] *Konstytucja i prawo konstytucyjne*, red. R. Balicki i in., Wolters Kluwer Polska, 2021.
- Muzyka M., *Przyczyny przewlekłości*, [w:] *Skarga na przewlekłość postępowania cywilnego*, Warszawa 2023.
- Nesterowicz M., *Prawo medyczne. Komentarze i glosy do orzeczeń sądowych. Rozdział 1: Podstawy odpowiedzialności cywilnej lekarza i zakładu leczniczego*, Warszawa 2017.
- Ostaszewski P., Klimczak J., Włodarczyk-Madejska J., Joński K., *Biegły w postępowaniu sądowym. Kompleksowy obraz systemu w świetle badań aktowych, ankietowych, statystycznych i ekonomicznych*, Warszawa 2016, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/kolor_IWS_Sekcja-Analiz-Ekonomicznych_Biegli.pdf.
- Tuleja P., *Komentarz do art. 32 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Wolters Kluwer Polska, 2023.
- Tuleja P., *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Wolters Kluwer Polska, 2023.
- Uniejewski J., *Niedostrzegany element. Biegły sądowy w systemie gwarancji prawa do sądu w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Dylematy wokół prawa do sądu*, red. J. Ciapała, Warszawa 2023.

Zdanikowski P., Bąk W., Dziurda M., Farine F., Janiszewska B., Kłos M., Mularski K., Pokrzywniak J., Pyrżyńska A., Strózik A., *Zadośćuczynienie z tytułu śmierci osoby najbliższej. Praktyka i standaryzacja*, Warszawa 2024.

Akty prawne oraz orzecznictwo

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284).

Postanowienie SN z 10.01.2014 r., I CZ 103/13, LEX nr 1438641.

Postanowienie SN z 7.11.2000 r., I CKN 1170/98, Legalis nr 49256.

Projekt ustawy o https://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/projekty/667_p.htm.

Ustawa z 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (Dz.U.2024.1287, t.j. z dnia 2024.08.26).

Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz.U.2024.799, t.j. z dnia 2024.05.28).

Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U.2024.581, t.j. z dnia 2024.04.16).

Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U.2024.959, t.j. z dnia 2024.06.28).

Wyrok TK z 9.06.1998 r., K 28/97, OTK 1998/4/50.

Wyrok TK z 10.07.2000 r., SK 12/99, OTK 2000/5/143.

Wyrok TK z 24.10.2007 r., SK 7/06, OTK-A 2007/9/108.

Wyrok SN z 15.11.2000 r., IV CKN 1383/00, LEX nr 52544.

Wyniki kontroli NIK pt. Zapewnienie sprawnego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Nr ewidencyjny: 89/2024/P/23/030/KPB.

Wyniki kontroli NIK pt. *Funkcjonowanie biegłych w wymiarze sprawiedliwości*, Nr ewidencyjny: 165/2015/I/14/006/KPB, file:///C:/Users/Julia/Downloads/kpb~i_14_006_201505151008591431684539~03.pdf.

Streszczenie: Rozdział koncentruje się na analizie prawa pacjentów do sądu w sprawach medycznych, uwzględniając zarówno jego normatywne podstawy, jak i praktyczne trudności związane z jego realizacją w polskim systemie prawnym. Przedstawiono konstytucyjne, międzynarodowe oraz ustawowe gwarancje tego prawa, a także omówiono specyfikę sporów medycznych, w których kluczową rolę odgrywają opinie biegłych. Szczególną uwagę poświęcono barierom proceduralnym, dowodowym i strukturalnym, które utrudniają pacjentom dochodzenie roszczeń. Podkreślono, że trudności te mają nie tylko wymiar prawny, ale również społeczny, co wskazuje na konieczność kompleksowych reform legislacyjnych i organizacyjnych w celu skuteczniejszej ochrony praw pacjentów.

Słowa kluczowe: prawo do sądu, prawa pacjenta, opinia biegłego, bariery proceduralne, gwarancje konstytucyjne, prawo medyczne

Abstract: The chapter's core aim is to provide an examination of the right to a fair trial for patients in medical cases. In undertaking this analysis, the chapter examines both the normative foundations of this right and the practical difficulties associated with its implementation within the Polish legal system. The chapter presents a detailed discussion of the constitutional, international, and statutory guarantees of this right, and it also discusses the specifics of medical disputes, in which expert opinions play a crucial role. The chapter pays particular attention to the procedural, evidentiary, and structural barriers that hinder patients in pursuing their claims. It is emphasised that these challenges have not only a legal but also a social dimension, highlighting the need for comprehensive legislative and organisational reforms to ensure more effective protection of patients' rights.

Keywords: right to a fair trial, patients' rights, expert opinion, procedural barriers, constitutional guarantees, medical law

Arkadiusz P. Szajna*
Tomasz Wilk**

Psychofizjologiczne badania poligraficzne w świetle rozważań na tle rzetelnego postępowania dowodowego (wynikającego z prawa do rzetelnego procesu karnego) oraz opinii przedstawicieli środowiska prawniczego i funkcjonariuszy Policji

Polygraph examinations in the light of considerations regarding fair evidence proceedings (resulting from the right to a fair criminal trial) and the opinions of representatives of the legal community and police officers

Wprowadzenie

Badanie poligraficzne¹, ocena jego przydatności oraz możliwości wykorzystania w procesie karnym nie stanowią obszaru wolnego od kontrowersji. Słusznie w literaturze przedmiotu podkreśla się, że głosy krytyczne wiążą się z brakiem zrozumienia istoty, specyfiki wykonywania tego rodzaju badań². Mając to na uwadze, poza przybliżeniem najistotniejszych zagadnień związanych z tego rodzaju badaniami, celem niniejszego opracowania jest ukazanie, jak przedstawiciele środowiska prawniczego i Policji postrzegają badania poligraficzne oraz wpływ ich wyników na rozstrzyganie danej sprawy. Powyższe jest istotne z punktu widzenia art. 6 ust. 1 EKPC (prawo do rzetelnego procesu karnego). ETPC w sprawie *Del-*

* dr, prof. ucz. Wyższej Szkoły Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach; Laboratorium Badań Poligraficznych w Wyższej Szkole Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach, Członek Zarządu i Przewodniczący Komitetu Prawnego Polskiego Towarzystwa Badań Poligraficznych, ORCID nr: 0000-0001-6327-4234;
** mgr; Członek Zarządu Polskiego Towarzystwa Badań Poligraficznych, ORCID nr 0009-0008-8392-9347.

¹ Inaczej: psychofizjologiczne badanie poligraficzne, badanie psychofizjologiczne, badanie war-iograficzne, środek techniczny mający na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu badanej osoby. Szerzej na ten temat: J. Widacki, *Poligraf czy wariograf*, „Problemy Kryminalistyki” 2016, nr 294(4), s. 35-39.

² M. Gołaszewski, P. Markowicz, J. Jastrzębska, *Postrzeganie badań poligraficznych w Polsce oraz ich użyteczność w służbach i innych obszarach działalności*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, nr 18/18, s. 151.

court v. Belgia stwierdził, że „prawo do rzetelnego rozpoznania sprawy posiada tak znaczną doniosłość, że jakakolwiek zwężająca interpretacja art. 6 ust. 1 EKPC nie odpowiadałaby celowi, ze względu na który przepis ten ustanowiono”³. Celem tym jest więc również swoiste zobowiązanie „sądów krajowych do właściwego i rzetelnego rozpoznania wszelkich wniosków, argumentów i dowodów naprowadzonych przez strony, bez uprzedzeń co do ich relewantności dla sprawy”⁴. Poznanie opinii przedstawicieli środowiska prawniczego i Policji na temat wartości, znaczenia opinii z zakresu badań poligraficznych (jako dowodu) jest istotne, bowiem swoiste „osłabianie” ich potencjału (w ramach oceny zarówno apriorycznej, jak i aposteriorycznej), wynikające z braku czy też niedostatku wiedzy może godzić – zdaniem autorów – w istotę art. 6 ust. 1 EKPC.

Część teoretyczną artykułu przygotowano w oparciu o metodę badawczą, jaką jest analiza piśmiennictwa oraz orzecznictwa, część empiryczną opracowano za pomocą sondażu diagnostycznego. Wykorzystaną techniką badawczą była ankieta, zaś narzędziem, jakie zastosowano w celu pozyskania materiału badawczego, był autorski kwestionariusz ankiety⁵.

Badania poligraficzne – kilka słów o istocie oraz wartości diagnostycznej (dokładności)

Badania poligraficzne polegają na dokonywaniu obserwacji i rejestracji tzw. fizjologicznych korelatów emocji, czyli w głównej mierze zmian dotyczących:

- 1) aktywności sercowo-naczyniowej (tętno lub ciśnienie krwi),
- 2) aktywności elektrodermalnej naskórka (przewodnictwo lub oporność elektryczna),
- 3) pracy układu oddechowego⁶.

Poligraf powinien być również wyposażony w czujnik aktywności motorycznej, umieszczony np. na siedzisku fotela⁷. Ponadto podczas badań można rejestrować zmiany w objętości krwi w naczyniach krwionośnych palca dłoni.

³ Wyrok ETPC z 17.01.1970 r., w sprawie *Delcourt v. Belgia*, skarga nr 2689/65, § 25; wyrok ETPC z 12.02.2004 r., w sprawie *Perez v. Francja*, skarga nr 47287/99, § 64. Przypis i cytat za: *Dylematy wokół prawa do sądu*, red. J. Ciapała, R. Piszko, A. Pyrzyńska, Warszawa 2022, Legalis, Rozdział XVIII § 2.

⁴ Wyrok ETPC z 12.02.2004 r., w sprawie *Perez v. Francja*, skarga nr 47287/99, § 64. Przypis i cytat za: *Dylematy wokół prawa do sądu*, red. J. Ciapała, R. Piszko, A. Pyrzyńska, Warszawa 2022, Legalis, Rozdział XVIII § 2.

⁵ Badanie było skierowane do środowiska prawniczego (adwokaci, radcy prawni, prokuratorzy i sędziowie) oraz funkcjonariuszy Policji. Przeprowadzono je w dniach od 23.05.2024 r. do 1.06.2024 r. i pozyskano łącznie 152 uzupełnione kwestionariusze.

⁶ J. Władacki (red.), *Badania poligraficzne w Polsce*, Kraków 2014, s. 15–16.

⁷ Czujniki takie mogą być również usytuowane pod przedramionami, dłońmi czy stopami.

Koniecznym jest w tym miejscu podkreślić, że poligraf to nie jest tzw. „wykrywacz kłamstw”. Podczas tego rodzaju badań z wykorzystaniem np. techniki pytań porównawczych, osoby podłączone do urządzenia reagują odmiennie na pytania relewantne i porównawcze. Różnice we wskazanym powyżej obszarze można ocenić – wykorzystując wiedzę z zakresu statystyki – bazując na reprezentatywnych danych. Dzięki temu możliwe jest wyliczenie prawdopodobieństwa błędu w zakwalifikowaniu osoby poddanej badaniu do grupy osób szczerych lub nieszczerych w określonej sprawie⁸. W opinii eksperta nie wskazuje, że ktoś kłamał czy też mówił prawdę, tylko stwierdza, że przy odpowiedziach na pytania relewantne reagował w sposób typowy dla osób nieprawdomównych lub prawdomównych⁹. Ponadto możliwe jest ustalenie prawdopodobieństwa błędu takiego wnioskowania (w przypadku analizy ESS) lub szansy oznaczającej stosunek prawdopodobieństwa sukcesu do prawdopodobieństwa porażki (związanej z analizą ESS-M)¹⁰. M. Szczepaniec podkreśla, że „jest to badanie, które ma na celu ustalenie, czy dana osoba posiada ślady pamięciowe dotyczące konkretnego zdarzenia, a więc czy posiada wiedzę o realiach danego zdarzenia bądź tej wiedzy nie posiada”¹¹. Rację ma więc przywołana autorka, że „utożsamianie badania poligraficznego z procesem wykrywania kłamstwa jest więc niedopuszczalne”¹².

Istotnym jest również to, aby w tym miejscu odnieść się do ich wartości diagnostycznej (dokładności). Wytyczaniem standardów dla środowiska poligrafistów zajmuje się najważniejsze na świecie stowarzyszenie zrzeszające ekspertów z tej dziedziny badań, czyli American Polygraph Association (APA), z którym współpracuje Polskie Towarzystwo Badań Poligraficznych (PTBP). Procedury wypracowywane są na podstawie badań naukowych prowadzonych przez wyspecjalizowane ośrodki, np. Uniwersytet Utah w Salt Lake City. Przez wartość diagnostyczną badań poligraficznych rozumie się procent trafnych identyfikacji odnoszących się do związku osoby badanej ze zdarzeniem, którego dotyczą bodźce testowe, przybierające formę zadawanych pytań¹³.

Kwestia ta była przedmiotem wielu opracowań naukowych, eksperymentalnych oraz – co istotne – jest wysoka i najlepiej zbadana w naukach sądowych¹⁴. J. Widacki pisze, że „(...) wartość diagnostyczna prawidłowo wykonanych badań poligra-

⁸ M. Gołaszewski (red.), *Współczesne standardy badań poligraficznych*, Warszawa 2013, s. 18.

⁹ A.P. Szajna, *Psychofizjologiczne badania poligraficzne – rozważania nie tylko nad ich istotą*, [w:] *Wybrane zagadnienia z zakresu kryminologii i psychologii kryminalistycznej*, Lublin 2020, s. 256.

¹⁰ M. Gołaszewski (red.), *Współczesne...*, s. 18; M. Gołaszewski, *Metody interpretacji danych w badaniach poligraficznych. Problem subiektywizmu ekspertów przy opiniowaniu*, Kraków 2023, s. 151.

¹¹ M. Szczepaniec, *Możliwości wykorzystania badań poligraficznych w polskim procesie karnym*, „Zeszyty Prawnicze” 2017, nr 17.2, s. 137.

¹² Ibidem.

¹³ A. Leszczyńska, A.P. Szajna, *Psychofizjologiczne badania poligraficzne (wariograficzne) w leczeniu i nadzorze osób popełniających przestępstwa seksualne w Wielkiej Brytanii*, „Probacja” 2017, nr 3, s. 13.

¹⁴ J. Widacki, *Opinia z badań poligraficznych w procesie karnym*, „Palestra” 2017, nr 7-8, s. 9.

ficznych, po odrzuceniu wyników nierozstrzygających, wynosi 85–95% trafnych wskazań (diagnoz). Inaczej mówiąc – szansa błędnego wskazania (diagnozy) wynosi od 5 do 15%. Jest to porównywalne z wartością diagnostyczną innych rutynowo stosowanych w kryminalistyce i akceptowanych w procesie karnym metod identyfikacji¹⁵. Autor ten podkreśla, że jest ona ustalona w odniesieniu do badań prowadzonych z wykorzystaniem wystandaryzowanych technik¹⁶.

W 2012 r., dzięki przeprowadzonej metaanalizie, APA opublikowała listę technik dopuszczonych do badań dowodowych, konfrontacyjnych i wykrywczych (dochodzeniowo-śledczych). Ustalono, że do celów dowodowych dopuszcza się techniki o wartości diagnostycznej $\geq 90\%$ z wynikami nierozstrzygniętymi na poziomie $\leq 20\%$. Z kolei w badaniach konfrontacyjnych dopuszczono techniki o wartości diagnostycznej $\geq 86\%$ z wynikami nierozstrzygniętymi wynoszącymi $\leq 20\%$. Natomiast w badaniach wykrywczych dopuszczono techniki wynoszące $\geq 80\%$ dokładności z wynikami nierozstrzygniętymi na poziomie $\leq 20\%$ ¹⁷.

Warto w tym miejscu przywołać fragment wyroku Sądu Okręgowego w Białymstoku z 5.01.2016 r., w którym to odniesiono się do wartości diagnostycznej badań poligraficznych. Otóż zdaniem sądu: „(...) Skoro tego rodzaju »instytucje« korzystają praktycznie w codziennej pracy (weryfikacja źródeł informacji, własnych funkcjonariuszy, kandydatów do służby itp.) z badań poligraficznych, to także ta okoliczność prowadzi do wniosku, że stosowane w ich toku metody są sprawdzone i uznane za rzetelne, wartościowe, a tym samym przydatne do wykorzystania w praktyce. Potwierdza tym samym stanowisko akcentowane w literaturze, że badania poligraficzne to najlepiej zbadana, przeanalizowana i sprawdzona metoda identyfikacji kryminalistycznej, w odróżnieniu od wielu innych akceptowanych metod identyfikacji”¹⁸.

Istota rzetelnego postępowania dowodowego w świetle art. 6 EKPC a postrzeganie badań poligraficznych przez przedstawicieli środowiska prawniczego i funkcjonariuszy Policji

We wstępie do rozważań ujętych w tym podrozdziale warto pokrótce odnieść się do przepisów k.p.k., dających możliwość przeprowadzania badań poligraficznych na użytek spraw karnych¹⁹.

Ergo może być ono przeprowadzone w myśl art. 192a § 2 k.p.k. w celu ograniczenia kręgu osób podejrzanych oraz ustalenia wartości dowodowej ujawnionych

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, s. 10.

¹⁷ M. Gołaszewski (red.), *Współczesne...*, s. 57-58.

¹⁸ Wyrok SO w Białymstoku z 5.01.2016 r., I K/92/15.

¹⁹ Badanie poligraficzne jest w nim określone jako użycie środków technicznych mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu.

śladów. SN w postanowieniu z 29.01.2015 r. – odnosząc się do ww. artykułu – podkreślił, że badanie to wykonywać można na etapie postępowania przygotowawczego w fazie *in rem*, czyli wtedy, kiedy toczy się ono w danej sprawie, a nie przeciwko konkretnej osobie²⁰. Stwierdza również, że badania „(...) mogą być przeprowadzane w odniesieniu do osób podejrzanych, świadków lub osób, które nie mają określonego statusu procesowego, a co do których poddanie ich badaniom przy użyciu wariografu uzasadniają okoliczności zdarzenia. Celem badania, o którym mowa w art. 192a § 2 k.p.k., jest eliminowanie z kręgu osób podejrzanych o popełnienie danego czynu osób, które nie są z nim związane. Celem omawianego badania może być również selekcja materiału dowodowego w postaci ujawnionych śladów”²¹.

Również art. 199a k.p.k. daje podstawę do przeprowadzania badań poligraficznych, ale z uwagi na to, że w zdaniu drugim ww. przepisu wyłączono stosowanie art. 199 k.p.k., który odnosi się do oskarżonego i z uwagi na art. 71 § 3 k.p.k. również do podejrzanego, trzeba przyjąć, że daje on możliwość wykonywania badań poligraficznych na etapie postępowania przygotowawczego w fazie *in personam* (po przedstawieniu zarzutów), ze stadium postępowania sądowego włącznie²².

Rację ma SN, że do warunków formalnych przeprowadzania takiego dowodu należy: zgoda osoby badanej, brak związku badania z czynnością przesłuchania badanej osoby (dot. zakazu z art. 171 § 5 ust. 2 k.p.k.), pouczenie osoby poddanej badaniu, że złożone wobec biegłego oświadczenia mogą stanowić dowód (dot. wyłączenia stosowania art. 199 k.p.k.)²³.

Badania tego rodzaju odgrywają bardzo ważną rolę w procesach poszlakowych, z którymi mamy do czynienia nawet wtedy, kiedy większość stanowią dowody bezpośrednie, a dowód poszlakowy dotyczy któregoś ze składników przestępstwa²⁴. Czym zatem jest dowód poszlakowy? A. Komar-Nalepa podaje, że jest to „dowód uzyskiwany na podstawie wniosku o fakcie głównym poprzez poszlaki, czyli fakty znajdujące się na uboczu głównego przedmiotu postępowania. O uzyskaniu dowodu poszlakowego możemy mówić tylko wtedy, gdy zebrane w sprawie poszlaki tworzą pewność, rozumianą jako niemożność jakiegokolwiek innej interpretacji zdarzenia, niż płynącej z ustalonych poszlak”²⁵. Dowód tego rodzaju *summa summarum* stanowi swoisty finał rozbudowanego procesu myślowego, w ramach którego nie może mieć miejsca sytuacja dająca możliwość innego przebiegu zdarzenia, niż tego, który został ustalony w oparciu o tworzące go poszlaki²⁶.

²⁰ Postanowienie SN z 29.01.2015 r., I KZP 25/14.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ A. Komar-Nalepa, *Dowód poszlakowy. Zakres i metody budowy na przykładzie spraw o zabójstwo*, Warszawa 2021, s. 31.

²⁵ Ibidem, s. 21.

²⁶ Ibidem.

Można w tym miejscu zadać pytanie, co uczynić w sytuacji, gdy organy dysponują korzystnym, np. dla oskarżonego, wynikiem badania poligraficznego, będącym w procesowej „opozycji” do zgromadzonego, niekorzystnego dla oskarżonego materiału dowodowego? Odpowiadając na to pytanie, należy *expressis verbis* podkreślić, że wynik tego rodzaju, stanowi przeciwposzlakę, wyrażającą swoisty „nakaz” związany z koniecznością przeprowadzenia rzetelnej analizy zgromadzonego materiału wspierającego oskarżenie i „poszukiwania dowodów niewinności oskarżonego, w szczególności gdy mamy do czynienia z procesem poszlakowym”²⁷. Powyższa konstatacja ma ogromne znaczenie w kontekście wypełniania wymogu zawartego w art. 6 ust. 1 EKPC, związanego z koniecznością zagwarantowania rzetelnego postępowania dowodowego, stanowiącego składową rzetelnego procesu karnego²⁸. A. Lach podaje, że zarówno MPPOiP (art. 14), jak i EKPC (art. 6) posługują się pojęciem rzetelnego procesu i nie odnajdziemy tam odniesienia się do pojęcia rzetelnego postępowania dowodowego²⁹. Jednakże słusznie podkreśla, że postępowanie dowodowe stanowi przecież część procesu karnego, dlatego do niego również możemy odnosić wymóg rzetelności³⁰. Należy zgodzić się z tym, że „proces ma być rzetelny jako całość, co zakłada, że rzetelne są także poszczególne jego etapy czy podejmowane w jego ramach czynności”³¹. Zatem rzetelność należy rozumieć jako „zgodność ze standardami, przepisami regulującymi postępowanie, co obejmuje także staranne, dokładne, sumienne przeprowadzenie czynności”³².

Istotne jest – w świetle powyższego – ustalenie, jak przedstawiciele środowiska prawniczego i Policji postrzegają badania poligraficzne, ponieważ ich nieprzeprowadzanie lub umniejszanie znaczenia w związku z występowaniem uprzedzeń wobec ich relewantności dla sprawy (wynikające z braku, czy też niedostatku wiedzy) może godzić – zdaniem autorów – w istotę art. 6 ust. 1 EKPC. Środowisko prawnicze i policyjne to dwie kluczowe grupy, które mają bezpośredni wpływ na kształtowanie praktyk związanych z wykorzystaniem badań poligraficznych. Prawnicy, w tym sędziowie, prokuratorzy, adwokaci i radcy prawni, są m.in. odpowiedzialni za interpretację i stosowanie prawa w praktyce, co obejmuje również ocenę dowodów i wykorzystywanych metod. Funkcjonariusze Policji stoją m.in. na pierwszej linii kontaktu w postępowaniu przygotowawczym, gdzie badania poligraficzne mogą być stosowane jako narzędzie do wstępnej eliminacji osób z kręgu osób podejrzanych. W związku z tym zrozumienie perspektywy obu tych grup zawodowych jest kluczowe dla oceny realnej wartości i skuteczności badań po-

²⁷ Ibidem, s. 112.

²⁸ A. Lach, *Rzetelne postępowanie dowodowe w sprawach karnych w świetle orzecznictwa strasburskiego*, Warszawa 2018, s. 12 i nast.

²⁹ Ibidem, s. 11.

³⁰ Ibidem, s. 12.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, s. 13.

ligraficznych. Pytania dotyczące chociażby wiarygodności badań poligraficznych w kontekście spraw karnych są kluczowe, ponieważ pozwalają na ocenę, na ile środowisko prawnicze i policyjne ufa tej metodzie jako narzędziu skutecznemu. Rzetelność takich ocen ma bezpośrednie przełożenie na decyzje dotyczące stosowania poligrafu w praktyce.

W badaniach wzięły udział 152 osoby. Wyniki pokazują, że większość respondentów to policjanci (52,6%), następnie adwokaci (28,3%), radcy prawni (13,8%), sędziowie (4,6%) oraz prokuratorzy (0,7%).

Jedno z pytań zawartych w kwestionariuszu ankiety dotyczyło doświadczenia respondentów z badaniami poligraficznymi. 92,1% odpowiedziało, że nigdy nie miało do czynienia z takimi badaniami, podczas gdy tylko 7,9% miało takie doświadczenie. Wskazuje to na ograniczoną praktyczną znajomość badań poligraficznych wśród respondentów, co może wpływać na ich opinie na temat tych badań. Brak bezpośredniego doświadczenia może prowadzić do polegania na wiedzy teoretycznej, opiniach innych lub co gorsza – źródłach, które nie mają pokrycia w badaniach naukowych. Taki wynik sugeruje potrzebę edukacji i szkoleń dotyczących zastosowań i ograniczeń badań poligraficznych, aby lepiej przygotować profesjonalistów do korzystania z tej metody w swoich działaniach.

Następne pytanie odnosiło się do wiarygodności badań poligraficznych w procesie karnym. 20,4% respondentów oceniło je wysoko, 79,6% nie miało zdania, a nikt nie ocenił ich nisko. Można zatem wyciągnąć wniosek, że większość respondentów nie ma wyrobionego zdania na temat wiarygodności tych badań, co wynika zapewne z ich ograniczonego doświadczenia w tej dziedzinie. Duży odsetek osób bez wyrobionej opinii może świadczyć o potrzebie dalszego rozpowszechniania informacji na temat skuteczności i ograniczeń badań poligraficznych. Może to również wskazywać na brak wystarczających dowodów empirycznych lub przypadków użycia, które mogłyby przekonać profesjonalistów o wartości tej metody.

Kolejne pytanie dotyczyło tego, czy przeprowadzone badanie poligraficzne przyczyniło się do wsparcia rozstrzygnięcia w jakiegokolwiek sprawie, w której badani wzięli udział. Tylko 3,9% odpowiedziało twierdząco, 47,4% zaprzeczyło, a 48,7% nie miało zdania. Przy czym należy zbliżyć wyniki z odpowiedzią „nie” do wyników z odpowiedzią „nie mam zdania” i postawić między nimi znak równości, gdyż można założyć, iż większość respondentów, którzy zaprzeczyli, nie miała do czynienia z badaniami poligraficznymi, na co wskazują odpowiedzi na pytanie dot. doświadczenia z badaniami poligraficznymi. Uzyskany wynik może sugerować, że badania poligraficzne są rzadko stosowane w praktyce lub ich wyniki są marginalizowane w procesie decyzyjnym. Taki wynik może również wskazywać na pewien stopień sceptycyzmu lub nieufności wobec badań poligraficznych, co jest istotne przy rozważaniu ich dalszego zastosowania w procesie karnym.

W kolejnym pytaniu respondenci wskazali na kilka czynników minimalizujących ryzyko błędu, tj.: staż w badaniach poligraficznych (77%), staż w pełnieniu funkcji biegłego (11,8%), doświadczenie jako poligrafer w służbach mundurowych (5,3%), ilość przeprowadzonych badań na potrzeby procesowe (63,8%), rekomendacje stowarzyszeń branżowych zrzeszających ekspertów (32,9%) oraz certyfikaty i szkolenia (68,4%). Najważniejsze czynniki to m.in. staż w badaniach poligraficznych oraz ilość przeprowadzonych badań na potrzeby procesowe, co wskazuje na znaczenie praktycznego doświadczenia. Wysoki procent respondentów podkreślających wagę stażu w badaniach poligraficznych i ilości przeprowadzonych badań na potrzeby procesowe sugeruje, że kluczowym aspektem wiarygodności jest praktyka i biegłość zdobyta w rzeczywistych sytuacjach.

Biorących udział w badaniu poproszono również o wskazanie, co w ich opinii może mieć negatywny wpływ na wynik badań poligraficznych. Ankietowani mieli możliwość zaznaczenia kilku opcji. Najczęściej wskazywane czynniki negatywnie wpływające na wyniki badań poligraficznych to: próba zakłócenia badania (77,6%), źle sformułowane pytania krytyczne (73%), przyjmowane leki (39,5%) oraz brak doświadczenia poligrafera w badaniach na potrzeby procesowe (47,4%). W ocenie respondentów mniejszy wpływ na wynik badania poligraficznego mają stres osoby badanej (26,3%), brak (ogólnego) omówienia pytań (12,5%), brak doświadczenia poligrafera w kontakcie z osobą podejrzaną/oskarżonym (9,2%), czy też źle sformułowane pytania porównawcze (7,9%).

Poproszono również badanych o wybranie stwierdzeń, które są im bliższe. Ankietowanym dano możliwość zaznaczenia kilku opcji. Najbliższe respondentom stwierdzenia to: ryzyko błędu w wyniku testu jest bardzo wysokie (53,9%), badanie poligraficzne ma sens wyłącznie na wczesnym etapie śledztwa/dochodzenia (63,8%), oraz ślad pamięciowy ulega zatarciu wraz z upływem czasu (69,7%). Te odpowiedzi wskazują na sceptycyzm wobec badań poligraficznych oraz preferencję ich użycia na wczesnym etapie realizowanego postępowania przygotowawczego. Ewidentnie też uzyskują odbicie w powszechnie panujących stereotypach na temat badań poligraficznych. Obawy o wysokie ryzyko błędu podkreślają potrzebę dokładnej analizy wyników i ostrożności w ich interpretacji. Wysoki odsetek respondentów uznających sens badań na wczesnym etapie śledztwa/dochodzenia może wskazywać na postrzeganie badań poligraficznych jako narzędzia wspomagającego wstępne fazy postępowania przygotowawczego, kiedy kluczowe jest szybkie i efektywne zawężenie kręgu osób podejrzanych. Zatarcie śladu pamięciowego wraz z upływem czasu wskazuje na postrzeganie badań z ograniczeniem temporalnym tej metody.

Badani zostali również zapytani o to, kiedy w ich ocenie wykonanie badania poligraficznego jest zasadne. Odpowiedzi prezentują się następująco: celem ograniczenia kręgu osób podejrzanych (75%), celem weryfikacji roli badanego w konkretnym zdarzeniu (58,6%) oraz celem ustalenia prawdomówności oskarżonego (38,8%).

W odpowiedziach ankietowani mieli możliwość zaznaczenia wielu odpowiedzi. Za ledwie 0,7% badanych uznało, że detekcja nieszczeroci z użyciem poligrafu w żadnym wypadku nie ma sensu. Wysoki odsetek respondentów popierających użycie badań poligraficznych do ograniczenia kręgu podejrzanych sugeruje, że widzą w nich użyteczne narzędzie na wczesnym etapie postępowania przygotowawczego.

Podsumowanie

Analizując wyniki przeprowadzonych badań, należy wyciągnąć wniosek, że w ocenie respondentów wiarygodność badań poligraficznych jest uzależniona głównie od doświadczenia poligrafera, w tym stażu w badaniach poligraficznych oraz ilości przeprowadzonych badań na potrzeby procesowe. Certyfikaty i szkolenia również odgrywają ważną rolę i mogą świadczyć o poszerzaniu wiedzy przez poligrafera oraz obserwowaniu zmieniających się trendów, a także standardów w badaniach poligraficznych. Formalne uznanie i rekomendacje przez stowarzyszenia zawodowe również wpływają na postrzeganą wiarygodność poligraferów. Wyniki te sugerują, że biorący udział w badaniu cenią przede wszystkim praktyczne umiejętności i formalne kwalifikacje, co jest zrozumiałe. Dostrzeżono również sceptycyzm co do naukowej wartości diagnostycznej. Wynik taki podkreśla potrzebę dalszych badań naukowych i publikacji dotyczących skuteczności badań poligraficznych oraz lepszego i szerszego informowania środowisk prawniczych i policyjnych o wynikach tych badań. Uzyskane wyniki wskazują również, że biorący udział w badaniu uważają za zasadne wykorzystanie badań poligraficznych głównie w celu ograniczenia kręgu osób podejrzanych oraz weryfikacji roli badanego w konkretnym zdarzeniu. Ankietowani dostrzegają wartość w stosowaniu badań poligraficznych jako formę wsparcia dla innych metod śledczych, szczególnie na wczesnych etapach postępowania przygotowawczego. Badania te są także postrzegane jako przydatne narzędzie m.in. w weryfikacji ról osób zaangażowanych w konkretne zdarzenia, co może przyczynić się do lepszego zrozumienia przebiegu zdarzeń i wsparcia procesów decyzyjnych.

Zdaniem autorów potencjał badań poligraficznych w Polsce nie jest w pełni wykorzystywany, co ma swoje potwierdzenie chociażby w wynikach przeprowadzonych badań. Wpływ na to z całą pewnością ma stereotypowe podejście do tego typu metody, brak czy też niedostatek wiedzy na temat ich znaczenia i wartości. Konieczne jest przełamywanie niechęci do wykonywania badań poligraficznych (na wszelkich etapach procesu karnego), które, jak celnie zauważa M. Szczepaniec, „(...) wcale nie tak rzadko mogą uchronić osobę niewinną przed nieuzasadnionym skazaniem. Należy zatem podkreślić znaczenie odciążające tego dowodu”³³. Powyższe jest istotne w stosunku do przywołanego wcześniej art. 6 ust. 1 EKPC jako że badanie poligraficzne

³³ M. Szczepaniec, *Możliwości...*, s. 141.

odznaczające się przecież walorem naukowym, służące jako potwierdzenie bądź też odrzucenie przyjętego stanowiska w skomplikowanym procesie oceny zgromadzonego materiału dowodowego, odgrywa ważną rolę w wypełnianiu obowiązku związanego z koniecznością zagwarantowania rzetelnego postępowania dowodowego, stanowiącego składową rzetelnego procesu karnego³⁴.

Bibliografia

- Ciapała J., Piszko R., Pyrzyńska A. (red.), *Dylematy wokół prawa do sądu*, Warszawa 2022.
- Gołaszewski M. (red.), *Współczesne standardy badań poligraficznych*, Warszawa 2013.
- Gołaszewski M., Markowicz P., Jastrzębska J., *Postrzeżenie badań poligraficznych w Polsce oraz ich użyteczność w służbach i innych obszarach działalności*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, nr 18/18.
- Gołaszewski M., *Metody interpretacji danych w badaniach poligraficznych. Problem subiektywizmu ekspertów przy opiniowaniu*, Kraków 2023.
- Komar-Nalepa A., *Dowód poszlakowy. Zakres i metody budowy na przykładzie spraw o zabójstwo*, Warszawa 2021.
- Lach A., *Rzetelne postępowanie dowodowe w sprawach karnych w świetle orzecnictwa strasburskiego*, Warszawa 2018.
- Leszczyńska A., Szajna A.P., *Psychofizjologiczne badania poligraficzne (wariograficzne) w leczeniu i nadzorze osób popełniających przestępstwa seksualne w Wielkiej Brytanii*, „Probacja” 2017, nr 3.
- Postanowienie SN z 29.01.2015 r., I KZP 25/14.
- Szajna A.P., *Psychofizjologiczne badania poligraficzne – rozważania nie tylko nad ich istotą*, [w:] *Wybrane zagadnienia z zakresu kryminologii i psychologii kryminalistycznej*, Lublin 2020.
- Szczepaniec M., *Możliwości wykorzystania badań poligraficznych w polskim procesie karnym*, „Zeszyty Prawnicze” 2017, nr 17.2.
- Widacki J. (red.), *Badania poligraficzne w Polsce*, Kraków 2014.
- Widacki J., *Opinia z badań poligraficznych w procesie karnym*, „Palestra” 2017.
- Widacki J., *Poligraf czy wariograf*, „Problemy Kryminalistyki” 2016, nr 294(4).
- Wyrok ETPC z 12.02.2004 r., Perez v. Francja, skarga nr 47287/99, § 64.
- Wyrok ETPC z 17.01.1970 r., Delcourt v. Belgia, skarga nr 2689/65, § 25.
- Wyrok SO w Białymstoku z 5.01.2016 r., II K/92/15.

³⁴ Ibidem.

Streszczenie: W niniejszym rozdziale poza przybliżeniem najistotniejszych zagadnień związanych z badaniami poligraficznymi ukazano, jak przedstawiciele środowiska prawniczego i Policji postrzegają badania poligraficzne oraz wpływ ich wyników na rozstrzyganie spraw karnych. Autorzy wykazują, że badanie poligraficzne odznaczające się walorem naukowym, służące jako potwierdzenie bądź też odrzucenie przyjętego stanowiska w skomplikowanym procesie oceny zgromadzonego materiału dowodowego, odgrywać może ważną rolę w wypełnianiu obowiązku związanego z koniecznością zagwarantowania rzetelnego postępowania dowodowego, stanowiącego składową rzetelnego procesu karnego wynikającego z art. 6 ust. 1 EKPC.

Słowa kluczowe: poligraf, dowód, postępowanie dowodowe, proces karny

Abstract: In this chapter, apart from presenting the most important issues related to polygraph examinations, it is shown how representatives of the legal community and the police perceive polygraph examinations and the impact of their results on the resolution of criminal cases. The authors demonstrate that a polygraph examination with scientific value, serving to confirm or reject the adopted position in the complex process of assessing the collected evidence, may play an important role in fulfilling the obligation related to the need to ensure fair evidentiary proceedings, which is a component of a fair criminal trial resulting from Article 6 paragraph 1 of the ECHR.

Keywords: polygraph, evidence, evidence proceedings, criminal proceedings

Prawo do sądu a pozaprawne czynniki wpływające na wyroki w sprawach karnych – analiza roli płci oskarżonego i sędziego. Przyczynek do rozważań

The Right to a Trial and Extralegal Factors Influencing Verdicts in Criminal Cases – an Analysis of the Role of Gender of the Defendant and Judge. A Contribution to the Discussion

Wstęp

Prawo do sądu jest jedną z najważniejszych konstytucyjnych gwarancji procesowych¹. Art. 45 Konstytucji RP gwarantuje każdemu prawo do sprawiedliwego, jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Uczestnik postępowania sądowego powinien być wolny od obawy, że wynik postępowania będzie zależny od indywidualnej postawy sędziego². Bezstronność sędziego jest jednym z podstawowych gwarantów prawidłowego wymiaru sprawiedliwości³. Jest pojęciem szerokim, rozumiana jest jako „brak uprzedzeń, uprzedniego nastawienia (...) oraz eliminacja wszelkich czynników, które skutkowałyby uprzedzeniem lub faworyzowaniem określonej strony postępowania”⁴. Idealna bezstronność nie jest możliwa, bowiem każdy sędzia jest „jednostką o odmiennych doświadczeniach życiowych i cechach charakterologicznych, system aksjologiczny każdego sędziego jest kształtowany przez wiele lat przez wiele zróżnicowanych czynników”⁵. Ograniczenia bezstronności

* dr; Wydział Prawa, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie; ORCID nr: 0000-0001-5417-5496.

¹ P. Wiliński, *Konstytucyjne gwarancje prawa karnego procesowego*, [w:] System Prawa Karnego Procesowego, tom I: *Zagadnienia ogólne*, cz. 1, red. P. Hofmański, Warszawa 2013, s. 761.

² P. Wiliński, *Konstytucyjne gwarancje...*, s. 769.

³ G. Artymiak, *Ustrój i struktura sądów powszechnych*, [w:] System Prawa Karnego i Procesowego, red. P. Hofmański, *Sądy i inne organy postępowania karnego*, Warszawa 2015, s. 205.

⁴ W. Jasiński, *Zasada bezstronności sądu. Zasada niezawisłości i niezależności sądu*, [w:] System Prawa Karnego Procesowego, tom III: *Zasady procesu karnego*, cz. 2, red. P. Hofmański, Warszawa 2013, s. 1210.

⁵ Ibidem, s. 1210.

mogą wynikać z „możliwości wywierania nacisku, istnienia lub możliwości zaistnienia więzi osobistych z jedną ze stron lub jej pełnomocnikiem, a także – co w kontekście niniejszej analizy jest szczególnie istotne – z innymi wewnętrznymi stanami sędziego rzutuującymi na jego poczucie bezstronności”⁶.

Sędzia, nie mogąc wyeliminować osobistych przekonań, postaw czy preferencji, zobligowany jest do unikania zajmowania arbitralnego stanowiska w kwestiach istotnych dla rozstrzyganej sprawy. Na „bezstronność” istotny wpływ mają także czynniki kulturowe, a zatem sędzia, wydając wyrok, musi niejako „wyjść poza własne poglądy i dokonać oceny badanego problemu z innych punktów widzenia”⁷. Niezawisłość sędziego jest zagadnieniem obejmującym wiele elementów, oprócz ustrojowych, prawnych, procesowych także elementy psychologiczne i socjologiczne. Ma zatem wymiar zewnętrzny (rozumiany jako brak nacisków z zewnątrz), jak i wewnętrzny (wymagający od sędziego uniezależnienia się od własnych przekonań, emocji, poglądów)⁸.

Z niezawisłością sędziowską wiąże się zasada swobodnego uznania sądu w zakresie wymiaru kary⁹. Wedle zasady swobodnego uznania sądu, określonej w art. 53 kodeksu karnego, sąd wymierza karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych w ustawie, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu, okoliczności obciążające i okoliczności łagodzące, cele kary w zakresie społecznego oddziaływania, a także cele zapobiegawcze, które ma ona osiągnąć w stosunku do skazanego¹⁰. Zasada ta w zakresie kary obejmuje wybór i rodzaj kary, środka karnego, środka związanego z poddaniem sprawcy próbie oraz możliwość skorzystania z fakultatywnych instytucji sądowego wymiaru kary: obostrzenia kary, nadzwyczajnego jej złagodzenia czy też odstąpienia od wymierzenia kary¹¹, wskazując tym samym ogólne dyrektywy sądowego wymiaru kary.

Ustawodawca w treści art. 53 § 2 kodeksu karnego wskazał również katalog okoliczności istotnych dla wymiaru kary, obejmujący: „motywację i sposób zachowania się sprawcy, zwłaszcza w razie popełnienia przestępstwa na szkodę osoby nieporadnej ze względu na wiek lub stan zdrowia, popełnienie przestępstwa wspólnie z nieletnim, rodzaj i stopień naruszenia ciężących na sprawcy obowiązków, rodzaj i rozmiar ujemnych następstw przestępstwa, właściwości i warunki osobiste sprawcy, sposób życia przed popełnieniem przestępstwa i zachowanie się po jego popełnieniu, a zwłaszcza staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości, a także zachowanie się pokrzywdzonego”.

⁶ G. Artymiak, *Ustrój i struktura...*, s. 206.

⁷ W. Jasiński, *Zasada bezstronności...*, s. 1212.

⁸ *Ibidem*, s. 1253.

⁹ *Kodeks karny. Część ogólna*, tom I: *Komentarz do art. 53-116*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 5, Warszawa 2016, s. 31.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 17, z późn. zm.).

¹¹ *Kodeks karny. Część ogólna*, tom I: *Komentarz do art. 53-116*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016, s. 31.

Z perspektywy niniejszej analizy szerszego omówienia wymaga wyjaśnienie jednego ze wskazanych czynników istotnych dla wymiaru kary, jakim są właściwości i warunki osobiste sprawcy, czyli wszystko to, co charakteryzuje sprawcę w oderwaniu od popełnionego czynu zabronionego¹². Właściwości osobiste sprawcy to przede wszystkim „wiek, płeć, poziom rozwoju intelektualnego, stan zdrowia psychicznego i fizycznego, cechy charakteru, temperament, podatność na wpływy, zdolności, zainteresowania, ambicje, stosunek do samego siebie, nałogi, stosunek do innych ludzi i otaczającego świata, do obowiązków oraz powszechnie uznawanych wartości”¹³. Warunki osobiste sprawcy to natomiast „jego sytuacja rodzinna, socjalna, środowiskowa i zawodowa”¹⁴. Istotne zatem mogą być stan cywilny sprawcy, liczba dzieci, sytuacja rodzinna, status rodzinny sprawcy i stopień jego zaangażowania w wypełnianie obowiązków rodzinnych, więzi rodzinne, źródła utrzymania, relacje społeczne czy pozycja na rynku pracy. Wskazane wyżej właściwości sprawcy mogą być oceniane pozytywnie bądź negatywnie, mogą przemawiać na korzyść lub niekorzyść sprawcy. Na decyzję sędziego wpływ mają także jego własne postawy oceniające.

Jedna z konstytucyjnych zasad wymiaru kary – zasada równego traktowania przez władze publiczne – zdefiniowana w art. 32 ust. 1 Konstytucji RP, jako jeden z warunków sprawiedliwego karania, wymaga stosowania tej samej miary dolegliwości wobec sprawców znajdujących się w podobnej sytuacji faktycznej i pełniących podobne przestępstwa¹⁵. Zasada równości wyklucza różnicowanie dolegliwości karnych w oparciu o okoliczności irrelevantne z punktu widzenia celów prawa karnego.

Płeć jako czynnik wpływający na wymiar kary w perspektywie kryminologicznej

Kryminologia feministyczna zwróciła uwagę badaczy na dysproporcje płci w przestępczości¹⁶, konieczność wyjaśnienia i zrozumienia uwarunkowań przestępczości kobiet i możliwości zastosowania kryminologicznego operatu teoretycznego do przestępczości kobiet¹⁷. W przestrzeni badawczej kryminologii feministycznej znalazł się również sposób reakcji systemu prawnokarnego na kobiety, a zatem to, w jaki sposób w systemie wymiaru sprawiedliwości są one traktowane: łagodniej czy surowiej niż mężczyźni, czy kobiety pracujące w instytucjach wy-

¹² Ibidem, s. 68.

¹³ *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2020, s. 465.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ *Polskie prawo karne. Część ogólna*, W. Wróbel, A. Zoll, Kraków 2014, s. 500.

¹⁶ J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa 2022, s. 245-246.

¹⁷ F.T. Cullen, R. Agnew, P. Wilcox, *Criminological Theory: Past to Present*, sixth edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 2018, s. 272.

miaru sprawiedliwości odmiennie od mężczyzn wyrokują, a także analizowany jest problem wiktylizacji kobiet¹⁸.

Niniejsza analiza poświęcona jest przeglądowi badań związanych z jednym z wyżej wspomnianych obszarów zainteresowań kryminologii feministycznej – płci jako czynnika wpływającego na orzekane wyroki wobec sprawców – mężczyzn i sprawczynie – kobiety, a także płci jako czynnika wpływającego na decyzje sędziów – kobiet i sędziów – mężczyzn.

Definiowane w literaturze przedmiotu rozbieżności w wyrokach oznaczają sytuacje, w których w przypadku podobnych przestępstw i podobnych sprawców zapadają różne wyroki. Wśród czynników, które mogą wpływać na dysproporcje w wyrokach, wskazuje się rasę, płeć, pochodzenie etniczne, wiek¹⁹. Nie jest to jednak wyczerpujące.

W ujęciu teoretycznym do analizy dysproporcji w wyrokach sądów karnych odnosi się z perspektywy funkcjonalistycznej lub konfliktowej. W pierwszym przypadku podstawowym założeniem jest to, że prawo i jego egzekwowanie przez system sądownictwa karnego odzwierciedlają konsensus społeczny dotyczący zasad sprawiedliwości, odpowiedzialności i kary, a w dalszej konsekwencji do wydania orzeczenia najważniejsze jest uwzględnienie wagi przestępstwa, wcześniejszej karalności sprawcy, natomiast inne czynniki (pozaprawne, takie jak np. płeć, pochodzenie, rasa itd.) odgrywają niewielką rolę przy orzeczeniach sądów karnych. W drugiej natomiast perspektywie – konfliktowej – zakłada się, że wymiar sprawiedliwości, w tym orzekane kary, odzwierciedlają nierówności społeczne, klasowe. W związku z tym, że sędzia wydając wyrok, podejmując decyzję dokonuje atrybucji cech oskarżonego w obszarze winy, zagrożenia, potencjału resocjalizacyjnego, praktycznych ograniczeń i konsekwencji²⁰, sędziowie mogą przy podejmowaniu decyzji opierać się na stereotypach dotyczących płci, rasy, pochodzenia czy wieku oskarżonych.

Liczne badania wskazują na to, że na wymiar kary wpływ ma wiele czynników, wśród których istotną rolę odgrywa płeć. Nie tylko oskarżonego, ale także sędziego wydającego wyrok. Płeć nie jest decydującym czynnikiem wpływającym na wysokość i rodzaj kary, może jednak być na tyle istotnym czynnikiem, żeby różnicować wysokość wyroków wobec mężczyzn i kobiet sądzonych przez mężczyzn i kobiety sędziów.

Częściowo ten problem badawczy dotyka problematyki psychologii sądu, która bada interakcje uczestników postępowania, a pośrednio może mieć wpływ na wyrok. Z drugiej strony punktem wyjścia dla tego zagadnienia badawczego jest jedno z twierdzeń kryminologii feministycznej, według którego płeć osoby oskarżonej

¹⁸ M. Grzyb, *Kryminologia feministyczna*, [w:] *Nowe kierunki w kryminologii*, red. E. Drzazga, M. Grzyb, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2018, s. 60; F.E. Hagan, *Introduction to Criminology. Theories, Methods, and Criminal Behaviour*, SAGE, 2011, s. 184.

¹⁹ J.T. Ulmer, *Sentences and Sentencing: Disparities*, [w:] *Encyclopedia of Criminology*, vol. 3, ed. R. Wright, J. Miller, Routledge New York, London 2005, s. 1497.

²⁰ *Ibidem*, s. 1498.

jest jednym z czynników mogących wpływać na wyrok. Perspektywa kryminologii feministycznej w obszarze badań umieszcza sposób traktowania kobiet przez system prawnokarny (na przykład sposób ich traktowania przez funkcjonariuszy, wpływ płci na wydawany wyrok)²¹.

Niezależnie od poznawczej naukowej wartości tematu, zbadanie tej kwestii może mieć także istotne konsekwencje praktyczne. Doświadczenie z sali sądowej przekonuje, że na wymiar kary ma wpływ znacznie więcej czynników niż te, które uwzględnił ustawodawca w zasadach sądowego wymiaru kary, wyrażonych w art. 53 kodeksu karnego.

Zdecydowana większość opisanych badań w zakresie dysproporcji w orzeczeniach sądowych została przeprowadzona przez kryminologów i kryminolożki amerykańskie. W Stanach Zjednoczonych w latach siedemdziesiątych XX w. podniesiono postulat stworzenia systemu wymiaru kar, zgodnie z którym oskarżeni, którzy dopuścili się podobnych przestępstw, byli traktowani w podobny sposób, bez nadmiernego wpływu czynników pozaprawnych, takich jak rasa, płeć lub klasa społeczna oskarżonej osoby²². Podkreślano konieczność uwzględniania przy wydawaniu wyroku wyłącznie prawnie istotnych okoliczności, takich jak np. waga popełnionego przestępstwa²³ czy wcześniejsza aktywność kryminalna sprawcy²⁴. W przypadku badań przeprowadzonych w realiach amerykańskiego wymiaru sprawiedliwości pojawia się kwestia wydawania wyroków z uwzględnieniem wytycznych wymiaru kary. Wytyczne (obowiązkowe lub uznaniowe) wprowadzono w USA w latach 80. XX wieku jako środek służący zmniejszeniu różnic w wyrokach. Sędziowie, wydając wyrok, uwzględniają wskazówki wyrażone w wytycznych dotyczące długości kary, uwzględniając m.in. wagę przestępstwa, liczbę wcześniejszych wyroków orzeczonych wobec konkretnego oskarżonego²⁵. Decyzje sądowe nie powinny natomiast opierać się na cechach osobistych sprawcy (np. rasa, status społeczno-ekonomiczny). Badania dysproporcji w wyrokach wymagają także analiz warunkowych (łągodzących) i pośrednich skutków zmiennych prawnych i pozaprawnych uwzględnianych w orzeczeniach²⁶. Zmienne pozaprawne (szczególnie rasa i płeć) wpływają m.in. na prawdopodobieństwo pozbawienia wolności, na długość kary pozbawienia wolności czy odejście od wytycznych dotyczących wymiaru kary²⁷.

²¹ M. Grzyb, *Kryminologia feministyczna...*, s. 60.

²² N. Goulette, *Sentencing*, The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice, ed. Y.S. Albanese, 2014, 2080-2082.

²³ D. Steffensmeier, J. Kramer, C. Streifel, *Gender and imprisonment decisions*, „Criminology” 1993, nr 31(3), 411-446.

²⁴ T.J. Ulmer, J. Kramer, *Court communities under sentencing guidelines: Dilemmas of formal rationality and sentencing disparity*, „Criminology” 1996, 34(3), 383-408.

²⁵ J.M. Pollock, *Crime & Justice in America. An Introduction to Criminal Justice*, 2nd edition, Elsevier 2012, s. 232

²⁶ J. Ellison, P. Brennan, *Sentencing Outcomes and Disparity*, [w:] *The Handbook of Measurement Issues in Criminology and Criminal Justice*, ed. B. Huebner, T. Bynum, Wiley Blackwell, 2016, s. 328.

²⁷ *Ibidem*, s. 329.

W zakresie badania rozbieżności wyroków przy podobnych przestępstwach, wskazujących na zróżnicowane traktowanie sprawców będących w podobnych sytuacjach, najczęściej skupiano się na analizowaniu dysproporcji rasowych. W porównaniu z dysproporcjami rasowymi i etnicznymi stosunkowo niewiele badań koncentruje się na dysproporcjach płci²⁸. Kobiety – oskarżone są postrzegane jako mniej niebezpieczne niż oskarżeni mężczyźni²⁹, bardziej podatne na oddziaływanie lecznicze czy terapeutyczne³⁰. Kobiety – sprawczynie przestępstw są również często postrzegane jako działające pod wpływem dominującego partnera³¹. Dysproporcje w odniesieniu do płci oskarżonych istnieją, mało tego, mogą być traktowane jako oczywiste i oczekiwane³².

W świetle opisywanych w literaturze badań identyfikuje się trzy możliwości, wedle których:

a) kobiety są traktowane łagodniej niż mężczyźni – z zastrzeżeniem jednak, iż na łagodniejsze traktowanie mogą liczyć wyłącznie te kobiety, których zachowanie odpowiada tradycyjnym rolom społecznym, są matkami, żonami oraz popełniły przestępstwa postrzegane jako „typowe” dla swojej płci;

b) kobiety są traktowane surowiej niż mężczyźni – w sprawach, w których kobiety naruszyły normy dotyczące płci, a zatem kiedy oczekuje się od kobiet postępowania zgodnego z rolą społeczną; warto tu wspomnieć o koncepcji tzw. „podwójnego wiązania”. W opinii D. Woźniakowskiej w sądach obecne jest konwencjonalne i stereotypowe podejście do płci, a sędziowie niekiedy oceniają nie tylko fakt i okoliczności popełnienia przestępstwa, ale także wywiązywanie się z ról społecznych, na przykład roli matki. Większość autorów zgadza się co do tego, że kobiety stojące przed sądem doświadczają podwójnej dewiacji oraz podwójnego ryzyka. Skoro przestępczyni jest mniej niż przestępców, kobiety popełniające przestępstwa są oceniane podwójnie negatywnie, nie tylko dlatego, że je popełniły, ale także dlatego, że przekroczyły normy przypisane ich płci, do których zalicza się choćby niepopelnianie przestępstw. Warto tu także pamiętać o koncepcji tzw. „złej kobiety”, która zakłada, że surowsze traktowanie kobiet jest odzwierciedleniem tego, że zachowania przestępcze u kobiet są czymś bardziej nienaturalnym niż te same lub podobne zachowania u mężczyzn.

c) płeć nie wpływa na sądowy wymiar kary.

²⁸ J.T. Ulmer, *Sentences...*, s. 1499.

²⁹ D. Bishop, C. Frazier, *The effects of gender on charged reduction*, „Sociological Quarterly” 1984, 25, 358-396.

³⁰ J. Meyer, P. Jesilow, *Doing Justice in the People's Court: Sentencing by Municipal Court Judges*, Albany: State University of New York Press, podaje za: N. Goulelett, *Sentencing*, The Encyklopedia of Criminology and Criminal Justice, ed. Y.S. Albanese, 2014, 2080-2082.

³¹ S. Demuth, D. Steffensmeier, *The impact of gender and race – ethnicity in the pretrial release proces*, „Social Problems” 2004, 51, 222-242.

³² N. Goulelett, *Sentencing*, The Encyklopedia of Criminology and Criminal Justice, ed. Y.S. Albanese, 2014, s. 2081.

Badania amerykańskie wskazują na praktykę łagodniejszego osądzania kobiet, wobec których orzekane są często niższe wyroki niż wobec mężczyzn – sprawców podobnych przestępstw³³. Kobiety – sprawczynie przestępstw są najczęściej przy wymiarze kary traktowane łagodniej w porównaniu z mężczyznami, szczególnie przy decyzji o karze pozbawienia wolności, w USA nawet w stanach z wytycznymi dotyczącymi wyroków skazujących³⁴. W świetle badań „łagodniejsze” traktowanie oskarżonych kobiet wiąże się z wieloma różnymi czynnikami, wśród których istotne znaczenie odgrywa rasa, wiek, stan cywilny i zawodowy, macierzyństwo, a także rodzaj przestępstwa.

Częściej niż w przypadku oskarżonych mężczyzn kobiety są skazywane poniżej minimalnego wymiaru kary, z odstępstwami od wytycznych dotyczących wymiaru kary³⁵.

W badaniach koncentrujących się na różnicach w karach orzekanych wobec sprawców mężczyzn i sprawczyń kobiet w latach 90. XX wieku Steffensmeier, Kramer i Streifel doszli do wniosku, iż skazani mężczyźni mieli dużo większe szanse na karę pozbawienia wolności niż skazane kobiety³⁶. Ponad dekadę później Steffensmeier i Demuth ustalili, że w przypadku kobiet ryzyko kary pozbawienia wolności było znacznie mniejsze niż w przypadku sprawców mężczyzn (ryzyko orzeczenia kary pozbawienia wolności skazanych mężczyzn było 71 procent wyższe niż w przypadku kobiet), a skazani mężczyźni otrzymywali kary pozbawienia wolności około 20 proc. dłuższe niż skazywane kobiety³⁷. W 2014 roku w badaniu Doerner i Demuth ustalono, że skazywane kobiety otrzymywały wyroki w zakresie pozbawienia wolności o 23 procent krótsze niż mężczyźni, a ryzyko otrzymania kary pozbawienia wolności było w przypadku kobiet o 39 procent niższe niż w przypadku mężczyzn³⁸. Badanie Simon i Sharma z 1979 roku wykazało rozbieżności w wyrokach wobec kobiet i mężczyzn skazywanych za takie same przestępstwa – kobiety częściej otrzymywały wyrok z zawieszeniem jego wykonania. W 1982 roku

³³ J.M. Pollock, *Crime & Justice...*, s. 234.

³⁴ B.A. Koons-Witt, E.L. Sevigny, J.D. Burrow, & R. Hester, *Gender and sentencing outcomes in South Carolina: examining the interactions with race, age, and offense type*, „Criminal Justice Policy Review” 2014, 25(3), s. 300.

³⁵ B. Blackwell, D. Holleran, M. Finn, *The impact of the Pennsylvania sentencing guidelines on sex differences in sentencing*, „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2008, 24, 399-418. Wyniki tych badań wskazały, że skazane kobiety w porównaniu z mężczyznami otrzymywały krótsze wyroki lub w ogóle rzadziej niż mężczyźni były skazywane na karę pozbawienia wolności.

³⁶ D. Steffensmeier, J. Kramer, C. Streifel, *Gender and imprisonment decisions*, „Criminology” 1993, 31, 411-446, podają za: J. M. Pollock, *Crime&Justice in America. An Introduction to Criminal Justice*, 2nd edition, Elsevier 2012, s. 335.

³⁷ D. Steffensmeier, S. Demuth, *Does gender modify the effects of race-ethnicity on criminal sanctioning? Sentences for male and female white, black and Hispanic defendants*, „Journal of Quantitative Criminology” 2006, 22, 241-261, podają za: J. M. Pollock, *Crime&Justice in America. An Introduction to Criminal Justice*, 2nd edition, Elsevier 2012, s. 335.

³⁸ J. Doerner, S. Demuth, *Gender...*, s. 242-269. Podobne wnioski wynikają z badań Koons-Witt z 2012 roku (B. Koons-Witt, E. Sevigny, J. Burrow, R. Hester, *Gender and sentencing outcomes in South Carolina: Examining the interactions with race, age and offence type*, „Criminal Justice Policy Review” 2012, 25, s. 299-324.

A. Heilbrun, badając średnie okresy pozbawienia wolności orzekane wobec kobiet i mężczyzn skazywanych za takie same przestępstwa, wykazał, że kobiety w przypadku trzech przestępstw – rozboju, kradzieży oraz fałszerstwa otrzymywały krótsze kary pozbawienia wolności, lecz w przypadku innych badanych przestępstw (zabójstwa, przestępstwa narkotykowe) płeć nie miała znaczenia dla orzeczenia sądu³⁹. Jedną z czołowych kryminolożek feministycznych K. Daly zasugerowała, że role i obowiązki w rodzinie mogą być istotnym czynnikiem wyjaśniającym ewentualne dysproporcje płci w wyrokach⁴⁰. Jej teoria paternalizmu rodzinnego dowodzi, że różny stopień zaangażowania w wypełnianie ról rodzinnych ma różny wpływ na surowość wyroków. W szczególności, ze względu na tendencję kobiet do wykonywania kluczowych obowiązków rodzinnych, są one często karane mniej surowo⁴¹. Liczne badania jakościowe potwierdzają to twierdzenie, sugerując, że na rodzaj czy wysokość orzekanej kary wpływa poziom zaangażowania oskarżonych w życie osób pozostających na ich utrzymaniu⁴². Ponadto paternalizm rodzinny zakłada, że pozbawienie wolności osób pełniących role opiekunów w swoich rodzinach wiąże się z wysokimi kosztami społecznymi takiej kary.

Dysproporcje w wyrokach wyjaśnia się tym, że życie kobiet jest objęte wysokim stopniem nieformalnej kontroli społecznej w środowisku rodzinnym, co zmniejsza potrzebę bardziej formalnego karania⁴³.

W przypadku koncepcji surowszego karania kobiet Cassia Spoon i Jeffrey Spears wskazują, że kobiety – przestępczyni są surowiej karane niż mężczyźni ze względu na naruszenie norm płciowych. Uzasadniająca to teoria „złych kobiet” zakłada, iż kobiety – sprawczynie będą karane surowiej niż mężczyźni ze względu na to, że popełniły podwójne przestępstwo: złamały prawo i naruszyły przypisywane im społecznie role płciowe⁴⁴. Surowsze orzeczenia zapadną także wobec kobiet, które naruszają normy kulturowe i pełnią przestępstwa niebędące typowymi przestępstwami ocenianymi jako „kobiece”.

W literaturze naukowej istnieje wiele przykładów badań na temat wpływu płci na sądowy wymiar kary, które choć sprawdzały, czy kobiety są traktowane łagodniej, czy surowiej, nie udzielają jednoznacznych odpowiedzi. Trudno na ich podstawie przedstawić jakąkolwiek generalizację, nawet jeśli dominują stwierdzenia, że można

³⁹ M.R. Williams, *Gender and sentencing: an analysis of indicators*, „Criminal Justice Policy Review” 1999 10(4), 473.

⁴⁰ K. Daly, *Structure and practice of familial-based justice in a criminal court*, „Law & Society Review” 21(2), 267-290.

⁴¹ T.L. Freiburger, *The effects of gender, family status, and race on sentencing decisions*, „Behavioral Sciences & the Law” 2010, 28(3), s. 378.

⁴² Ibidem, s. 378; K. Daly, *Rethinking judicial paternalism: Gender, work family relations, and sentencing*, „Gender and Society” 1989, 3(1), s. 9-36.

⁴³ M.S. Raeder, *Gender and sentencing: single moms, battered women, and other sex-based anomalies in the gender-free world of the federal sentencing guidelines*, „Pepperdine Law Review” 1993, 20(3), 905-990.

⁴⁴ S. Bontrager, K. Barrick, & E. Stupi, *Gender and sentencing: meta-analysis of contemporary research*, „Journal of Gender, Race & Justice” 2013, 16(2), s. 355.

mówić o łagodniejszym traktowaniu kobiet, ponieważ albo zależy to od charakteru przestępstwa, albo od innych cech sprawców (takich jak: rasa, stan cywilny, posiadanie dzieci pod opieką).

W świetle badań pod rozważę nasuwa się także kwestia roli płci (ale także innych czynników, takich jak rasa, pochodzenie, osobowość itd.) sędziego. Badania sugerują, że czynniki te mogą mieć świadomie lub nieświadomie wpływ na traktowanie oskarżonych przez sędziów. Wpływają na władzę dyskrecjonalną sędziów⁴⁵. Na treść podejmowanych decyzji, szczególnie w zakresie wymiaru kary, wpływ mają nie tylko przepisy prawa, ale istotnie wpływają na nie różne „pozaprawne czynniki kontekstu psychologicznego i socjologicznego procesu decyzyjnego”⁴⁶. W świetle badań na wysokość wydawanych wyroków wpływają takie cechy, jak płeć sędziego, religia, przekonania polityczne⁴⁷. Sędzia, podejmując decyzję, podlega także psychologicznym prawom percepcji i oceniania, a zatem na wysokość wymierzanej kary mogą wpływać czynniki nieprzewidziane przez ustawodawcę. Warto wspomnieć o heurystykach poznawczych – uproszczonych regułach wnioskowania, umożliwiających szybkie sformułowanie sądu, pozwalające na ograniczenie czasu i wysiłku w procesie decyzyjnym, połączone z subiektywnym przekonaniem o słuszności⁴⁸. Inaczej mówiąc, heurystyki są intuicyjnymi, nie zawsze świadomymi strategiami oceniania i podejmowania decyzji⁴⁹.

Warto wyjaśnić działanie heurystyki zakotwiczenia, która polega na tym, iż szacując wartości pewnej cechy, zaczynamy szacunki od pewnej wartości, następnie dokonujemy korekty, zmieniając tę wartość w górę lub w dół⁵⁰. W przypadku procesu karnego heurystyka zakotwiczenia może mieć istotny wpływ na ustalanie wysokości wyroków w sprawach karnych. W badaniu z 2001 roku English i Mussweiler, badając doświadczonych sędziów wydziałów karnych, udokumentowali, że wymiar kary żądanej przez prokuratora za dopuszczenie się gwałtu w istotny sposób wpływa na wymiar zasądzonej kary, a wpływ tej pozostaje niezależny od przeświadczenia sędziów o zasadności żądanej kary czy też od doświadczenia samego sędziego⁵¹. Ustalono także, iż nawet kotwica, o której badany wie, iż została ustalona w sposób losowy, uwrażliwia badanego na argumenty spójne z kotwicą – zatem badany, któremu zaprezentowano kotwicę wysokiego wyroku, łatwiej i szybciej przetwarza komunikaty

⁴⁵ C. Moore, T. Miethe, *Regulated and unregulated sentencing decisions: an Analysis of first-year practices under Minnesota's felony sentencing guidelines*, „Law and Society Review” 1986, 20, s. 253-277.

⁴⁶ T. Kaczmarek, *Ogólne dyrektywy sądowego wymiaru kary*, [w:] System Prawa Karnego, tom 5: *Nauka o karze. Sądowy wymiar kary*, red. T. Kaczmarek, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2015, s. 253.

⁴⁷ Ł. Markiewicz, A. Markiewicz-Żuchowska, *Sklonności poznawcze sędziego wpływające na wysokość wymierzonej kary*, „Decyzje” 2012, nr 18, s. 62.

⁴⁸ E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, S. Wichary, *Psychologia poznawcza*, Warszawa 2020, s. 522.

⁴⁹ Szerzej na temat heurystyk w kontekście decyzji sędziowskich: A. Partyk, *Czy sędziowie mają intuicję? Przyczynek do rozważań o sędziowskich mechanizmach decyzyjnych*, Sosnowiec 2023, s. 126 i nast.

⁵⁰ Ł. Markiewicz, A. Markiewicz-Żuchowska, *Sklonności poznawcze...*, s. 65.

⁵¹ Ibidem.

obciążające pozwanego. Efektu działania kotwicy nie znosi nawet zalecenie zignorowania niezasadnej kotwicy.

Sędziowie płci męskiej orzekają inaczej niż sędziowie płci żeńskiej⁵². W 2000 roku przeprowadzono badania oparte na ocenie wymyślonych czterech różnych scenariuszy, każdy w dwóch wariantach (oskarżonym w tej samej sytuacji faktycznej byli kobieta i mężczyzna). Wyniki prowadziły do wniosku, że w tych samych okolicznościach faktycznych sędziowie płci żeńskiej częściej niż sędziowie mężczyźni uznawali oskarżonego mężczyznę winnego napaści niż oskarżoną kobietę; sędziowie mężczyźni w połowie tak jak kobiety sędziowie uznawali kobietę oskarżoną o zabójstwo (i twierdzącą, że działała w samoobronie) za winną; w kazusie, gdzie oskarżony/a spowodował/a u ofiary wypadku samochodowego obrażenia ciała, których konsekwencją była niezdolność ofiary do pracy, mężczyźni sędziowie przyznawali odszkodowanie w wysokości dwukrotnie wyższej niż kobiety sędziowie. Coontz podaje również, że liczba lat spędzonych w sądzie nie neutralizuje wpływu płci sędziego na wydawane orzeczenia⁵³.

Przy tego typu badaniach, kiedy pod osąd przedstawiane są przypadki hipotetyczne, a nie rzeczywisty kazus z akt postępowania karnego, zawsze istnieje ryzyko, że decyzja sędziego w realnej sytuacji mogłaby być inna, jednak zaletą takich badań jest możliwość przedstawienia sędziom sprawy i identycznych okoliczności faktycznych, w których sprawcą jest mężczyzna lub sprawczynią kobieta. Jest to niemożliwe przy porównywaniu akt spraw karnych, w których przy każdej sprawie sprawcę cechują zróżnicowane dane, działa w różnych okolicznościach itd. Kazus hipotetyczny pozwala na poznanie osądu wielu sędziów w odniesieniu do jednej i tej samej sprawy. Przy analizie akt spraw karnych nie ma możliwości weryfikacji, jaką decyzję podjęliby w danej sprawie inni sędziowie.

Większość badaczy wskazuje, iż różnice w wyrokach nie wynikają z jawnych uprzedzeń wobec oskarżonych, a różnice w karze urzeczywistniają się ze względu na rasę, pochodzenie etniczne czy płeć, ponieważ czynniki te są powiązane z innymi zmiennymi, które sędziowie uznają za ważne przy podejmowaniu decyzji dotyczącej orzeczenia⁵⁴. Wśród wspomnianych zmiennych znajdują się kwestie zatrudnienia, związków ze społecznością, związków emocjonalnych z rodziną, roli w rodzinie, poziomu i sposobu zaangażowania w opiekę nad rodziną itp. Z. Marten wskazuje, że „pozycja społeczna i zawodowa oskarżonego wpływa w ok. 50% na zastosowany wymiar kary”⁵⁵. Sędziowie, podejmując decyzję i mając często ograniczone informacje, w oparciu o które mogą formułować przewidywania, nie mogą podejmować decyzji w zakresie kar z całą pewno-

⁵² P. Coontz, *Gender and judicial decisions: Do female judges decide cases differently than male judges?*, „Gender Issues” 2000, 18, s. 59-73.

⁵³ Ibidem, s. 69.

⁵⁴ J.M. Pollock, *Crime & Justice...*, s. 331.

⁵⁵ Z. Marten, *Psychologia w pracy sędziego*, Sosnowiec 2009, s. 31. Marten wskazuje na inną ciekawą prawidłowość, dotyczącą tego, że prokuratorzy znacznie rzadziej gotowi są do postrzegania oskarżonego przez pryzmat jego pozycji zawodowej czy społecznej.

ścią, w związku z czym muszą opierać się na atrybucjach (lub stereotypach) związanych z cechami oskarżonego i okolicznościami przestępstwa (np. brutalni przestępcy są niebezpieczni). W ten sposób sędziowie osiągają ograniczoną racjonalność, która pozwala im być w miarę pewnymi co do swoich decyzji skazujących⁵⁶. Badania te wskazują na to, że stereotypowe atrybucje kształtują postawy sędziowskie. W przypadku płci oskarżonych – sędziowie mogą wyrażać przekonanie, że kobiety są mniej niebezpieczne, są bardziej podatne na oddziaływanie lecznicze/terapeutyczne, częściej wykonują obowiązki w zakresie opieki nad dziećmi – co w efekcie może przekładać się na rzadziej orzekane kary pozbawienia wolności, lub na krótsze wyroki pozbawienia wolności, jeśli porównamy je z wyrokami wobec mężczyzn. Jeśli jednak kobiety nie dostosowują się do tradycyjnych stereotypów związanych z płcią i oczekiwań społecznych wobec kobiet, są niezależne, samodzielne, rozwiązłe, wzrasta znacznie ryzyko otrzymania surowszego wyroku⁵⁷. Badania brytyjskie również wskazują na tendencję do łagodniejszego traktowania kobiet – sprawczyń, z wyjątkiem przestępstw seksualnych i dotyczących porzucania dzieci. R. Bull opisał badania, według których atrakcyjny wygląd oskarżonej kobiety wpływał na stopień przypisywanej jej winy, a sędziowie oceniający samych siebie jako atrakcyjnych pobłażliwiej traktowali atrakcyjne oskarżone⁵⁸.

Warto wspomnieć dawne, bo z jeszcze z lat 70. XX wieku badania eksperymentalne Efrana, w ramach których studenci orzekali o ocenie winy oskarżonego i wymierzali karę za oszukiwanie na egzaminie, widząc zdjęcia oskarżonych o różnym stopniu atrakcyjności. Stwierdzono istotny związek między atrakcyjnością oskarżonego a oceniającym go sędzią, lecz tylko w przypadku, gdy sędziami byli mężczyźni i oceniali oskarżone kobiety. W przypadku kobiet sędziów atrakcyjność oskarżonych mężczyzn nie miała znaczenia⁵⁹. Badania w obszarze eksperymentalnej psychologii sądowej sugerują, że atrakcyjni oskarżeni otrzymują niższe kary w przypadku skazania, o ile atrakcyjność nie była elementem przestępstwa (np. oszustwa), ale ta zależność zanika przy najpoważniejszych przestępstwach⁶⁰.

W Polsce badań poświęconych dysproporcjom w traktowaniu kobiet i mężczyzn przez wymiar sprawiedliwości jest zdecydowanie mniej. W 1937 roku pionierskie wówczas badania ankietowe nad sędziowskim wymiarem kary w II Rzeczypospolitej przeprowadzili B. Wróblewski i W. Świda. Praktycznie brak w nich odniesień do płci oskarżonych, lecz niektórzy z ankietowanych sędziów wprost odpowiadali,

⁵⁶ C. Albonetti, *An integration of theories to explain judicial discretion*, „Social Problems” 1991, 38, s. 247-266.

⁵⁷ J.M. Pollock, *Crime & Justice...*, s. 333.

⁵⁸ Z. Marten, *Psychologia w pracy...*, s. 32.

⁵⁹ A. Memon, A. Vrij, R. Bull, *Prawo i psychologia. Wiarygodność zeznań i materiału dowodowego*, Gdańsk 2003, s. 89.

⁶⁰ A.C. Downs, & P.M. Lyons, *Natural Observations of the Links between Attractiveness and Initial Legal Judgments*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 1991, 17(5), 541-547, <https://doi.org/10.1177/0146167291175009>.

wskazując na udział innych, absolutnie pozaprawnych czynników w konstruowaniu orzeczenia, np. sędzia pytany o względy i cele kary, jakie ma na widoku, indywidualizując jej wymiar, odpowiedział, że orzekając na Śląsku, wymierzał z reguły karę łagodniejszą Niemcom niż Polakom, by w ten sposób, jak przypuszczał, bardziej związać ich z państwowością polską. Inny sędzia natomiast wyznał, iż stykając się na co dzień w załatwianiu codziennych spraw z nonszalancją i opryskliwością ekspedientek, ilekroć zdarzało mu się następnie orzekać w sprawach, w których występowała sprzedawczyni sklepowa, nie mógł przy wymiarze kary wyzbyć się zbytnej surowości, której nie okazywał w takim stopniu, orzekając w podobnych sprawach⁶¹.

Warto wspomnieć o badaniach M. Fuszary, które wskazują na podwójne standardy oceny płci stosowane w orzecznictwie sądów rodzinnych⁶². Analizowano akta spraw warszawskiego sądu dla nieletnich. Chłopcy i dziewczęta byli stawiani przed sądem z różnych powodów – chłopcy z powodu popełnienia przestępstwa, natomiast w przypadku dziewcząt przyczyną oskarżenia były akty demoralizacji (wagary, ucieczki z domu), przy czym w odniesieniu do dziewcząt dla sądu interesujące były fakty dotyczące życia seksualnego. Wobec dziewcząt orzekano surowsze kary⁶³. Podobne dysproporcje w kontekście płci stwierdzono przy analizie spraw rozwodowych⁶⁴. Jedyłą w Polsce monografią poświęconą sądowemu wymiarowi kary uwzględniającemu płeć jest książka J. Błachut. Autorka wyraża przekonanie, że różne traktowanie kobiet i mężczyzn jest widoczne już na poziomie kodyfikacji karnych, a w przypadkach konkretnych czynów zauważalne jest surowsze lub łagodniejsze traktowanie kobiet. Surowsze – w przypadku na przykład zdrady małżeńskiej. Na łagodniejsze traktowanie wpływa m.in. fakt opieki nad dziećmi, zapewniania wsparcia emocjonalnego.

Podsumowanie

Niniejsza analiza stanowi wstęp do szerszych badań dotyczących różnic ze względu na pozaprawne czynniki (jak np. płeć) w orzeczeniach względem kobiet i mężczyzn – sprawczyń i sprawców podobnych przestępstw w świetle literatury przedmiotu. W kontekście prawa do sądu wpływ pozaprawnych czynników na decyzje orzecznicze ma istotne znaczenie. Badania dysproporcji w orzeczeniach sądów ze względu na płeć sprawczyni/sprawcy w większości bazują na analizie akt spraw karnych. Z pewnością płaszczyzna ta wymaga stałej, empirycznej oceny zachowań sędziowskich, szczególnie przy uwzględnieniu zmieniających się uwarunkowań kulturowych.

⁶¹ T. Kaczmarek, *Ogólne dyrektywy...*, s. 253.

⁶² M. Fuszara, *Kobiety w sądach rodzinnych*, [w:] *Co to znaczy być kobietą w Polsce*, red. A. Titkow, H. Domański, Warszawa 1995, podaję za: B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2008, s. 360.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

Bibliografia

- Albonetti C., *An integration of theories to explain judicial discretion*, „Social Problems” 1991, 38.
- Artymiak G., *Ustrój i struktura sądów powszechnych*, [w:] System Prawa Karnego i Procesowego, red. P. Hofmański, *Sądy i inne organy postępowania karnego*, Warszawa 2015.
- Bishop D., Frazier C., *The effects of gender on charge reduction*, „Sociological Quarterly” 1984, 25.
- Blackwell B., Holleran D., Finn M., *The impact of the Pennsylvania sentencing guidelines on sex differences in sentencing*, „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2008, 24.
- Bontrager S., Barrick K. & Stupi E., *Gender and sentencing: meta-analysis of contemporary research*, „Journal of Gender, Race & Justice” 2013, 16(2).
- Coonz P., *Gender and judicial decisions: Do female judges decide cases differently than male judges?*, „Gender Issues” 2000, 18.
- Cullen F.T., Agnew R., Wilcox P., *Criminological Theory: Past to Present*, sixth edition, Oxford University Press, Oxford, New York 2018.
- Daly K., *Rethinking judicial paternalism: Gender, work family relations, and sentencing*, „Gender and Society” 1989, 3(1).
- Daly K., *Structure and practice of familial-based justice in a criminal court*, „Law & Society Review” 21(2).
- Demuth S., Steffensmeier D., *The impact of gender and race – ethnicity in the pretrial release process*, „Social Problems” 2004, 51.
- Doerner J., Demuth S., *Gender and Sentencing in federal courts: Are woman treated more leniently?*, „Criminal Justice Policy Review” 2014, 25.
- Downs A.C., & Lyons P.M., *Natural Observations of the Links between Attractiveness and Initial Legal Judgments*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 1991, 17(5).
- Ellison J., Brennan P., *Sentencing Outcomes and Disparity*, [w:] *The Handbook of Measurement Issues in Criminology and Criminal Justice*, ed. B. Huebner, T. Bynum, Wiley Blackwell, 2016.
- Freiburger T.L., *The effects of gender, family status, and race on sentencing decisions*, „Behavioral Sciences & the Law” 2010, 28(3).
- Fuszara M., *Kobiety w sądach rodzinnych*, [w:] *Co to znaczy być kobietą w Polsce*, red. A. Titkow, H. Domański, Warszawa 1995.
- Goulelett N., *Sentencing*, *The Encyklopedia of Criminology and Criminal Justice*, ed. Y.S. Albanese, 2014.
- Grzyb M., *Kryminologia feministyczna*, [w:] *Nowe kierunki w kryminologii*, red. E. Drzazga, M. Grzyb, Warszawa 2018.
- Hagan F.E., *Introduction to Criminology. Theories, Methods, and Criminal Behaviour*, SAGE, 2011.
- Jasiński W., *Zasada bezstronności sądu. Zasada niezawisłości i niezależności sądu*, [w:] System Prawa Karnego Procesowego, tom III: *Zasady procesu karnego*, cz. 2, red. P. Hofmański, Warszawa 2013.

Kaczmarek T., *Ogólne dyrektywy sądowego wymiaru kary*, [w:] System Prawa Karnego, tom 5: Nauka o karze. Sądowy wymiar kary, red. T. Kaczmarek, Warszawa 2015.

Kodeks karny. Część ogólna, tom I: *Komentarz do art. 53-116*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 5, Warszawa 2016.

Kodeks karny. Komentarz, red. R.A. Stefański, Warszawa 2020.

Koons-Witt B.A., Sevigny E.L., Burrow J.D., & Hester R., *Gender and sentencing outcomes in South Carolina: examining the interactions with race, age, and offense type*, „Criminal Justice Policy Review” 2014, 25(3).

Markiewicz Ł., Markiewicz-Żuchowska A., *Skłonności poznawcze sędziego wpływające na wysokość wymierzonej kary*, „Decyzje” 2012, nr 18.

Marten Z., *Psychologia w pracy sędziego*, Sosnowiec 2009.

Memon A., Vrij A., Bull R., *Prawo i psychologia. Wiarygodność zeznań i materiału dowodowego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

Meyer J., Jesilow P., *Doing Justice in the People's Court: Sentencing by Municipal Court Judges*, Albany: State University of New York Press.

Moore C., Miethe T., *Regulated and unregulated sentencing decisions: an Analysis of first-year practices under Minnesota's felony sentencing guidelines*, „Law and Society Review” 1986, 20.

Nęcka E., Orzechowski J., Szymura B., Wichary S.Z., *Psychologia poznawcza*, Warszawa 2020.

Partyk A., *Czy sędziowie mają intuicję? Przyczynek do rozważań o sędziowskich mechanizmach decyzyjnych*, Sosnowiec 2023.

Pollock J.M., *Crime & Justice in America. An Introduction to Criminal Justice*, 2nd edition, Elsevier 2012.

Polskie Prawo karne. Część ogólna, W. Wróbel, A. Zoll, Kraków 2014.

Raeder M.S., *Gender and sentencing: single moms, battered women, and other sex-based anomalies in the gender-free world of the federal sentencing guidelines*, „Pepperdine Law Review” 1993, 20(3).

Steffensmeier D., Demuth S., *Does gender modify the effects of race-ethnicity on criminal sanctioning? Sentences for male and female white, black and Hispanic defendants*, „Journal of Quantitative Criminology” 2006, 22.

Steffensmeier D., Kramer J., Streifel C., *Gender and imprisonment decisions*, „Criminology” 1993, nr 31(3).

Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2008.

Ulmer J.T., *Sentences and Sentencing: Disparities*, [w:] *Encyclopedia of Criminology*, vol. 3, ed. R. Wright, J. Miller, Routledge New York, London 2005.

Ulmer T.J., Kramer J., *Court communities under sentencing guidelines: Dilemmas of formal rationality and sentencing disparity*, „Criminology” 1996, 34(3).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 17, z późn. zm.).

Widacki J., Dadak W., Grzyb M., Szuba-Boroń A., *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa 2022.

Wiliński P., *Konstytucyjne gwarancje prawa karnego procesowego*, [w:] System Prawa Karnego Procesowego, tom I: *Zagadnienia ogólne*, cz. 1, red. P. Hofmański, Warszawa 2013.

Williams M.R., *Gender and sentencing: an analysis of indicators*, „Criminal Justice Policy Review” 1999 10(4).

Streszczenie: Tekst poświęcony jest przeglądowi badań związanych z jednym z obszarów zainteresowań kryminologii feministycznej – płci jako czynnika wpływającego na orzekane wyroki wobec sprawców – mężczyzn i sprawczynie – kobiety, a także płci jako czynnika wpływającego na decyzje sędziów – kobiet i sędziów – mężczyzn w kontekście prawa do sądu.

Słowa kluczowe: pozaprawne czynniki a wyroki w sprawach karnych, płeć sędziego, płeć oskarżonego, prawo do sądu, kryminologia

Abstract: This text is dedicated to reviewing studies related to one of the aforementioned areas of feminist criminology – gender as a factor influencing the verdicts passed on offenders – men and female offenders – women, as well as gender as a factor influencing judges’ decisions – female and male judges – in the context of the right to a court.

Keywords: extralegal factors in jury verdicts, gender of defendant, gender of judge, The Right to a Trial, criminology

Rola organizacji pozarządowych w realizacji praw osób żyjących z HIV na wybranych przykładach

The role of non-governmental organizations in realizing the rights of people living with HIV, on selected examples

Wstęp

W Polsce żyje około 22 tysięcy osób zakażonych wirusem HIV¹. Nieleczony wirus braku ludzkiej odporności prowadzi do wytworzenia się choroby AIDS, jednak w chwili obecnej dostępne leczenie farmakologiczne pozwala zapobiegać rozwojowi AIDS, a tym samym osoby żyjące z HIV prowadzić mogą życie jak wszyscy. Konieczne jest tu jednak posiadanie wiedzy o swoim stanie zdrowia i szybkie wprowadzenie leków antyretrowirusowych.

Z uwagi na coraz większą jurydyzację życia codziennego² wzrasta zainteresowanie oraz konieczność kierowania się po pomoc do prawników, którzy wyjaśnią zawilość np. podpisywanych umów, omówią przysługujące prawa, wskażą możliwe drogi dochodzenia sprawiedliwości. Dostęp do porad prawnych powinien być jak najszerszy dla wszystkich, w tym także dla osób, które pomoc taką starają się uzyskać nieodpłatnie. Niniejszy artykuł dotyczy wyłącznie poradnictwa darmowego, którego z różnych względów i na różnych etapach życia szukać mogą osoby żyjące z HIV. Świadomość życia z HIV płynie wyłącznie z faktu wykonania testu w kierunku tego wirusa³. W momencie powzięcia wiedzy o zakażeniu rodzi się wiele pytań w obszarze zdrowia, ale również wątpliwości dotyczące zagadnień na gruncie prawa, obawy dotyczące możli-

* dr; Uniwersytet VIZJA, Wydział Nauk Społecznych; ORCID nr: 0000-0002-3365-1032; autorka jest doktorem nauk prawnych, radcą prawnym, w 2021 r. odznaczona została Czerwoną Kokardką, za wspieranie osób żyjących z HIV w Polsce (zob.: https://aids.gov.pl/czerwona_kokardka/2-2/, dostęp: 1.12.2024).

¹ Zob.: <https://www.gov.pl/web/uw-mazowiecki/swiatowy-dzien-aids-wirus-hiv-jest-nadal-grozny> [dostęp: 1.12.2024].

² Na temat jurydykacji życia zob.: J. Kochanowski, *Jurydykacja życia*, „Palestra” 2002, 46/7-8, 95-99; a także: M. Hotel, A. Rychlewska, *Jurydykacja życia a skuteczność prawa*, „Kwartalnik Prawo – Społeczeństwo – Ekonomia” 2015, 1, s. 43 i nast.

³ Zob. szerzej: <https://aids.gov.pl/pkd/> (dostęp: 1.12.2024), strona zawiera listę punktów konsultacyjno-diagnostycznych, w których anonimowo, bez skierowania i nieodpłatnie można wykonać test w kierunku obecności wirusa HIV.

wości utraty zatrudnienia (prawo pracy⁴), w sferze relacji z bliskimi (w tym z partnerami seksualnymi, prawo karne), obowiązków pacjent – lekarz – placówka medyczna (prawa pacjenta, prawo medyczne). Poradnictwo dedykowane osobom żyjącym z HIV musi uwzględniać ich sytuację zdrowotną i społeczną, ale przede wszystkim osoby wyspecjalizowane w świadczeniu pomocy w tym obszarze winny mieć aktualną wiedzę medyczną (znać zasadę U=U⁵), tak aby porady prawne były jak najbardziej efektywne i adekwatne do sytuacji klienta, a ocena stanu faktycznego (np. na gruncie karnym) zawsze uwzględniała obowiązującą wiedzę medyczną i stan debaty naukowej.

Nieodpłatne poradnictwo prawne

Problematyka poradnictwa prawnego dla osób żyjących z HIV w Polsce wpisuje się w szerszym zakresie w zagadnienie pomocy prawnej, świadczonej za darmo dla klienta. W praktyce osoby, których nie stać na uiszczenie opłaty za poradę/pomoc prawną, mogą w Polsce zwrócić się do punktów nieodpłatnej pomocy prawnej, działających w ramach ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej⁶, uniwersyteckich poradni prawnych, działających przy wydziałach prawa w całej Polsce, czy też organizacji pozarządowych, wyspecjalizowanych w konkretnych obszarach tematycznych i świadczących poradnictwo prawnie dla beneficjentów swojej działalności.

W zakresie pierwszej możliwości pomoc prawna nieodpłatnie dla klienta obejmuje: „poinformowanie osoby fizycznej, zwanej dalej »osobą uprawnioną«, o obowiązującym stanie prawnym oraz przysługujących jej uprawnieniach lub spoczywających na niej obowiązkach, w tym w związku z toczącym się postępowaniem przygotowawczym, administracyjnym, sądowym lub sądownoadministracyjnym lub 2) wskazanie osobie uprawnionej sposobu rozwiązania jej problemu prawnego, lub 3) sporządzenie projektu pisma w sprawach, o których mowa w pkt 1 i 2, z wyłączeniem pism procesowych w toczącym się postępowaniu przygotowawczym lub sądowym i pism w toczącym się postępowaniu sądownoadministracyjnym, lub 3a) nieodpłatną mediację, lub 4) sporządzenie projektu pisma o zwolnienie od kosztów sądowych lub ustanowienie pełnomocnika z urzędu w postępowaniu sądowym lub ustanowienie adwokata, radcy

⁴ W tym zakresie nieodzowne jest poznanie zasad określonych przez Międzynarodową Organizację Pracy, które ukazały się jako rekomendacje/zalecenia w 2010 r. i określają zasady postępowania wobec osób żyjących z HIV w środowisku pracy, z uwzględnieniem następującej treści preambuły tego dokumentu: „Uznając, że stygmatyzacja, dyskryminacja i ryzyko utraty pracy doświadczane przez osoby żyjące z HIV lub AIDS stanowią przeszkodę dla poznania swego statusu HIV, co tym samym zwiększa narażenie pracowników na HIV i podważa ich prawo do świadczeń socjalnych (...), zob.: <https://www.ilo.org/resource/hiv aids> [dostęp: 1.12.2024].

⁵ Chodzi o zasadę: Undetectable = Untransmittable, czyli niewykrywalny = niezakaźny. Szerzej zob.: M. Parczewski, M. Witak-Jędra, B. Aksak, P. Ciechanowski, *Zasady opieki żyjącymi z HIV. Zalecenia PTN AIDS 2024*, Polskie Towarzystwo Naukowe AIDS, Warszawa – Szczecin, s. 468.

⁶ Tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 1534; dalej: „ustawa o NPP”.

prawnego, doradcy podatkowego lub rzecznika patentowego w postępowaniu sądowno-administracyjnym oraz poinformowanie o kosztach postępowania i ryzyku finansowym związanym ze skierowaniem sprawy na drogę sądową⁷.

Jest to zatem pomoc o dość szerokim charakterze. Ponadto w punktach znajdujących się w powiatach na terenie całego kraju skorzystać można również z działań wpisujących się w obszar poradnictwa obywatelskiego, i tak art. 3a ustawy o NPP stanowi, iż obejmuje ono „działania dostosowane do indywidualnej sytuacji osoby uprawnionej, zmierzające do podniesienia świadomości tej osoby o przysługujących jej uprawnieniach lub spoczywających na niej obowiązkach oraz wsparcia w samodzielnym rozwiązywaniu problemu, w tym, w razie potrzeby, sporządzenie wspólnie z osobą uprawnioną planu działania i pomoc w jego realizacji. Nieodpłatne poradnictwo obywatelskie obejmuje w szczególności porady dla osób zadłużonych i porady z zakresu spraw mieszkaniowych oraz zabezpieczenia społecznego”.

Wszelka pomoc i działania podjęte na gruncie omawianej ustawy są dla klientów nieodpłatne, zaś osoby świadczące pomoc – adwokaci, radcowie, aplikanci adwokaccy, aplikanci radcowscy, czy też pracownicy organizacji pozarządowych – otrzymują wynagrodzenie. Działania te zaliczyć można do działań w ramach przed sądowej pomocy. Podkreśla się, że „obowiązkiem państwa jest zatem stworzenie skutecznych mechanizmów, gwarantujących otrzymanie tego rodzaju pomocy w określonych sytuacjach lub w określonej kategorii spraw”⁸. Najwyższa Izba Kontroli w swym raporcie na temat poradnictwa podnosi, że „w prawie 50% nieodpłatna pomoc prawna lub nieodpłatne poradnictwo obywatelskie dotyczyła prawa cywilnego. Na kolejnym miejscu znalazły się porady dotyczące prawa rodzinnego (ok. 20%). Najrzadziej natomiast udzielano porad z zakresu spraw związanych z działalnością gospodarczą (0,2%). Z nieodpłatnej pomocy prawnej i nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego najczęściej korzystały osoby w wieku 35–45 lat (21,2%). Następną najliczniejszą grupą beneficjentów były osoby w wieku 45–55 lat (18,3 %) oraz 65–75 lat (15,9%). Najrzadziej natomiast udzielano porad osobom, które nie ukończyły 18. roku życia (0,2 %) oraz miały powyżej 85 lat (0,5%)”⁹. Podkreślenia wymaga, iż punkty nieodpłatnej pomocy prawnej czynne są 5 dni w tygodniu przez co najmniej cztery godziny dziennie¹⁰.

Osoby doświadczające wykluczenia, stygmatyzacji czy też dyskryminacji, a przede wszystkim niemogące pozwolić sobie na poniesienie kosztów porad rynkowych, a szukające pomocy prawnej znaleźć mogą ją również w uniwersy-

⁷ Art. 3 ustawy o NPP.

⁸ Udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnego poradnictwa prawnego oraz edukacja prawna, informacja o wynikach kontroli, Najwyższa Izba Kontroli, KAP.430.03.2024, Nr ewid. 20/2024/P/23/007/KAP, s. 5.

⁹ Udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnego poradnictwa prawnego oraz edukacja prawna, informacja o wynikach kontroli, Najwyższa Izba Kontroli, KAP.430.03.2024, Nr ewid. 20/2024/P/23/007/KAP, s. 18.

¹⁰ Ibidem, s. 57.

teckich poradniach prawnych, prowadzonych przez wyższe uczelnie na terenie całego kraju. Zasady funkcjonowania poszczególnych poradni (zwanym również z ang. *legal clinics*) szczegółowo określają standardy opracowane przez ekspertów ruchu klinicznego¹¹ oraz wewnętrzne regulacje poszczególnych poradni. W tej chwili działa w Polsce prawie trzydzieści takich podmiotów, o różnych rozwiązaniach organizacyjnych¹². Porady prawne wydawane są na piśmie, a opracowywane przez studentów i studentki prawa pod nadzorem koordynatorów/koordynatorek. Z perspektywy tytułowej problematyki na szczególne zauważenie zasługuje sekcja Redukcji Szkód, od lat prowadzona przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, szeroko opisana w literaturze przedmiotu¹³. Z perspektywy klienta ważne jest przygotowanie osób świadczących pomoc do pracy z osobami doświadczającymi stygmatyzacji czy wykluczenia – w tym zakresie na początku roku akademickiego prowadzone są warsztaty psychologiczne.

Praca poradni zrzeszonych i objętych wsparciem przez Fundację Uniwersyteckich Poradni Prawnych jest wystandaryzowana – obowiązuje dążenie do osiągnięcia tożsamyh zasad funkcjonowania, gwarantujących najwyższą jakość udzielonego wsparcia prawnego.

Organizacje pozarządowe świadczące poradnictwo prawne dla osób z HIV

Organizacje pozarządowe działają w Polsce w ramach fundacji czy też stowarzyszeń i realizują cele określone swoimi statutami. W ostatnich latach, zgodnie z danymi udostępnionymi przez Główny Urząd Statystyczny, „(...) w Polsce działało 103,4 tys. organizacji non-profit, zrzeszających 8,3 mln członków. Tworzyły one 153,4 tys. pełnoetatowych miejsc pracy, które stanowiły 1,4% przeciętnego zatrudnienia w gospodarce narodowej”¹⁴. Najwięcej aktywnych organizacji non-profit działało w stołecznym regionie warszawskim¹⁵.

Wiele z nich specjalizuje się w obszarze zdrowia, polityki zdrowotnej, polityki społecznej, edukacji. Część z nich na co dzień wpisało w swoją działalność poradnictwo prawne świadczone dla beneficjentów ich działań. Na potrzeby niniejszego

¹¹ Zob.: <https://www.fupp.org.pl/kliniki-prawa/standardy> [dostęp: 1.12.2024].

¹² Zob.: <https://www.fupp.org.pl/kliniki-prawa/kliniki-w-polsce> [dostęp: 1.12.2024].

¹³ zob. szerzej: K. Cukierska, M. Kasprzak, *Sekcja redukcji szkód – nisza na rynku poradni prawnych? Analiza specyfiki pracy sekcji redukcji szkód*, „Klinika” 2013, nr 14 (18), s. 3 i nast.; K.J. Kowalska, *Kontakt z klientami uniwersyteckich poradni prawnych przy wykorzystaniu dostępnych możliwości elektronicznych. Metodologia pracy poradni prawnej działającej on-line oraz specyfika pracy jej opiekuna*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2014, 1, s. 7 i nast.

¹⁴ Źródło danych GUS za 2022 r. Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych, kół gospodyń wiejskich oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2022 r. – wyniki wstępne, Główny Urząd Statystyczny, s. 1.

¹⁵ Ibidem, s. 2.

opracowania wybrano dwie organizacje pozarządowe, działające w formie fundacji, na terenie miasta stołecznego Warszawy. Mazowsze posiada najwyższy wskaźnik zakażeń HIV i tendencja ta utrzymuje się od lat. Wybrane jako przykład organizacje pozarządowe muszą zatem odpowiedzieć na pojawiające się, zwiększone zapotrzebowanie na poradnictwo dla osób żyjących z HIV, w tym poradnictwo prawne.

Ramy prawne działalności fundacji określa szereg aktów prawnych, w tym podstawowa jest ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach¹⁶. W artykule pierwszym ustawodawca określił, że „fundacja może być ustanowiona dla realizacji zgodnych z podstawowymi interesami Rzeczypospolitej Polskiej celów społecznie lub gospodarczo użytecznych, w szczególności takich, jak: ochrona zdrowia, rozwój gospodarki i nauki, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, opieka i pomoc społeczna, ochrona środowiska oraz opieka nad zabytkami”. Prócz przepisów ustawy o fundacjach działają one również na podstawie indywidualnych statutów – które na mocy art. 5 omawianej ustawy ustala fundator. Statut określa nazwę fundacji, jej siedzibę i majątek, cele, zasady, formy i zakres działalności fundacji, skład i organizację zarządu, sposób powoływania oraz obowiązki i uprawnienia tego organu i jego członków¹⁷. Ponadto statut „może również zawierać inne postanowienia, w szczególności dotyczące prowadzenia przez fundację działalności gospodarczej¹⁸, dopuszczalności i warunków jej połączenia z inną fundacją, zmiany celu lub statutu, a także przewidywać tworzenie obok zarządu innych organów fundacji”¹⁹.

Statut pierwszej z opisywanych i badanych w kontekście tytułowej problematyki organizacji, dostępny w Internecie – Fundacji Edukacji Społecznej (dalej: „FES”) – datowany jest na dzień 29 czerwca 2016 r. Zgodnie z treścią tego dokumentu FES została powołana w następujących celach: „1) pogłębiania w społeczeństwie wiedzy w zakresie problemów społecznych poprzez działalność edukacyjną dotyczącą m.in.: a) uzależnień takich jak: narkomania, alkoholizm, nikotynizm, b) zakażeń HIV i AIDS, c) przemocy, d) działalności sekt, e) bezrobocia oraz f) innych zjawisk patologicznych”²⁰. Drugim celem było kształtowanie i utrwalanie w społeczeństwie prawidłowych postaw wzajemnych relacji wobec osób dotkniętych problemami społecznymi, ze szczególnym uwzględnieniem ludzi młodych, trzecim zaś celem była poprawa warunków życiowych osób dotkniętych problemami społecznymi. Kolejny paragraf statutu w formie katalogu otwartego określa, iż cele te Fundacja realizować będzie przez: „1) organizowanie i współfinansowanie różnych form pomocy zmierzających do poprawy warunków życiowych osób dotkniętych problemami społecznymi, w tym m.in. tworzenie i prowadzenie placówek realizujących cele Fun-

¹⁶ Dz.U. z 2023 r., poz. 166, dalej: „ustawa o fundacjach”.

¹⁷ Art. 5.

¹⁸ O relacji działalności i gospodarczej i statutowej fundacji zob. szerzej: J. Dominowska, *Prawne aspekty relacji działalności statutowej i gospodarczej fundacji* [Legal aspects of the relation between foundation's statutory and business activity], „Studia Prawnicze” [The Legal Studies] 2016, 2(206), 137–156.

¹⁹ Art. 5 ustawy o fundacjach.

²⁰ Statut FES, publikacja na stronie: <https://www.fes.edu.pl/sprawozdania> [dostęp: 1.12.2024].

dacji takich jak zakłady opiekuńczo-lecznicze i opiekuńczo-pielęgnacyjne, hospicja, domy seniora, kluby profilaktyczne, świetlice socjoterapeutyczne, schroniska, rotacyjne mieszkania adaptacyjne, punkty doraźnej pomocy społecznej, 2) prowadzenie punktów konsultacyjno-diagnostycznych, 3) organizacja szkoleń, kursów i wykładów związanych z problematyką społeczną (...). W oparciu o przytoczone założenia FES „działa na rzecz pogłębiania w społeczeństwie wiedzy na temat problemów społecznych oraz zdrowia publicznego. Fundacja prowadzi działania edukacyjne w zakresie zdrowia psychicznego, psychoseksualnego, przeciwdziałania uzależnieniom od substancji psychoaktywnych oraz uzależnieniom behawioralnym”²¹.

Eksperci związani z realizacją działań statutowych zajmują się też kompleksową profilaktyką HIV oraz innych chorób przenoszonych drogą płciową, prowadzą też powszechne, bezpłatne i anonimowe testowanie w kierunku wirusa HIV²². FES prowadzi też wsparcie socjalne dla osób żyjących z HIV, psychologiczne i prawne. W zakresie poradnictwa prawnego na szczególne omówienie zasługuje projekt finansowany ze środków Krajowego Centrum ds. AIDS agencji Ministerstwa Zdrowia „Akademia Pozytywnego Życia”²³. W ramach projektu osobom żyjącym z HIV oraz ich bliskim zapewnione zostały nieodpłatne: konsultacje z terapeutą/psychologiem, konsultacje z prawnikiem, konsultacje z doradcą HIV/AIDS, konsultacje z pracownikiem socjalnym/doradcą zawodowym, czy też konsultacje z doradcą w zakresie aktywności fizycznej i żywienia²⁴.

Porady prawne realizowane są przez prawnika – radcę prawnego, a zaprojektowane jako indywidualne spotkania i przeznaczone dla osób pełnoletnich oraz ich bliskich. Pomoc realizowana jest różnymi formami kontaktu – w zależności od sytuacji epidemicznej, organizacyjnej oraz potrzeby klienta, np. ograniczeń zdrowotnych w przemierzaniu się²⁵. Obecnie poradnictwo to realizowane jest w ramach projektu z miasta stołecznego Warszawy na lata 2024-2026 i Krajowego Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom. Poradnictwo zapewniane jest od co najmniej 10 lat, a finansowane było także z Krajowego Centrum ds. AIDS²⁶. Pracownik Fundacji poinformował, że poradnictwo to około 280 godzin porad rocznie i dotyczą one „kwestii związanych ze zwolnieniem z pracy w związku z zakażeniem, ujawnieniem informacji o zakażeniu osobom trzecim, oskarżeniem o świadome narażenie na zakażenie przez byłych partnerów seksualnych, doradztwem w sprawie egzekucji świadczeń pieniężnych”²⁷.

²¹ <https://www.fes.edu.pl/> [dostęp: 1.12.2024].

²² Ibidem.

²³ <https://www.fes.edu.pl/wsparcie-i-terapia>.

²⁴ <https://www.fes.edu.pl/wsparcie-i-terapia> [dostęp: 1.12.2024].

²⁵ Informacje przekazane przez pracowników FES drogą mailową, dnia 6.12.2024 r. oraz uzupełnione dnia 7.11.2025 r.

²⁶ Z wiadomości przekazanej drogą mailową dnia: 6.12.2024 r. Podkreślić tu należy doniosłość finansowania tego typu poradnictwa oraz wagę konieczności zachowania ciągłości jego finansowania w przyszłości.

²⁷ Ibidem.

Fundacja wskazuje na ważne zagadnienie: zdaniem jej przedstawicieli „finansowanie, które otrzymujemy od podmiotów publicznych, nie umożliwia nam wsparcia prawnego w prowadzeniu spraw naszych klientów przed sądem czy też w szerszym zakresie. Pozostaje to na poziomie konsultacji i podstawowej pomocy, ze względu na ograniczone środki”²⁸.

Drugą wybraną fundacją jest Fundacja Polityki Społecznej Prekursor (dalej: „Prekursor”), której statut określa, iż celami powołania i istnienia fundacji są: „1. ochrona praw człowieka, wolności, praw oraz swobód obywatelskich, działania na rzecz dostępu do informacji, edukacji, pomocy prawnej, pomocy społecznej, ochrony zdrowia, w tym w szczególności osób doświadczających dyskryminacji; 2. upowszechnienie działań wspomagających rozwój demokracji, w tym w szczególności przeciwdziałanie wszelkim formom dyskryminacji; 3. propagowanie postaw obywatelskiej aktywności i odpowiedzialności, wsparcie społeczeństwa obywatelskiego; 4. rozwiązywanie problemów społecznych, w tym przeciwdziałanie uzależnieniom, bezdomności, wykluczeniu społecznemu; 5. ochrona i promocja zdrowia publicznego, w tym w szczególności w kontekście używania substancji psychoaktywnych oraz zdrowia seksualnego; 6. wyrównywanie szans grup słabszych, zagrożonych wykluczeniem społecznym, doświadczających dyskryminacji; 7. działalność edukacyjna, sportowa, kulturalna, wydawnicza i badawcza, w szczególności na rzecz osób doświadczających dyskryminacji; 8. promocja zatrudnienia i aktywizacji zawodowej, przeciwdziałanie bezrobociu, ochrona praw pracowniczych, kształtowanie polityki zatrudnienia, warunków bezpieczeństwa pracy; 9. działalność wspomagająca rozwój wspólnot i społeczności lokalnych oraz ruchów aktywistycznych. działalność na rzecz integracji europejskiej oraz rozwijania kontaktów i współpracy między społeczeństwami oraz społecznościami lokalnymi, 10. promocja i organizacja wolontariatu”²⁹.

Paragraf 6 statutu określa, że cele powyższe Fundacja realizuje poprzez następujące działania (m.in.): „1. inicjowanie debaty publicznej, mającej na celu zmianę świadomości społecznej oraz kształtowanie postaw tolerancji w stosunku do grup doświadczających dyskryminacji i stygmatyzacji; 2. kreowanie racjonalnej polityki narkotykowej oraz alkoholowej, tworzenie i wspieranie projektów legislacyjnych w tym obszarze, opiniowanie zmian; 3. propagowanie i rozwijanie idei redukcji szkód, w szczególności w kontekście używania substancji psychoaktywnych, działania mające na celu reformę systemu leczenia uzależnień – w stronę opartego na dowodach naukowych, zintegrowanego modelu; 4. działanie na rzecz praw pracownic i pracowników seksualnych, tworzenie i wspieranie projektów legislacyjnych w tym obszarze; 5. działania na rzecz grup doświadczających dyskryminacji, tworzenie i wspieranie projektów legislacyjnych, chroniących ich prawa; 6. działalność edu-

²⁸ Ibidem.

²⁹ <http://prekursor.org/wp-content/uploads/2022/03/STATUT-pdf-Fundacja-Polityki-Spolecznej-Prekursor-pdf> [dostęp: 1.12.2024].

kacyjna, której celem jest zmiana świadomości społecznej w zakresie używania substancji psychoaktywnych oraz zachowań seksualnych; 7. tworzenie i prowadzenie programów, serwisów oraz różnych form pomocy skierowanych do poszczególnych grup odbiorców, zmierzających do ochrony ich zdrowia, poprawy warunków życiowych, w tym w szczególności osób doświadczających dyskryminacji i wykluczenia społecznego; 8. prowadzenie działalności naukowej, w tym organizowanie i koordynowanie pilotażowych programów badawczych oraz grup eksperckich. prowadzenie własnych badań w dziedzinie problematyki społecznej; 9. tworzenie narzędzi pomocnych przy diagnozowaniu problemów i potrzeb społecznych oraz inicjowanie pozytywnej zmiany społecznej; 10. opracowywanie rozwiązań o charakterze systemowym w dziedzinie problematyki społecznej, prowadzenie ewaluacji programów odpowiadających na potrzeby społeczne; 11. organizowanie i prowadzenie doradztwa personalnego, prawnego, poradnictwa obywatelskiego; 12. prowadzenie działań strażniczych, monitorujących działania rządu i administracji rządowej, wymiaru sprawiedliwości i mediów publicznych pod kątem poszanowania praw człowieka i przestrzegania zasad i standardów demokratycznego państwa prawa³⁰.

Prekursor włączył konsultacje prawne do działań drop-in w 2017 r. Pomoc prawna prowadzona jest w ramach Centrum Zintegrowanej Pomocy i Redukcji Szkód Drop-in Warszawa dla użytkowników substancji psychoaktywnych, w tym dla pacjentów programów substytucyjnych. Jak wskazuje pracownik Fundacji, w grupie tej są również cudzoziemcy i osoby z żyjące z HIV³¹. Zgodnie z przekazanymi danymi rocznie z konsultacji korzysta około 50 klientów. Pomoc świadczona jest w ramach dyżurów, które odbywają się raz w tygodniu – podczas każdego przyjmowanych jest od 4 do 6 klientów³². Niezwykle doniosła jest sprawa z ostatnich lat, prowadzona *pro bono*, która, jak relacjonuje pracownik Fundacji, dotyczyła śmierci mężczyzny, „któremu nie zapewniono leczenia HIV w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Na skutek rozwoju AIDS Dawid zmarł. Jego matka zwróciła się do nas z prośbą o pomoc w przygotowaniu wniosku do sądu o odszkodowanie³³. Byliśmy też świadkami na sprawie, ponieważ Dawid był naszym klientem i pisał do nas listy z zakładu karnego. [...] Kilka tygodni temu, po 5 latach batalii sądowej wydano orzeczenie w I instancji przyznające Pani Magdzie odszkodowanie³⁴.

³⁰ Ibidem.

³¹ Z wiadomości przekazanej drogą mailową dnia 28.11.2024 r.

³² Ibidem.

³³ K. Sulowski, *Matka pozywa państwo za śmierć syna. „Błagał o pomoc, chciał żyć”*, „Gazeta Wyborcza. Duży Format” 31.01.2022 r.

³⁴ Zob.: G. Saj, *Błagał w więzieniu o pomoc. Śmierć przyszła po niego na przepustce*, ONET, 8.12.2024 r.

Zakończenie

Zapewnienie osobom żyjącym z HIV dostępu do poradnictwa prawnego świadczonego przez wyspecjalizowane, przygotowane do swej pracy również w zakresie psychologicznym osoby, jest niezbędne dla zachowania standardu demokratycznego porządku prawnego. Jak wskazują A. Bartnik-Małek oraz autorka niniejszego tekstu, osoby, które chcą zaangażować się w realizację poradnictwa prawnego w powyższym zakresie, powinny rozważyć udzielanie porad drogą elektroniczną lub telefoniczną³⁵, wychodząc naprzeciw potrzebie zachowania anonimowości przez część klientów³⁶. Niezależnie od wybranej formy pomocy, ważne jest zapewnienie ciągłości finansowania tak istotnych z perspektywy budowania zaufania do państwa projektów poradniczych.

Bibliografia

Literatura

Bartnik A.S., Kowalska K.J., *Nieodpłatna pomoc prawna*, Warszawa 2019.

Cukierska K., Kasprzak M., *Sekcja redukcji szkód – nisza na rynku poradni prawnych? Analiza specyfiki pracy sekcji redukcji szkód*, „Klinika” 2013, nr 14 (18).

Dominowska J., *Prawne aspekty relacji działalności statutowej i gospodarczej fundacji*: [Legal aspects of the relation between foundation's statutory and business activity], „Studia Prawnicze” [The Legal Studies] 2016, 2 (206).

Furman-Łajszczak K., *Kontakt z klientami uniwersyteckich poradni prawnych przy wykorzystaniu dostępnych możliwości elektronicznych. Metodologia pracy poradni prawnej działającej on-line oraz specyfika pracy jej opiekuna*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2014, nr 1.

Hotel M., Rychlewska A., *Jurydyzacja życia a skuteczność prawa*, „Kwartalnik Prawo – Społeczeństwo – Ekonomia” 2015, nr 1.

Kochanowski J., *Jurydyzacja życia*, „Palestra” 2002, 46/7-8.

Parczewski M., Witak-Jędra M., Aksak B., Ciechanowski P., *Zasady opieki żyjącymi z HIV. Zalecenia PTN AIDS 2024*, Warszawa – Szczecin 2024.

³⁵ A.S. Bartnik, K.J. Kowalska, *Nieodpłatna pomoc prawna*, Warszawa 2019, s. 143.

³⁶ Z wywiadu przeprowadzonego z pracownikiem organizacji pozarządowej: „W postrzeganiu społecznym HIV to zakażenie dotyczące grup z marginesu społecznego. Osoby żyjące z HIV mają bardzo dużo obaw przed ujawnieniem faktu swojego zakażenia i zwrócenia się o pomoc. Boją się otwarcie walczyć o swoje prawa ze strachu przed stygmatyzacją i dyskryminacją”. Zob.: A. Bartnik, K.J. Kowalska, *Nieodpłatna...*, s. 144.

Akty prawne

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 1534).

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 166).

Raporty instytucji publicznych

Udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnego poradnictwa prawnego oraz edukacja prawna, informacja o wynikach kontroli, Najwyższa Izba Kontroli, KAP.430.03.2024 Nr ewid. 20/2024/P/23/007/KAP.

Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych, kół gospodyń wiejskich oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2022 r. – wyniki wstępne, Główny Urząd Statystyczny.

Źródła internetowe

[http://prekursor.org/wp-content/uploads/2022/03/STATUT-pdf-Fundacja-Polityki-Spo-
lecznej-Prekursor-.pdf](http://prekursor.org/wp-content/uploads/2022/03/STATUT-pdf-Fundacja-Polityki-Spo-
lecznej-Prekursor-.pdf).

<https://www.fes.edu.pl/>.

<https://www.fes.edu.pl/sprawozdania>.

<https://www.fes.edu.pl/wsparcie-i-terapia>.

<https://www.fupp.org.pl/kliniki-prawa/kliniki-w-polsce>.

<https://www.fupp.org.pl/kliniki-prawa/standardy>.

<https://www.gov.pl/web/uw-mazowiecki/swiatowy-dzien-aids-wirus-hiv-jest-nadal-grozny>.

<https://aids.gov.pl/pkd/>.

<https://www.ilo.org/resource/hiv aids>.

[https://www.onet.pl/informacje/onetwarszawa/blagal-w-wiezieniu-o-leczenie-smierc-przy-
szla-po-niego-na-przepustce/m2rllrf,79cfc278](https://www.onet.pl/informacje/onetwarszawa/blagal-w-wiezieniu-o-leczenie-smierc-przy-
szla-po-niego-na-przepustce/m2rllrf,79cfc278).

[https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,28049245,no-i-widzi-mama-dalem-sie-zlapac.html?utm_
source=mail&utm_medium=art_polecane&utm_campaign=artid_28049245&token=4VMaAn3o-
138gAFkehZrs0gD7n0pvdZDNJzp_IOTvPTP0UWBo5FO-2_-7c97cBcUX&fbclid=IwY2xjawHC-
gnxleHRuA2FlbQlxMAABHWmXQFpi8hma1wHoVL0HczphJtVhmbG-0SZJlj5q4Fxm-OV-bpff-
G3U43Q_aem_7xBZ6auya2p8oU4C1ubD6A](https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,28049245,no-i-widzi-mama-dalem-sie-zlapac.html?utm_
source=mail&utm_medium=art_polecane&utm_campaign=artid_28049245&token=4VMaAn3o-
138gAFkehZrs0gD7n0pvdZDNJzp_IOTvPTP0UWBo5FO-2_-7c97cBcUX&fbclid=IwY2xjawHC-
gnxleHRuA2FlbQlxMAABHWmXQFpi8hma1wHoVL0HczphJtVhmbG-0SZJlj5q4Fxm-OV-bpff-
G3U43Q_aem_7xBZ6auya2p8oU4C1ubD6A).

Saj G., *Błagał w więzieniu o pomoc. Śmierć przyszła po niego na przepustce*, ONET, 8.12.2024 r.

Sulowski K., *Matka pozywa państwo za śmierć syna. „Błagał o pomoc, chciał żyć”*, „Gazeta Wyborcza. Duży Format” 31.01.2022 r.

Streszczenie: Artykuł przybliży zagadnienie nieodpłatnej pomocy prawnej, ze szczegól-

nym uwzględnieniem dostępu do wyspecjalizowanego poradnictwa osób żyjących z HIV w Polsce. Zagadnienie tytułowe ukazane jest na przykładzie dwóch organizacji pozarządowych z województwa mazowieckiego: Fundacji Edukacji Społecznej oraz Fundacji Polityki Społecznej Prekursor. Autorka przybliży również statystyki zdrowotne, a także wynikające z realizacji ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej.

Słowa kluczowe: HIV, organizacja pozarządowa, dostęp do sądu, nieodpłatne poradnictwo prawne

Abstract: The article presents the issue of free legal assistance, with particular emphasis on access to specialized counseling for people living with HIV in Poland. The title issue is shown on the example of two non-governmental organizations from the Masovian Voivodeship, i.e.: the Social Education Foundation and the Prekursor Social Policy Foundation. The author also presents health statistics and those resulting from the implementation of the Act of August 5, 2015 on free legal assistance, free civic counseling and legal education.

Keywords: HIV, non-governmental organization, access to court, free legal advice

Dowód z opinii biegłego w aspekcie prawa do sądu

Expert opinion evidence in the context of the right to a court of law

Jednym z fundamentalnych założeń demokratycznego państwa prawnego jest prawo dostępu obywateli do sądu w celu umożliwienia im obrony ich interesów przed niezawisłym organem kierującym się wyłącznie obowiązującym w państwie prawem. Stanowi ono zarówno osobiste publiczne prawo podmiotowe, jak i podstawowy środek ochrony konstytucyjnych wolności i praw, przysługując każdemu¹.

Zgodnie z art. 175 Konstytucji wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe. Zarazem na gruncie art. 278 § 1 k.p.c. i odpowiednio na gruncie art. 193 § 1 k.p.k. w wypadkach wymagających wiadomości specjalnych sąd po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru może wezwać jednego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia ich opinii. W myśl poglądów ugruntowanych w literaturze i judykaturze sąd niejako skazany jest na korzystanie z pomocy specjalisty zawsze, gdy rozstrzygnięcie wymaga wiadomości wykraczających poza sferę wiedzy charakteryzującej wzorzec inteligentnej i wykształconej osoby². Wyjątkowo, na co warto zwrócić w tym miejscu uwagę, przy badaniu prawdziwości dokumentu możliwość sięgnięcia po dowód z opinii biegłego pismoznawcy przewiduje art. 254 § 1 k.p.c., który autonomicznie, niezależnie od art. 278 k.p.c., określa podstawę dopuszczenia tego rodzaju dowodu³, przy czym sąd może dokonać oceny w tym zakresie samodzielnie bądź przy udziale biegłych⁴. Warto w tym

* dr; Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie, Katedra Prawa Karnego i Postępowania Karnego, ORCID nr 0003-3834-221X.

¹ P. Tuleja [w:] P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radziejewicz, P. Tuleja, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2023, art. 45.

² Por. m.in. postanowienie SN z 27.04.2017 r., III CSK 341/16, LEX nr 2311191, a także K. Jaegermann, S. Kłys, *Rola biegłego w sądowym stosowaniu praw*, NP 1980/11–12; *Rola biegłego we współczesnym procesie*, red. J. Turek, Warszawa 2002; S. Rejman, *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1967; J. Sehn, *Dowód z opinii biegłych w postępowaniu sądowym*, NP 1956/3; K. Knoppek [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. 2: *Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*, cz. 2, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2016, rozdz. 4; *Rola biegłego w postępowaniach sądowych*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, Wrocław 2016, w szczególności K. Markiewicz, rozdz. XIII. *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym – zwyczajny czy nadzwyczajny środek dowodowy?*, s. 181–192.

³ T. Wiśniewski, *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2009, s. 211–212.

⁴ S. Zadworna, *Sędzia jako biegły pismoznawca*, RAiP 2023, nr 2, s. 239–252.

miejscu wspomnieć również, że zgodnie z art. 505⁷ k.p.c. ilekroć ustalenie zasadności lub wysokości świadczenia powinno nastąpić przy zastosowaniu wiadomości specjalnych, od uznania sądu zależy powzięcie samodzielnej oceny opartej na rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy albo zasięgnięcie opinii biegłego.

Przedstawiona sytuacja nieuchronnie rodzi szereg pytań, którym warto poświęcić nieco uwagi, szczególnie w kontekście prawa do sądu oraz prowadzonych prac nad modelowymi rozwiązaniami dotyczącymi biegłych sądowych⁵. Przywołane bowiem wyżej, z pozoru niewinne regulacje, w praktyce wymiaru sprawiedliwości mogą prowadzić do naruszenia, a nawet w skrajnych przypadkach do pozbawienia prawa do sądu.

W kontekście prawa do sądu po pierwsze zwrócić uwagę trzeba, że skoro rolą sądu jest poddanie ocenie opinii przedstawionej przez biegłego na tych samych zasadach co każdego z pozostałych dowodów ujawnionych w trakcie postępowania, to warto zadać pytanie: jakimi kryteriami winien się kierować sąd, dokonując owej oceny? Skoro w powszechnej opinii poza sferą dostępnych kryteriów wartościowania pozostają narzędzia merytoryczne, pozwalające na konfrontację opinii biegłego ze stanowiskiem wyrażanym przez ogół reprezentantów danej dyscypliny naukowej, czy sąd zmuszony jest ograniczać się do kryteriów miękkich, jak spójność wyводу i logika argumentacji? Po drugie, warto zastanowić się, jak uchronić się przed często spotykaną tendencją zmierzającą do zrzucenia na barki biegłego „ciężaru wymiaru sprawiedliwości”. Jak daleko może posunąć się sąd, stawiając biegłemu wymagania w zakresie oceny stanu faktycznego w oparciu o kryteria wskazane bezpośrednio w przepisach prawa oraz czy dopuszczalne jest rozstrzygnięcie przez specjalistę o istnieniu bądź nieistnieniu kryteriów wyartykułowanych w treści ustawy i przesądzających o charakterze samego rozstrzygnięcia? Po trzecie wreszcie, warto zadać pytanie: w jaki sposób wykorzystać dowód z opinii biegłego w procesie rekonstrukcji stanu faktycznego? Jak rozstrzygnąć przypadki, w których prowadzi on do wniosków niedających się pogodzić z treścią innych ustaleń dokonanych w toku postępowania dowodowego? Czy sąd ma prawo ingerować w treść przyjętych przez biegłego założeń, które sprowadzają się nie do naukowej analizy bezspornych zjawisk, lecz arbitralnej czasem oceny okoliczności faktycznych? W myśl paremii *da mihi factum, dabo tibi ius* rolą sądu jest subsumpcja stanu faktycznego pod opis zawarty w przepisach prawa. Aby tego dokonać, winien on w sposób niebudzący wątpliwości zrekonstruować wszystkie elementy relewantnej prawnie sytuacji, właściwie wykorzystując dostępne środki dowodowe. Jego rolą jest między innymi ocena opinii biegłego, czego wyrazem jest utarte przekonanie, że to sąd właśnie jest najwyższym biegłym.

I tak, o ile postępowanie karne to prawnie uregulowana działalność organów państwowych i pozostałych uczestników zmierzająca do wykrycia i ustalenia czynu

⁵ <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/biegli-sadowi--planowane-zmiany> [dostęp: 8.12.2024].

przestępnego i jego sprawcy oraz do wymierzenia mu kary lub zastosowania innych środków albo – w razie stwierdzenia braku przestępstwa, sprawstwa lub okoliczności wyłączających odpowiedzialność karną – do uniewinnienia oskarżonego bądź umorzenia postępowania⁶, o tyle postępowanie cywilne to już zagwarantowanie udzielenia ochrony prawnej stanu (statusu) prawnego bądź stosunku prawnego o charakterze równorzędnym i ekwiwalentnym w sprawach ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego oraz prawa pracy⁷. Bogactwo przedmiotu zarówno postępowania karnego, jak i postępowania cywilnego, różnorodność zagadnień praktycznych regulowanych przepisami prawa materialnego i występujących w poszczególnych sprawach, a także liczba szczegółowych zagadnień technicznych, z którymi przyszło się mierzyć sądom, powoduje, że dowód z opinii biegłego stosunkowo często pojawia się w postępowaniu zarówno karnym, jak i cywilnym i jest w tych sprawach dowodem koniecznym, bez którego prawidłowe rozstrzygnięcie sprawy najczęściej w ogóle nie będzie możliwe. Drugim powodem takiego stanu rzeczy będzie systematyczny rozwój nauki i możliwości badawczych, który będzie nierozzerwalnie skorelowany z koniecznością powołania biegłego dla prawidłowej rekonstrukcji stanu faktycznego sprawy i to zarówno w sprawie karnej, jak i cywilnej⁸.

Zanim jednak dojdzie do merytorycznej oceny i wykorzystania dowodu z opinii biegłego, w tym fundamentalnym dla każdego postępowania procesie rekonstrukcji stanu faktycznego, zmierzyć się trzeba z kwestiami formalnymi pozwalającymi na dopuszczenie i przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego. I tak, zgodnie z inną rzymską paremią *ei incumbit probatio, qui dicit non qui negat*, to strony są obowiązane, co do zasady, wskazywać dowody dla stwierdzenia faktów, z których wywodzą skutki prawne, przy czym sąd może dopuścić dowód niewskazany przez stronę. Przyjęcie wspomnianej zasady związane było z kontradiktoryjnością postępowania cywilnego prowadzącą do obciążenia w pierwszej kolejności stron odpowiedzialnością za wynik procesu cywilnego, jako że są one faktycznymi dysponentami postępowania cywilnego. Realizując model postępowania kontradiktoryjnego, kodeks postępowania cywilnego nie eliminuje jednak całkowicie udziału sądu w dochodzeniu do prawdy, zapewniając w ten sposób, że dochodzenie prawdy materialnej nie zostanie pozostawione wyłącznie stronom (art. 232 k.p.c.).

⁶ Por. M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971, s. 7.

⁷ M. Manowska [w:] A. Adamczuk, P. Pruś, M. Radwan, M. Sieńko, E. Stefańska, M. Manowska, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*. Tom I. Art. 1-477 (16), LEX/el. 2022, art. 1.

⁸ I tak, przykładowo, we właściwości sądów cywilnych będą sprawy, które w zasadzie nie mogą na ten moment doczekać się rozstrzygnięcia bez opinii biegłego. Do takich należą z pewnością sprawy w kategorii Cgg, tj. o naprawienie szkody górniczej w budynkach i lokalach, w obiektach budowlanych i infrastrukturze technicznej, gruncie i zasobach wodnych, płonach, gruntach rolnych i leśnych. Innymi przykładami spraw, które również toczyć się będą z udziałem biegłych, będą sprawy o odszkodowania z tytułu wypadków komunikacyjnych czy spory na tle ubezpieczeń OC posiadaczy pojazdów mechanicznych z tytułu wypadków komunikacyjnych.

Tutaj pojawia się jednak już pierwszy problem, a mianowicie zgodnie z art. 130⁴ § 1 k.p.c. strona, która wnosi o podjęcie czynności połączonej z wydatkami, obowiązana jest uiścić zaliczkę na ich pokrycie w wysokości i terminie oznaczonym przez sąd. Zgodnie natomiast z § 5 w razie nieuiszczenia zaliczki sąd pominie czynność połączoną z wydatkami. Stosowanie art. 6 k.c. umożliwia rozstrzygnięcie każdego sporu cywilnego. W razie natomiast stwierdzenia przez sąd, że nie została udowodniona prawdziwość twierdzeń o fakcie prawotwórczym, stanowiącym przesłankę zastosowania normy prawnej, z której powód wywodził skutki prawne, powództwo podlega oddaleniu. Jeśli natomiast powód sprostał obciążającemu go dowodowi, natomiast pozwany nie udowodnił prawdziwości twierdzeń o faktach, które były przedmiotem obciążającego go dowodu, powództwo zostanie uwzględnione w całości albo w części⁹.

Uregulowania na gruncie kodeksu postępowania karnego są nieco inne, a to przede wszystkim z uwagi na gwarancyjny charakter zasady prawa do obrony, której istotnym elementem jest prawo inicjatywy dowodowej oskarżonego. Trudno sobie wyobrazić bowiem w procedurze karnej takie ukształtowanie systemu ponoszenia wydatków, które przypominałoby w swoich założeniach model przyjęty na gruncie procesu cywilnego – stałoby ono w opozycji do uprawnień procesowych oskarżonego. Ponadto, co do zasady, prowadzone postępowania karne to sprawy z oskarżenia publicznego, a przeprowadzanie dowodów na wniosek oskarżyciela publicznego wiązałyby się nadal z koniecznością pokrycia tych wydatków z budżetu Skarbu Państwa¹⁰.

Oczywiście strona pozbawiona możliwości uiszczenia zaliczki na pokrycie wydatków związanych z wynagrodzeniem biegłego może ubiegać się o zastosowania instytucji zwolnienia od kosztów sądowych. Rozpatrywaniu wniosku strony o zwolnienie od kosztów sądowych i oczekującej pomocy państwa w tym zakresie, powinna towarzyszyć szczególna skrupulatność, a jego ewentualne odrzucenie lub oddalenie powinno być szczególnie wnikliwie i dokładnie uzasadnione, aby nie mogło być potraktowane jako faktyczne odmówienie stronie prawa do sądu (art. 45 Konstytucji RP)¹¹.

Z drugiej zaś strony podkreśla się, że organ procesowy może nie tylko wybrać dostarczyciela opinii, ale i wybranemu narzucić wykonanie opinii, a nawet go ukarać za nieuzasadnioną odmowę przyjęcia funkcji biegłego (art. 287 k.p.c.). Może

⁹ Zob. wyroki SN: z 22.02.2019 r., IV CSK 574/17, LEX nr 2623929 i z 28.11.2019 r., III CSK 282/17, LEX nr 2792257.

¹⁰ Zob. M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, s. 167-169; Ł. Łuczak, 3.2.2. *Ponoszenie wydatków skarbu państwa*, [w:] *System Prawa Karnego Procesowego*, tom XVIII; *Koszty procesu w sprawach karnych*, red. M. Klejnowska, Warszawa 2018; S. Steinborn, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 425-673*, 2015, komentarz aktualizowany do art. 619 k.p.k., stan prawny na 7 maja 2015 r.

¹¹ Postanowienie SN z 28.09.2021 r., V CZ 52/21, LEX nr 3520333.

też (na wniosek biegłego) wynagrodzenie to zwiększyć, a w określonych okolicznościach zmniejszyć. Wykonawca opinii nie może w tej kwestii pertraktować, a jedynie na jego postanowienie złożyć zażalenie¹².

Konstatacja ta w zakresie zaliczki na pokrycie wydatków nieuchronnie zmierza do kwestii o znaczeniu zasadniczym, a mianowicie do wynagrodzenia biegłego (art. 288 k.p.c. i art. 618f i nast. k.p.k.). W tym zakresie obowiązują dwa nowe rozporządzenia w sprawie stawek wynagrodzenia biegłych z 2024 r., które zasadniczo winny stanowić odpowiedź na podnoszone postulaty dotychczas niskich wynagrodzeń biegłych¹³. Oba akty zastąpiły nieco już zdezaktualizowane, przede wszystkim przez rzeczywistość gospodarczą, dotychczas obowiązujące akty, dając realną szansę na zwiększenie wynagrodzenia biegłych, a tym samym na większą dostępność tego rodzaju dowodów przy jednoczesnym nadal jednak realnym zagrożeniu prawa do sądu z uwagi chociażby na przywołaną wyżej regulację zawartą w art. 130⁴ § 1 k.p.c.

Kwestia wynagrodzenia biegłego wiąże się nieuchronnie z pozycją ustrojową i zasadami powoływania biegłych sądowych. W tej kwestii warto zwrócić uwagę na § 12 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych¹⁴, zgodnie z którym ocena, czy posiadanie wiadomości specjalnych zostało dostatecznie wykazane, przekazana została do kompetencji prezesa sądu okręgowego, który *de facto* winien w tym zakresie dysponować szeroką wiedzą w zakresie różnych specjalizacji funkcjonujących w obrębie właściwości sądu okręgowego. Między innymi z tego powodu coraz częściej podnosi się, że aktualny model funkcjonowania biegłych nie gwarantuje powoływania w postępowaniach sądowych i przygotowawczych osób, które zapewniają wydawanie prawidłowych merytorycznie, rzetelnych i terminowych opinii. W szczególności nie zapewnia on odpowiedniego procesu weryfikacji kompetencji kandydatów na biegłych sądowych, jak również umożliwia powoływanie jako biegłych osób nie dających rękojmi należytego wykonywania czynności biegłego. Powyższe miało i ma nadal negatywny wpływ na sprawność prowadzonych postępowań sądowych i przygotowawczych, a tym samym na realizację prawa obywateli do rzetelnego procesu, w rozsądnym terminie¹⁵.

¹² Uchwała SN(7) z 15.05.1975 r., VI KZP 9/75, OSNKW 1975, nr 7, poz. 86; T. Widła, *Uwagi o przeprowadzaniu dowodu z opinii biegłego*, „Palestra” 2002, nr 3-4, s. 66.

¹³ Szczegółowe regulacje dotyczące kosztów biegłego zawierają przepisy ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, zwłaszcza art. 89–93 u.k.s.c. oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 kwietnia 2024 r. w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych, tariff zryczałtowanych oraz sposobu dokumentowania wydatków niezbędnych dla wydania opinii w postępowaniu cywilnym (Dz.U. poz. 627), a także rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 kwietnia 2024 r. w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych, tariff zryczałtowanych oraz sposobu dokumentowania wydatków niezbędnych dla wydania opinii w postępowaniu karnym (Dz.U. poz. 615).

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz.U. nr 15, poz. 133) wydane podstawie art. 157 § 2 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. nr 98, poz. 1070, z późn. zm.).

¹⁵ J. Klimczak, *System biegłych sądowych w ocenie sędziów*, Pr. w Dział. 2017, nr 31, s. 177-201.

Przechodząc do kwestii wykorzystania dowodu z opinii biegłego w procesie, pamiętać należy, że uzasadnienie opinii biegłego powinno wskazywać m.in. opis sposobu i metody badania oraz wskazywać jego podstawy¹⁶. W uzasadnieniu opinii biegłego powinny się znaleźć wszelkie informacje, które są potrzebne sądowi, jako wiadomości specjalistyczne, konieczne do ustalenia stanu faktycznego, więc także umożliwiające weryfikację danych podanych przez biegłego poprzez np. załączone dokumenty. Kontrolę tę przeprowadza sąd, który nie jest jednak obowiązany dążyć do sytuacji, aby opinią biegłego przekonać również strony, wystarczy, że opinia jest przekonująca dla sądu, który wiążąco ocenia, czy biegły wyjaśnił wątpliwości zgłoszone przez stronę¹⁷. Dowód z opinii biegłego podlega ocenie - przy zastosowaniu art. 233 § 1 k.p.c., nie ma ona bowiem w sprawie znaczenia rozstrzygającego i podlega ocenie jak każdy środek dowodowy, jednak z uwzględnieniem poziomu wiedzy biegłego, podstaw teoretycznych opinii, sposobu motywowania sformułowanego stanowiska, stopnia stanowczości wyrażonych w niej ocen, zgodności z zasadami logiki i wiedzy powszechnej. Biegły wyraża opinię o tej części materiału dowodowego, którą wskazuje do celów jej wydania sąd, nie dokonuje natomiast wszechstronnego rozważenia materiału dowodowego sprawy, co jest obowiązkiem sądu orzekającego¹⁸.

Na gruncie prawa i postępowania karnego w kontekście prawa do sądu zwraca uwagę stosowanie w opisie karalnego zachowania tzw. znamion ocennych i nieostrych¹⁹, co oznacza przekazanie przez ustawodawcę sądowi kompetencji do ustalenia, czy czyn popełniony przez oskarżonego jest karalny, czy też karalny nie jest²⁰, co zasadniczo jest kompetencją ustawodawcy. Można próbować pokusić się jednocześnie o stwierdzenie, że w zasadzie w przywołanym wyżej przykładzie jest to przekazanie wspomnianej kompetencji biegłemu, którego opinia co prawda stanowi szczególny środek dowodowy podlegający ocenie przez organ procesowy²¹, niemniej jednak, jak pokazuje praktyka wymiaru sprawiedliwości, w zasadzie determinuje powyższe ustalenie²². Co prawda w wyroku z dnia 13.01.2011r. SN wyraźnie wskazał, że biegły nie określa kwalifikacji

¹⁶ Wyrok SN z 7.12.2011 r., II CSK 141/11, LEX nr 1110969.

¹⁷ Wyrok SN z 19.05.1998 r., II UKN 55/98, LEX nr 35851.

¹⁸ Postanowienie SN z 20.08.2024 r., I CSK 3237/23, LEX nr 3747916; postanowienie SN z 20.07.2023 r., I CSK 3715/22, LEX nr 3588034; postanowienie SN z 20.11.1973 r., I CR 646/73, LEX nr 7340.

¹⁹ R. Pawlik, *Znamiona ilościowe w procesie kontrawencjonalizacji w kontekście zasady nullum crimen sine lege – zagadnienia wybrane*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2014, nr 2.

²⁰ A. Zoll, „Pozaustawowe” okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną w świetle konstytucyjnej zasady podziału władzy, [w:] L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda (red.), *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, Lublin 2005, s. 429 i nast.; por. T. Retryk, *Tryb ścigania przestępstwa z art. 157 par. 2 i 3 k.k. oraz niektórych innych przestępstw (uwagi de lege ferenda)*, PiP 2012, nr 12, s. 96 i nast.

²¹ Por. S. Kalinowski, *Biegły i jego opinia*, Warszawa 1994, s. 134; T. Tomaszewski, *Dowód z opinii biegłego w procesie karnym*, Kraków 1998, s. 9; K. Witkowska, *Biegły w postępowaniu karnym*, PiP 2013, z 1, s. 66; por. wyrok SN z dnia 12.10.2006 r., IV KK 236/06, OSNwSK 2006/1/1958; por. także postanowienie SN z 20.05.2010 r., II KK 306/09, LEX nr 590219 oraz wyrok SN z 7.10.2008 r., III KK 153/08, LEX nr 469432.

²² R. Pawlik, *Znamiona...*

prawnej czynu, a jedynie ustala rodzaj obrażeń i stopień naruszenia czynności narządów ciała, co pozwala sądowi na prawidłowe zakwalifikowanie zachowania sprawcy²³, niemniej jednak, jak słusznie zauważa K. Witkowska, warunkiem realizacji swobodnej oceny dowodu z opinii biegłego jest posiadanie chociażby „wycinkowej wiedzy specjalistycznej” w dziedzinie, której dotyczy opiniowanie – w przypadku zaś wysokospecjalistycznych opinii kontrolowanie takie będzie dość mocno ograniczone, co powoduje, że organ będzie w pewnym sensie „związany” opinią biegłego²⁴. W praktyce zaistniał choćby problem różnego opiniowania w zakresie powstania drobnego sińca, pojawiły się bowiem opinie w kierunku uszkodzenia małych naczyń krwionośnych, a zatem zakładające naruszenie czynności narządu ciała²⁵. Takiego poglądu nie podziela np. T. Marcinkowski²⁶. Z. Gąsczyk-Ożarowski i C. Chowaniec przedstawiają konkluzję, że obrażenia ciała pod postacią podbiegnięć krwawych, które nie naruszają czynności skóry ani nie powodują rozstroju zdrowia, należy kwalifikować z art. 217 k.k., albowiem nie realizują one skutków naruszenia czynności narządów ciała ani rozstroju zdrowia opisanych w art. 157 k.k.²⁷

Osoba wyznaczona na biegłego może nie przyjąć nałożonego na nią obowiązku z przyczyn, jakie uprawniają świadka do odmowy zeznań, a ponadto z powodu przeszkody, która uniemożliwia jej wydanie opinii, a którą może stanowić brak wiadomości specjalnych z określonej dziedziny, brak możliwości technicznych, brak czasu wywołany sporządzaniem opinii w innych sprawach sądowych, choroba (w szczególności na tyle długotrwała, że uniemożliwia wydanie opinii), wyjazd (również trwający tak długo, że uniemożliwia to wydanie opinii). Ocena zasadności przesłanek nieprzyjęcia obowiązku biegłego jest pozostawiona sądowi. Biegłemu jednak nie przysługuje zażalenie na postanowienie sądu odmawiające zwolnienia go od wykonywania obowiązku biegłego²⁸.

²³ Wyrok SN z 13.01.2011 r., II KK 188/10; OSNKW 2011/2/17; por. także wyrok SN z 12.10.2006 r., IV KK 236/06, OSNwSK 2006/1/1958; por. także postanowienie SN z dnia 20.05.2010 r., II KK 306/09, LEX nr 590219 oraz wyrok SN z 7.10.2008 r., III KK 153/08, LEX nr 469432.

²⁴ Por. K. Witkowska, *Biegły...*, s. 79; W. Grzeszczyk, *Rola opinii biegłego w postępowaniu karnym*, PiP, 2005, nr 6, s. 26-27; J. Gurgul, O swobodnej ocenie opinii biegłego, PiP 2013, nr 10, s. 34 i nast.; T. Widła, *Ocena dowodu z opinii biegłego*, Katowice 1992, s. 61 i nast.

²⁵ Szeroko problem opisują: J.A. Berent, K. Śliwka, *Ewolucja pojęcia „naruszenie nietykalności cieleśnej” w kolejnych kodeksach*, AMSK 1997, 47, 209-216; por. także T. Jurek, B. Świątek, *Rozstrój zdrowia – próba interpretacji pojęcia. Część II – problemy opiniodawcze*, AMSK 2006, LV1, 216-222; por. także interesujące opracowanie w tym zakresie: Z. Gąsczyk-Ożarowski, C. Chowaniec, *Czy podbiegnięcia krwawe naruszają czynności skóry?*, AMSK 2009, LIX, 295-299.

²⁶ T. Marcinkowski, *Medycyna...*, s. 695 i nast.

²⁷ Z. Gąsczyk-Ożarowski, C. Chowaniec, *Czy podbiegnięcia...*, s. 289. Szerzej wątpliwości co do poziomu opiniowania sądowno-lekarskiego w sprawach karnych przez biegłych z list sądów okręgowych oraz powoływanych *ad hoc* w interesujący sposób pokazano m.in. w obserwacji Katedry Medycyny Sądowej Śląskiej AM – C. Chowaniec, M. Chowaniec, A. Nowak, *Nieprawidłowości w opiniowaniu sądowno-lekarskim dotyczącym kwalifikacji obrażeń ciała i rozstroju zdrowia przez biegłych lekarzy nie będących medykami sądowymi*, AMSK 2005, LV 257-260 i przywołana tam literatura; szerzej: R. Pawlik, *Znamiona...*

²⁸ Postanowienie SN z 15.07.1969 r., II CZ 78/69, LEX nr 1003.

Zgodnie z treścią art. 232 zdanie 2 k.p.c. sąd może dopuścić dowód niewskazany przez stronę. Jednak działanie sądu z urzędu i przeprowadzenie dowodu niewskazanego przez stronę jest dopuszczalne tylko w wyjątkowych sytuacjach oraz musi wynikać z opartego na zobiektywizowanej ocenie przekonania o konieczności jego przeprowadzenia. Ocena wyjątkowości tej sytuacji musi odnosić się do konkretnych okoliczności danej sprawy, a jednocześnie powinna pozostawać w zgodzie z celem i zasadami procesu. Dowód z opinii biegłego sądowego ma charakter szczególny, gdyż zasadniczo nie służy ustalaniu okoliczności faktycznych, lecz służy ich ocenie przez pryzmat wiadomości specjalnych. Do dokonywania wszelkich ustaleń w procesie powołany jest sąd, a nie biegły, który nie jest również powołany ani uprawniony do dokonywania ocen prawnych²⁹.

Podsumowując krótko – w kontekście aktualnie prowadzonych prac nad uregulowaniem statusu biegłego, a przede wszystkim nad poprawą istniejącego stanu rzeczy, warto zwrócić uwagę na podniesione wyżej kwestie. Z pewnością pozytywnie ocenić należy poprawę w zakresie wynagrodzeń biegłych, niemniej jednak, w szczególności na gruncie procesu cywilnego, zwrócić uwagę należy na związane z tym zagrożenie w aspekcie prawa do sądu. Wysokie koszty postępowania, w tym wysokie koszty wynagrodzeń biegłych, potencjalnie mogą doprowadzić do efektu zniechęcenia dochodzenia i ochrony swoich praw przed sądem w przypadku np. roszczeń odszkodowawczych, tam gdzie ustawodawca nie przewiduje ustawowego zwolnienia od kosztów sądowych.

Koniecznym aspektem prac jest również podjęcie działań mających na celu jak najlepszą weryfikację kandydatów na biegłych, konieczność certyfikacji i systematycznego podnoszenia ich kwalifikacji, tak aby wydana opinia była na najwyższym poziomie merytorycznym, z rozważeniem poddania tych kwestii specjalnie utworzonym komisjom z ekspertami z danych dziedzin, które oceniałyby kandydata przy pierwszym i następnych powołaniach. Pamiętać należy o tym szczególnie w aspekcie prawa do sądu, albowiem prawo do sądu jest jednym z podstawowych podmiotowych praw jednostki, a zarazem fundamentalną gwarancją praworządności w demokratycznym państwie prawa. Nie jest ono jedynie instrumentem umożliwiającym wykonywanie innych praw i wolności konstytucyjnych, lecz ma być samoistny i podlega ochronie niezależnie od naruszenia innych praw podmiotowych. Konstytucyjna formuła prawa do sądu ma także drugie znaczenie. Stanowi ona zasadę prawa konstytucyjnego, i w tym sensie jest dyrektywą tworzenia prawa i wytyczną interpretacyjną³⁰.

²⁹ Postanowienie SN z 14.11.2023 r., II USK 109/23, LEX nr 3627824; por. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 448 i cyt. tam orzeczenia; Z. Młynarczyk, *Pozycja biegłego i jego rola w procesie karnym w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Probl. Praworząd. 1988, z. 10, s. 32; wyrok SN z dnia 3 maja 1982 r., I KR 319/81, OSNPG 1982, z. 11, poz. 149; wyrok SN z 15.11.2022 r., II KK 374/22, LEX nr 3552508.

³⁰ A. Olaś, *Czy dążenie do przyspieszenia postępowania może usprawiedliwiać ograniczenie konstytu-*

Ważną kwestią jest również powszechny problem braku biegłych niektórych specjalności. Problem ten widoczny jest szczególnie w sądach znajdujących w mniejszych miejscowościach, do których trafiają równie skomplikowane sprawy jak w przypadku dużych ośrodków. Drugi problem stanowi brak dostępności biegłych o wąskich specjalizacjach; biegli z takich dziedzin są powołani zazwyczaj przy dużych ośrodkach miejskich i niechętnie przyjmują zlecenia wiążące się z ewentualną koniecznością uczestniczenia w rozprawie w sądach oddalonych od głównego ośrodka, znajdujących się w mniejszych miejscowościach.

Bibliografia

Literatura

Berent J.A., Śliwka K., *Ewolucja pojęcia „naruszenie nietykalności cielesnej” w kolejnych kodeksach*, AMSK, 1997.

Chowaniec C. Chowaniec M., Nowak A., *Nieprawidłowości w opiniowaniu sądowo-lekarskim dotyczącym kwalifikacji obrażeń ciała i rozstroju zdrowia przez biegłych lekarzy nie będących medykami sądowymi*, AMSK 2005, LV.

Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971.

Gąsczyk-Ożarowski Z., Chowaniec C., *Czy podbiegnięcia krwawe naruszają czynności skóry?*, AMSK 2009, LIX.

Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2008.

Grzeszczyk W., *Rola opinii biegłego w postępowaniu karnym*, PiP, 2005, nr 6.

Gurgul J., *O swobodnej ocenie opinii biegłego*, PiP 2013, nr 10.

Jaegermann K., Kłys S., *Rola biegłego w sądowym stosowaniu praw*, NP 1980/11–12.

Jurek T., Świątek B., *Rozstrój zdrowia – próba interpretacji pojęcia. Część II – problemy opiniodawcze*, AMSK 2006, LVI.

Kalinowski S., *Biegły i jego opinia*, Warszawa 1994.

Klimczak J., *System biegłych sądowych w ocenie sędziów*, Pr. w Dział. 2017, nr 31.

Knoppek K., [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. 2: *Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*, cz. 2, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2016, rozdz. 4.

Łuczak Ł., 3.2.2. *Ponoszenie wydatków skarbu państwa*, [w:] *System Prawa Karnego Procesowego*, tom XVIII: *Koszty procesu w sprawach karnych*, red. M. Klejnowska, Warszawa 2018.

cyjnych gwarancji prawa do sądu? Uwagi na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, „Palestra” 2024, nr 4, s. 41–60; J. Klimczak, *System biegłych sądowych w ocenie sędziów*, Pr. w Dział. 2017, nr 31, s. 177–201.

Manowska M., [w:] A. Adamczuk, P. Prus, M. Radwan, M. Sieńko, E. Stefańska, M. Manowska, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, tom I. Art. 1-477(16), LEX/el. 2022, art. 1.

Marcinkowski T., *Medycyna sądowa dla prawników*, Szczytno 2010.

Markiewicz K., *Rozdz. XIII. Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym – zwyczajny czy nadzwyczajny środek dowodowy?*, [w:] *Rola biegłego w postępowaniach sądowych*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, Wrocław 2016.

Młynarczyk Z., *Pozycja biegłego i jego rola w procesie karnym w świetle orzecnictwa Sądu Najwyższego*, *Probl. Praworzęd.* 1988, z. 10.

Olaś A., *Czy dążenie do przyspieszenia postępowania może usprawiedliwiać ograniczenie konstytucyjnych gwarancji prawa do sądu? Uwagi na tle orzecnictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Palestra” 2024, nr 4.

Tuleja P. [w:] P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radziejewicz, P. Tuleja, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2023.

Pawlik R., *Znamiona ilościowe w procesie kontrawencjonalizacji w kontekście zasady nullum crimen sine lege – zagadnienia wybrane*, „*Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały*” 2014, nr 2.

Pazdan M., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020.

Rejman S., *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1967.

Retryk T., *Tryb ścigania przestępstwa z art. 157 par. 2 i 3 k.k. oraz niektórych innych przestępstw (uwagi de lege ferenda)*, *PiP* 2012, nr 12.

Sehn J., *Dowód z opinii biegłych w postępowaniu sądowym*, NP 1956/3.

Steinborn S., [w:] J. Grajewski, L. Paprzycki, S. Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 425–673*, 2015. Komentarz aktualizowany do art. 619 k.p.k., stan prawny na 7 maja 2015 r.

Tomaszewski T., *Dowód z opinii biegłego w procesie karnym*, Kraków 1998.

Turek J. (red.), *Rola biegłego we współczesnym procesie*, Warszawa 2002.

Widła T., *Ocena dowodu z opinii biegłego*, Katowice 1992.

Widła T., *Uwagi o przeprowadzaniu dowodu z opinii biegłego*, „Palestra” 2002, nr 3-4.

Wiśniewski T., *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2009.

Witkowska K., *Biegły w postępowaniu karnym*, „*Prokuratura i Prawo*” 2013.

Zadworna S., *Sędzia jako biegły pismoznawca*, *RAiP* 2023, nr 2.

Zoll A., *„Pozaustawowe” okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną w świetle konstytucyjnej zasady podziału władzy*, [w:] L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda (red.), *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, Lublin 2005.

Orzecznictwo

Postanowienie SN z 15.07.1969 r., II CZ 78/69, LEX nr 1003.

Postanowienie SN z 20.11.1973 r., I CR 646/73, LEX nr 7340.

Uchwała SN(7) z 15.05.1975 r., VI KZP 9/75, OSNKW 1975, nr 7, poz. 86.

Wyrok SN z 3.05.1982 r., I KR 319/81, OSNPG 1982, z. 11, poz. 149.

Wyrok SN z 19.05.1998 r., II UKN 55/98, LEX nr 35851.

Wyrok SN z 12.10.2006r., IV KK 236/06, OSNwSK 2006/1/1958.

Wyrok SN z 07.10.2008r., III KK 153/08, LEX nr 469432.

Postanowienie SN z 20.05.2010r., II KK 306/09, LEX nr 590219.

Wyrok SN z 13.01.2011r.; II KK 188/10; OSNKW 2011/2/17.

Wyrok SN z 7.12.2011 r., II CSK 141/11, LEX nr 1110969.

Postanowienie SN z 27.04.2017 r., III CSK 341/16, LEX nr 2311191.

Wyrok SN z 22.02.2019 r., IV CSK 574/17, LEX nr 2623929.

Wyrok SN z 28.11.2019 r., III CSK 282/17, LEX nr 2792257.

Postanowienie SN z 28.09.2021 r., V CZ 52/21, LEX nr 3520333.

Wyrok SN z 15.11.2022 r., II KK 374/22, LEX nr 3552508.

Postanowienie SN z 20.07.2023 r., I CSK 3715/22, LEX nr 3588034.

Postanowienie SN z 14.11.2023 r., II USK 109/23, LEX nr 3627824.

Postanowienie SN z 20.08.2024 r., I CSK 3237/23, LEX nr 3747916.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 kwietnia 2024 r. w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych, taryf zryczałtowanych oraz sposobu dokumentowania wydatków niezbędnych dla wydania opinii w postępowaniu cywilnym (Dz.U. poz. 627).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 kwietnia 2024 r. w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych, taryf zryczałtowanych oraz sposobu dokumentowania wydatków niezbędnych dla wydania opinii w postępowaniu karnym (Dz.U. poz. 615).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz.U. nr 15, poz. 133).

Źródła internetowe

<https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/biegli-sadowi---planowane-zmiany> [dostęp: 8.12.2024].

Streszczenie: Jednym z fundamentalnych założeń demokratycznego państwa prawnego jest prawo dostępu obywateli do sądu w celu umożliwienia im obrony ich interesów przed niezawisłym organem kierującym się wyłącznie obowiązującym w państwie prawem. Na gruncie art. 278 § 1 k.p.c. i odpowiednio na gruncie art. 193 § 1 k.p.c. w wypadkach wymagających wiadomości specjalnych sąd po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru może wezwać jednego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia ich opinii. Sytuacja ta nieuchronnie rodzi wiele pytań, którym warto poświęcić nieco uwagi. Po pierwsze – skoro rolą sądu jest poddanie ocenie opinii przedstawionej przez biegłego na tych samych zasadach co każdego z pozostałych dowodów ujawnionych w trakcie postępowania, jakimi kryteriami winien się kierować, dokonując owej oceny? Po drugie – jak uchronić się przed często spotykaną tendencją zmierzającą do zrzucenia na barki biegłego ciężaru wymiaru sprawiedliwości? Po trzecie wreszcie – w jaki sposób wykorzystać dowód z opinii biegłego w procesie rekonstrukcji stanu faktycznego i jak rozstrzygnąć przypadki, w których prowadzi on do wniosków niedających się pogodzić z treścią innych ustaleń?

Słowa kluczowe: biegły sądowy, opinia, prawo do sądu, dowód, postępowanie karne, postępowanie cywilne

Abstract: One of the fundamental assumptions of a democratic state of law is the right of citizens to access the court in order to enable them to defend their interests in the face of an independent body guided solely by the law remaining in force in the state. Under Article 278 § 1 of the Polish Code of Civil Procedure and, accordingly, under Article 193 § 1 of the Polish Code of Criminal Procedure, in cases requiring special knowledge, the court, after hearing the parties' applications regarding the number of experts and their selection, may summon one or more experts to seek their opinion. This situation inevitably rises a number of questions that are worth paying some attention to. Firstly, since the role of the court is to evaluate the opinion presented by the expert on the same principles as any other evidence revealed during the proceedings, what criteria should be followed when making this evaluation? Secondly, how can the court defend itself against the often encountered tendency to shift the burden of the justice onto the expert's shoulders? Thirdly, how could such evidence be used in the process of reconstructing the actual situation and how could we resolve cases in which it leads to conclusions that cannot be reconciled with the content of other findings?

Keywords: court expert, expertise, right to a court of law, evidence, criminal proceedings, civil proceedings

Prawo pomocy w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych jako realizacja prawa do sądu

The right to assistance in light of jurisprudence of administrative courts as a realization of the right to a court

Prawo do sądu to fundamentalne prawo każdego człowieka, które gwarantuje każdemu możliwość sprawiedliwego, bezstronnego rozstrzygnięcia kwestii spornych oraz ochrony praw jednostki. W myśl art. 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹ każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpoznania sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Na takie sformułowanie prawa do sądu bez wątplenia wpływ miały wiążące Polskę regulacje międzynarodowe, czyli art. 6 ust. 1 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności² oraz art. 14 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych³. Pojęcie prawa do sądu jest definiowane przez pryzmat kilku elementów. Jednym z nich jest zapewnienie „dostępności do sądu”. Jednocześnie dostęp ten jest nieodłącznie związany z zakazem jakiegokolwiek formy dyskryminacji obywateli⁴. W bogatym orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie wypowiadał się na temat prawa do sądu, podkreślając, że składają się na to prawo cztery zasadnicze elementy:

- 1) prawo dostępu do sądu, tj. prawo uruchomienia procedury przed sądem spełniającym standardy niezależności, bezstronności i niezawisłości;
- 2) prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności;
- 3) prawo do orzeczenia sądowego, tj. prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd, w rozsądnym terminie⁵;
- 4) prawo do odpowiedniego ukształtowania ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawę.

* dr; Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie; ORCID nr: 0000-0003-3765-8490.

¹ Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.); dalej: Konstytucja RP.

² Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284).

³ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 167).

⁴ R. Talaga, *Ograniczenia dopuszczalności złożenia wniosku o przyznanie prawa pomocy przed sądem administracyjnym*, „Studia Prawa Publicznego” 2020, nr 4(32), s. 88 i nast.

⁵ Wyrok TK z 12.03.2002 r., P9/01, OTK-A 2002, nr 12, poz. 14.

Trybunał zwracał jednocześnie uwagę, że na gruncie art. 45 ust. 1 Konstytucji RP należy mówić o prawie do sądu zarówno w ujęciu formalnym (tj. dostępności drogi sądowej w ogóle), jak i w ujęciu materialnym (tj. możliwości uzyskania skutecznej prawnie ochrony swoich praw i interesów na drodze sądowej)⁶.

W postępowaniu przed sądem administracyjnym nieodzownym elementem realizacji prawa do sądu jest możliwość przyznania stronie postępowania prawa pomocy. Za Hanną Knysiak-Sudyką można stwierdzić, że instytucja ta umożliwia dostęp do sądu stronom postępowania, które „z uwagi na sytuację finansową nie są w stanie pokryć samodzielnie wszystkich kosztów związanych z prowadzeniem postępowania sądowego lub z powodu skomplikowanego charakteru sprawy i braku dostatecznej wiedzy nie są w stanie realizować swoich uprawnień i obowiązków procesowych bez udziału profesjonalnego pełnomocnika”⁷. W praktyce prawo pomocy może być przyznane w zakresie całkowitym bądź częściowym. W zakresie całkowitym obejmuje ono zwolnienie od kosztów sądowych oraz ustanowienie adwokata, radcy prawnego, doradcy podatkowego lub rzecznika patentowego. Natomiast w zakresie częściowym obejmuje zwolnienie tylko od opłat sądowych w całości lub w części albo tylko od wydatków albo od opłat sądowych i wydatków lub obejmuje tylko ustanowienie adwokata, radcy prawnego, doradcy podatkowego lub rzecznika patentowego⁸. Poza tym przyznanie prawa pomocy osobie fizycznej następuje w zakresie częściowym – gdy wykaże, że nie jest w stanie ponieść pełnych kosztów postępowania, bez uszczerbku utrzymania koniecznego dla siebie i rodziny. Natomiast w zakresie całkowitym – gdy osoba ta wykaże, że nie jest w stanie ponieść jakichkolwiek kosztów postępowania⁹.

Niejednokrotnie dopiero przyznanie prawa pomocy umożliwia podmiotom biorącym udział w postępowaniu przed sądem administracyjnym rzeczywiste skorzystanie z instytucji prawa do sądu. W orzecznictwie sądów administracyjnych podkreśla się jednak, że obowiązek zapewnienia skutecznego dostępu do sądu nie oznacza konieczności zagwarantowania stronom bezwarunkowego prawa do uzyskania bezpłatnej pomocy prawnej ani prawa do zwolnienia od kosztów sądowych. Wymóg ponoszenia kosztów postępowania nie stanowi ograniczenia prawa do sądu i jest usprawiedliwiony koniecznością zapewnienia właściwego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Udzielenie stronie prawa pomocy w postępowaniu przed sądami administracyjnymi jest formą jej finansowania z budżetu państwa i przez to powinno sprowadzać się jedynie do przypadków, w których strona nie posiada rzeczywiście środków na sfinansowanie udziału w postępowaniu sądowym i wykaże to w sposób przekonujący¹⁰.

⁶ Wyrok TK z 18.04.2019 r., SK 21/17, OTK ZU A/2019, poz. 19.

⁷ H. Knysiak-Sudyka, *Skarga i skarga kasacyjna w postępowaniu sądownoadministracyjnym. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 2021, s. 302.

⁸ Vide: art. 245 ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2024 r., poz. 935 ze zm.); dalej: P.p.s.a.

⁹ Vide: art. 246 § 1 P.p.s.a.

¹⁰ Postanowienie NSA z 22.01.2015 r., II GZ 935/14, Lex nr 1628836.

Prawo pomocy w postępowaniu przed sądem administracyjnym może być przyznane wyłącznie na wniosek strony złożony przed wszczęciem postępowania lub w jego toku. Oznacza to, że wyłączona jest na gruncie omawianej instytucji zasada oficjalności, czyli działania sądu z urzędu, zatem to wnioskodawca winien przekonać sąd administracyjny o swojej sytuacji rodzinnej, majątkowej i finansowej i ją odpowiednio uwiarygodnić, sąd zaś ma dokonać jedynie oceny przedstawionej sytuacji. Niewątpliwie im czytelniej wnioskodawca zobrazuje, udokumentuje tę sytuację, tym większe możliwości wnikliwej oceny ma sąd administracyjny. Oznacza to, że informacje przedstawione przez stronę muszą być zgodne z rzeczywistym stanem faktycznym.

Koniecznym wymogiem formalnym, który musi spełniać wniosek o przyznanie prawa pomocy, jest złożenie go na stosownym urzędowym formularzu (por. art. 252 § 2 P.p.s.a.). Zawarte w nim informacje i dane mają kluczowe znaczenie dla ewentualnego przyznania prawa pomocy stronie postępowania. Jednocześnie inny jest zakres koniecznych do ujawnienia informacji zawartych w formularzu przeznaczonym dla osób fizycznych (PPF), a inny dla osób prawnych i jednostek nieposiadających osobowości prawnej (PPr)¹¹.

Bez wątplenia instytucja pomocy prawnej jest wyjątkiem od zasady ponoszenia kosztów postępowania przez same strony. Ciężar dowodu co do wykazania przesłanek uzasadniających przyznanie tego prawa spoczywa na podmiocie występującym z takim żądaniem, co wynika z treści art. 246 § 2 P.p.s.a. Oznacza to, że wnioskodawca ma obowiązek współdziałania w zakresie gromadzenia dowodów źródłowych i wyjaśnienia wszystkich okoliczności w celu ustalenia jego rzeczywistego stanu majątkowego i możliwości płatniczych. Brak tej współpracy przez niedostarczenie dokumentów bądź nieskładnie wyczerpujących oświadczeń musi mieć wpływ na ocenę wniosku o przyznanie prawa pomocy. Strona występująca na drogę postępowania sądowego winna mieć świadomość obowiązku ponoszenia kosztów tego postępowania i wnosząc o zwolnienie z tego obowiązku, uprawdopodobnić w sposób wiarygodny i rzetelny, że zachodzą przesłanki do uwzględnienia wniosku. Jedynym kryterium oceny wniosku o przyznanie prawa pomocy jest bowiem kryterium finansowe¹².

Tak samo podmiot prowadzący działalność gospodarczą powinien przewidzieć konieczność ponoszenia kosztów spraw sądowych związanych z prowadzoną działalnością i mieć wygoszparowane na ten cel środki finansowe¹³. W orzecznictwie sądów administracyjnych oraz w doktrynie utrwalone jest stanowisko, że

¹¹ M. Grzymisławska-Cybulska, *Zakres podmiotowy i przedmiotowy wniosku o przyznanie prawa pomocy osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2007, nr 1, s. 37-54.

¹² Por. postanowienie NSA z 27.09.2011 r., II GZ 434/11, nsa.gov.pl, 8.12.2024.

¹³ Por. postanowienie NSA z 28.03.2014 r., I OZ 323/14, z dnia 17.12.2014 r., I FZ 459/14, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, 8.12.2024 r.

jeżeli strona nie dopełnia w całości lub w części obowiązku złożenia dodatkowego oświadczenia lub przedłożenia dokumentów źródłowych dotyczących jej stanu majątkowego, dochodów lub stanu rodzinnego (art. 255 P.p.s.a.), to fakt ten uzasadnia oddalenie wniosku o przyznanie jej prawa pomocy¹⁴.

Wyłącznymi przesłankami przyznania prawa pomocy stronie postępowania są okoliczności związane z sytuacją majątkową. Inne przesłanki, związane choćby z charakterem sprawy, nie mają znaczenia dla oceny wniosku¹⁵. W doktrynie utrwalony został pogląd, w myśl którego dochodzenie roszczeń na drodze sądowej wymaga, na równi z koniecznością zapewnienia środków na bieżącą działalność, także zapewnienia środków na ich dochodzenie¹⁶. Również w orzecznictwie sądów administracyjnych jednolicie przyjmuje się, że podmiot inicjujący postępowanie sądowe powinien liczyć się z ewentualnymi kosztami takiego postępowania i poprzez swoje działanie zapewnić sobie na ten cel niezbędne środki¹⁷. Osoba ubiegająca się o przyznanie prawa pomocy powinna wykazać szczerą wolę współpracy z sądem i rzetelnie przedstawić swoją sytuację majątkową i finansową, nie zatajając żadnych istotnych faktów w tym zakresie. Jak niejednokrotnie podkreślano w orzecznictwie, ewentualne przyznanie prawa pomocy winno wynikać ze zrównoważonej i wzajemnej oceny dwóch elementów: wysokości kosztów, jakie musi ponieść strona na poczet postępowania sądowego, oraz sytuacji finansowej, w tym zwłaszcza aktualnych możliwości płatniczych strony postępowania¹⁸.

Należy więc stwierdzić, że dokonując oceny tych przesłanek, trzeba brać pod uwagę sytuację aktualną, a nie przeszłą czy przyszłą. Rozpoznając wniosek o przyznanie prawa pomocy, należy dokonać rzetelnej i wyczerpującej analizy całości kształtu nie tylko osobistej sytuacji majątkowej wnioskodawcy, ale również osób, z którymi pozostaje ona we wspólnym gospodarstwie domowym. Podkreślenia w tym miejscu wymaga, że w przypadku osób pozostających w związku małżeńskim, niezależnie od istniejącego między małżonkami ustroju majątkowego, istotny jest także stan majątkowy i możliwości płatnicze małżonka osoby ubiegającej się o przyznanie prawa pomocy¹⁹. W świetle ugruntowanego stanowiska sądów administracyjnych fakt, że pomiędzy małżonkami istnieje rozdzielność majątkowa lub że pozostają w separacji faktycznej, nie stanowi okoliczności zwalniającej małżonka z obowiązku wzajemnej pomocy²⁰.

¹⁴ Por. postanowienie WSA w Lublinie z 24.10.2018 r., II SA/Lu 543/18, Lex nr 2569944.

¹⁵ Por. postanowienie WSA w Warszawie z 7.11.2018 r., II SA/Wa 1215/18, Lex nr 2579965.

¹⁶ M. Kowalska, A. Malmuk-Cieplak, *Stosowanie ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych*, „Przegląd Sądowy” 2006/9/44.

¹⁷ Postanowienia NSA z 20.10.2004 r., FZ 464/04, 8.11.2004 r., FZ 465/04, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, 8.12.2024 r.

¹⁸ Postanowienie NSA z 15.01.2014 r., II FZ 1526/13, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, 8.12.2024 r.

¹⁹ Postanowienie NSA z 14.03.2013 r., II FZ 92/13, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, dnia 8.12.2024 r.

²⁰ Postanowienie NSA z 3.11.2011 r., I OZ 817/11, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, dnia 8.12.2024 r.

Bez wątpienia rozpoznając wnioski o przyznanie prawa pomocy, sąd ocenia każdą sytuację indywidualnie, biorąc pod uwagę całokształt okoliczności sprawy. Choć w orzecznictwie sądowoadministracyjnym podnosi się, że posiadanie oszczędności pieniężnych w zasadzie wyklucza przyznanie prawa pomocy²¹, to trzeba mieć również na względzie wysokość i charakter posiadanych oszczędności, jak również cel, na który są przeznaczone. Przedkładanie należności o charakterze prywatnoprawnym nad publicznoprawnymi nie może skutkować przerzuceniem ciężaru finansowania postępowań sądowoadministracyjnych na Skarb Państwa²². W tym kontekście zauważyć należy, że w sytuacji gdy strona nieodpłatnie przekazała składnik majątkowy członkowi rodziny, zasadny jest wniosek, iż obdarowany powinien pomóc darczyńcy w poniesieniu finansowego ciężaru związanego z prowadzeniem postępowania sądowego, jeżeli darczyńca nie jest w stanie uiścić kosztów sądowych we własnym zakresie²³.

Odnosząc się natomiast do wniosku strony postępowania w zakresie ustanowienia profesjonalnego pełnomocnika, sąd powinien uwzględnić procesową konieczność jego powołania. W tym aspekcie w szczególności bierze się pod uwagę aktualne stadium postępowania, dotychczasowy sposób postępowania strony przed sądem, konieczność posiadania szczególnych uprawnień przy wykonywaniu czynności procesowych²⁴. Ponadto, jak wynika z orzecznictwa, ustanowienie, stronie w toku postępowania przed sądem administracyjnym pierwszej instancji pełnomocnika z urzędu powinno mieć charakter zupełnie wyjątkowy, bowiem sąd ten obowiązany jest czuwać nad tym, by stronom występującym w sprawie bez adwokata lub radcy prawnego udzielać potrzebnych wskazówek co do czynności procesowych oraz pouczać ich o skutkach prawnych tych czynności i skutkach zaniedbań (art. 6 P.p.s.a.). Co więcej, sąd pierwszej instancji nie jest związany zakresem skargi, a z urzędu zobowiązany jest do wzięcia pod uwagę wszelkich naruszeń prawa, jakie stwierdzi, badając daną sprawę. Sąd także ocenia, czy organy administracyjne zastosowały wszystkie przepisy, które powinny znaleźć zastosowanie w rozpoznawanej sprawie, niezależnie od żądań i zarzutów podniesionych w skardze (art. 134 P.p.s.a.). Uregulowania te bez wątpienia stanowią gwarancję procesową dla strony postępowania, że niezależnie od błędnie lub nieudolnie sformułowanych przez stronę skarżącą zarzutów czy braku jej zaangażowania w postępowanie sądowoadministracyjne, akt będący przedmiotem zaskarżenia zostanie wszechstronnie przez sąd zbadany pod względem jego zgodności z prawem²⁵.

²¹ Postanowienie NSA z 15.09.2010 r., II FZ 430/10, z 27.09.2011 r., I OZ 724/11, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, 8.12.2024 r.

²² Postanowienie NSA z 19.04.2016 r., I GZ 263/16, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, 8.12.2024 r.

²³ Postanowienie NSA z 1.07.2008 r., I OZ 439/08, z 28.11.2011 r., II FZ 682/11, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, 8.12.2024 r.

²⁴ Postanowienie NSA z 15.03.2010 r., II FZ 62/10, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, 8.12.2024 r.

²⁵ Postanowienie NSA z 4.01.2011 r., I OZ 987/10, dostęp: orzeczenia.nsa.gov.pl, 8.12.2024 r.

Instytucja prawa pomocy nie bez przyczyny określana jest często mianem „prawa ubogich”²⁶, zatem prawo to powinno być udzielane przede wszystkim osobom bezrobotnym, samotnym, bez źródeł stałego dochodu, bez majątku, pozbawionych (obiektywnie) możliwości uzyskania środków na ten cel, osób uzyskujących minimalne wynagrodzenie czy też obiektywnie znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej. W ugruntowanym już orzecznictwie wskazuje się, że prawo pomocy jest wyłomem uczynionym przez ustawodawcę na rzecz strony biednej, jego udzielenie wiąże się z koniecznością należytego zachowania się wnioskodawcy (przedstawienia sądowi oceniającemu wniosek całości materiału dokumentującego stan majątkowy). Prawo pomocy nie jest instytucją przysługującą osobom uznającym się za niezamożne, a osobom, które taki fakt wykażą stosownymi dokumentami i oświadczeniami²⁷. Jako forma dofinansowania z budżetu państwa powinno się sprowadzać do przypadków, w których zdobycie przez stronę środków na sfinansowanie udziału w postępowaniu sądowym jest rzeczywiście niemożliwe.

Konkludując, wskazać należy, że obowiązek zagwarantowania skutecznego dostępu do sądu nie oznacza konieczności zagwarantowania stronom bezwarunkowego prawa do uzyskania bezpłatnej pomocy prawnej ani prawa do zwolnienia od kosztów sądowych. Wymóg ponoszenia kosztów postępowania nie stanowi ograniczenia prawa do sądu i jest usprawiedliwiony koniecznością zapewnienia właściwego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. W każdej sytuacji prawo do sądu należy skonfrontować z koniecznością ponoszenia kosztów przez strony postępowania²⁸.

Bibliografia

Literatura

Dobosz P., *Procedury administracyjne, model sądownictwa administracyjnego a „prawo pomocy”*, [w:] *Polski model sądownictwa administracyjnego*, red. J. Stelmasiak, J. Niczyporuk, S. Fundowicz, Lublin 2003.

Grzymisławska-Cybulska M., *Zakres podmiotowy i przedmiotowy wniosku o przyznanie prawa pomocy osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2007, nr 1.

Knysiak-Sudyka H., *Skarga i skarga kasacyjna w postępowaniu sądownoadministracyjnym. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 2021.

²⁶ A. Kulikowska, *Prawo do pomocy prawnej w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2016, Vol. XIX, nr 30, s. 41 i nast.

²⁷ Postanowienie NSA z 22.01.2015 r., I OZ 21/15, Lex nr 1640412.

²⁸ P. Dobosz, *Procedury administracyjne, model sądownictwa administracyjnego a „prawo pomocy”*, [w:] *Polski model sądownictwa administracyjnego*, red. J. Stelmasiak, J. Niczyporuk, S. Fundowicz, Lublin 2003, s. 115.

Kowalska M., Malmuk-Cieplak A., *Stosowanie ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych*, „Przegląd Sądowy” 2006.

Kulikowska A., *Prawo do pomocy prawnej w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2016, Vol. XIX.

Talaga R., *Ograniczenia dopuszczalności złożenia wniosku o przyznanie prawa pomocy przed sądem administracyjnym*, „Studia Prawa Publicznego” 2020, nr 4(32).

Orzecznictwo

Wyrok TK z 12.03.2002 r., P9/01, Dz.U. 2002, nr 26, poz. 265.

Wyrok TK z 18.04.2019 r., SK 21/17, Dz.U. 2019, poz. 861.

Postanowienia NSA z 20.10.2004 r., FZ 464/04.

Postanowienie NSA z 8.11.2004 r., FZ 465/04.

Postanowienie NSA z 1.07.2008 r., I OZ 439/08.

Postanowienie NSA z 15.09.2010 r., II FZ 430/10.

Postanowienie NSA z 4.01.2011 r., I OZ 987/10.

Postanowienie NSA z 27.09.2011 r., I OZ 724/11.

Postanowienie NSA z 27.09.2011 r., II GZ 434/11.

Postanowienie NSA z 28.11.2011 r., II FZ 682/11.

Postanowienie NSA z 3.11.2011 r., I OZ 817/11.

Postanowienie NSA z 28.11.2011 r., II FZ 682/11.

Postanowienie NSA z 14.03.2013 r., II FZ 92/13.

Postanowienie NSA z 15.01.2014 r., II FZ 1526/13.

Postanowienie NSA z 28.03.2014 r., I OZ 323/14.

Postanowienie NSA z 17.12.2014 r., I FZ 459/14.

Postanowienie NSA z 22.01.2015 r., II GZ 935/14.

Postanowienie NSA z 22.01.2015 r., I OZ 21/15.

Postanowienie NSA z 19.04.2016 r., I GZ 263/16.

Postanowienie WSA w Lublinie z 24.10.2018 r., II SA/Lu 543/18.

Postanowienie WSA w Warszawie z 7.11.2018 r., II SA/Wa 1215/18.

Wykaz aktów prawnych

Konstytucja RP (Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483).

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284).

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167).

Ustawa z 30.08.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. 2024 r., poz. 935, ze zm.).

Streszczenie: Artykuł analizuje instytucję prawa pomocy w postępowaniu przed sądami administracyjnymi w kontekście realizacji konstytucyjnego prawa do sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP). Omówiony został zakres, w którym prawo pomocy może zostać przyznane (całkowity i częściowy), przesłanki jego przyznania (kryterium finansowe, obowiązek współpracy z sądem), a także specyfika ustanawiania pełnomocnika z urzędu. Szczególny nacisk położono na orzecznictwo sądów administracyjnych, które podkreśla wyjątkowy charakter prawa pomocy jako instrumentu przeznaczonego dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej. Stąd też w literaturze przedmiotu prawo pomocy nazywane jest również „prawem ubogich”. W artykule zwrócono uwagę na to, że przyznanie prawa pomocy jest wyjątkiem od zasady ponoszenia kosztów postępowania przez strony i powinno być stosowane w sytuacjach, gdy strona rzeczywiście nie jest w stanie pokryć kosztów postępowania, co musi wykazać w sposób rzetelny i właściwie udokumentować. Podkreślono również, że obowiązek zagwarantowania dostępu do sądu nie oznacza bezwarunkowego prawa do bezpłatnej pomocy prawnej.

Słowa kluczowe: prawo pomocy, prawo do sądu, postępowanie przed sądami administracyjnymi, prawo ubogich

Abstract: The article analyzes the institution of legal aid in proceedings before administrative courts within the context of the realization of the constitutional right to a court (Article 45(1) of the Constitution of the Republic of Poland). The scope within which legal aid can be granted (full and partial), the conditions for its granting (financial criterion, the obligation to cooperate with the court), as well as the specifics of appointing ex officio counsel, are discussed. Particular emphasis is placed on the jurisprudence of administrative courts, which highlights the exceptional nature of legal aid as an instrument designed for individuals in a difficult financial situation. Therefore, in legal literature, legal aid is also referred to as the “law of the poor.” The article points out that the granting of legal aid is an exception to the principle of parties bearing the costs of proceedings and should be applied in situations where a party is genuinely unable to cover the costs of the proceedings, which must be demonstrated in a reliable and properly documented manner. It is also emphasized that the obligation to guarantee access to a court does not imply an unconditional right to free legal aid.

Keywords: legal aid, right to a court, proceedings before administrative courts, law of the poor

Instytucja żądania skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego jako przejaw realizacji prawa do sądu

The institution of the request to refer a case to court of law as a manifestation of the right to a court

Wyrażona w art. 175 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zasada wyłącznej kompetencji sądów w zakresie sprawowania wymiaru sprawiedliwości wydaje się z perspektywy obywatela standardem doniosłym i niekwestionowanym. Tym bardziej zwrócić należy uwagę, że w czasach wcale nie tak odległych, nawet w pierwszych latach istnienia III RP, nie był to wcale niekwestionowany dogmat, zaś losy szeroko rozumianej odpowiedzialności karnej powierzano organom o jednoznacznie pozasądowej proveniencji. O ile w pamięci nieco starszego pokolenia funkcjonuje wciąż pojęcie kolegiów do spraw wykroczeń, będących w założeniu ustawodawcy z czasów realnego socjalizmu swoistym przejawem „ludowej” sprawiedliwości, o tyle w świadomości społecznej w dużej mierze zatarł się fakt funkcjonowania nie tylko w okresie PRL, lecz i przed drugą wojną światową pozasądowych organów rozstrzygających w przedmiocie czynów zabronionych o charakterze finansowym. Przedmiotem niniejszego opracowania będzie specyficzna instytucja, której rolą było swoiste przywrócenie sądowi odebranych mu kompetencji w zakresie sprawowania wymiaru sprawiedliwości w odniesieniu do sprawców wspomnianych deliktów, określane mianem żądania skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego.

Źródłem wspomnianego środka odwoławczego doszukiwać się można w pierwszych latach istnienia II RP, gdy trwały zakrojone na szeroką skalę prace Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego. Choć za jej najlepiej znane dzieło słusznie uchodzić może uchwalony w roku 1932 Kodeks karny, już kilka lat wcześniej, bo 2 sierpnia 1926 roku¹, światło dzienne ujrzał akt regulujący zagadnienia z zakresu prawa karnego finansowego – ustawa karna skarbową.

Zarówno sam pomysł odrębnego skodyfikowania tej dziedziny prawa, jak też szereg rozwiązań zawartych w nowym akcie prawnym należy uznać za dziedzictwo

* dr; Wydział Prawa i Administracji UJ, ORCID nr: 0000-0001-9847-7330.

¹ Dz.U. nr 105, poz. 609.

dogmatyki austriackiej, której wychowankami, a do pewnego momentu również współtwórcami byli członkowie Komisji wywodzący się z ośrodków lwowskiego i krakowskiego. Wynika stąd szereg podobieństw u.k.s. z roku 1926 do aktu prawnego starszego o niemal stulecie. Była to pochodząca z roku 1835 austriacka „Strafgesetz über Gefällsübertretungen”, popularnie określana jako „Gefällsstrafgesetz”, zaś w urzędowym polskim tłumaczeniu „Ustawa karna na przestępstwa dochodowe”².

Co charakterystyczne, ów mocno już archaiczny akt prawny w osobiwy sposób regulował właściwość organów orzekających w sprawach o niewątpliwie karnym charakterze. W kwestii najdrobniejszych z nich, zagrożonych karą do 100 florenów, o winie i karze rozstrzygał po prostu wyznaczony do tego celu urzędnik administracji finansowej. W sprawach charakteryzujących się większym ciężarem gatunkowym orzekały tzw. sądy dochodowe (powiatowe i wyższe oraz wiedeński Najwyższy Sąd Dochodowy); paradoksalnie, w sprawach o średnim ciężarze gatunkowym postępowanie było trójinstancyjne, w najpoważniejszych rozstrzygały już tylko dwie instancje. Co jednak znamienne – wspomniane sądy dochodowe były wbrew swej nazwie organami administracyjnymi, których składy orzekające kompletowane były z urzędników skarbowych należących do odpowiedniej grupy zaszerogowania i dysponujących jedynie w minimalnym stopniu przymiotem niezależności, w żadnym jednak wypadku niecieszącymi się gwarancjami nieprzenaszalności czy nieusuwalności³. W sprawach przestępstw finansowych sądy powszechne nie były w najmniejszym nawet stopniu powołane do sprawowania wymiaru sprawiedliwości; ograniczoną jurysdykcję w tym zakresie otrzymały one dopiero po I wojnie światowej.

W odradzającej się niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej istniała potencjalnie możliwość sięgnięcia po podobne rozwiązania. Art. 97 tzw. konstytucji marcowej⁴ nie zawierał gwarancji wyłącznej właściwości jurysdykcyjnej sądów; ograniczał się do dość enigmatycznego sformułowania, w myśl którego „nikt nie może być pozbawiony sądu, któremu z prawa podlega”, stwierdzając też, że „ściganie obywatela i wymierzenie kary jest dopuszczalne tylko na zasadzie obowiązującej ustawy”. Tym niemniej polski ustawodawca zdecydował się na rozwiązanie mocno odbiegające od wzorów austriackich, które na dekady wprowadziło do kolejnych kodyfikacji karnoskarbowych swoistą dychotomię w zakresie orzekania.

Art. 135 pierwszej ustawy karnej skarbowej podkreślał, że „w sprawach o przestępstwa podlegające niniejszej ustawie władze skarbowe⁵ powołane są do orzecznictwa tylko w miarę tego, o ile ustawa niniejsza pozostawia im to orzecznictwo w ramach sądów”. Kolejne przepisy mocno zawężyły ten zakres, zastrzegając do

² PGS Nr 112/1835.

³ Skądinąd w roku 1930 austriacki sąd konstytucyjny orzekł, że w rozumieniu przepisów ustawy zasadniczej organy te nie są niezawisłymi sądami (VfSlg. 1338/1930, s. 81).

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r. (Dz.U. nr 44, poz. 267).

⁵ A więc urzędy i izby skarbowe oraz urzędy i dyrekcje celne.

wyłącznej właściwości sądów sprawy o czyny zabronione zagrożone sankcją izolacyjną (choćby tylko w wyniku zastosowania mechanizmów progresji karania), przestępstwa skarbowe pozostające w zbiegu z czynami zabronionymi opisanymi w innej ustawie karnej, a także przypadki, w których zastosowano tymczasowe aresztowanie, nawet w razie jego uchylenia w toku postępowania.

Z perspektywy niniejszego opracowania najistotniejsze znaczenie ma jednak treść art. 188 tej ustawy. Odnosząc się do poprzedniego przepisu, pozwalającego stronom postępowania toczącego się przed organem administracji skarbowej, w którym zapadło orzeczenie pierwszoinstancyjne, wnieść zażalenie do „wyższej instancji skarbowej”, stwierdzał: „O ile osoby te z prawa wniesienia zażalenia nie korzystają, mogą wystąpić z wnioskiem przekazania sprawy do postępowania sądowego; w wypadku tym traci orzeczenie skarbowe swą moc i władza skarbowa przekazuje sprawę właściwej władzy sądowej”.

Do rozpoznania owego środka właściwy był sąd powiatowy, który nie działał jednak jak instancja odwoławcza, a rozpoznawał sprawę w pierwszej instancji, zaś od jego orzeczenia przysługiwał środek zaskarżenia rozpoznawany na zwykłych zasadach przez sąd okręgowy. Tym samym instytucja wskazana w art. 188 u.k.s. nie służyła kontroli instancyjnej, lecz wywoływała skutek quasi-kasatoryjny⁶ w odniesieniu do orzeczenia organu administracji skarbowej. Oznaczała ona *de facto* przekazanie w ręce stron instrumentu pozwalającego na skuteczne wyegzekwowanie zajęcia się sprawą przez niezawisły sąd w sposób standardowy dla spraw karnych, a więc w postępowaniu dwuinstancyjnym, z ograniczoną, ale mimo wszystko występującą podstawą kasacyjną.

Sytuacja ta nie uległa istotnej zmianie pod rządami ustawy karnej skarbowej z 18 marca 1932 r.⁷ Nie zmieniło się nawet oznaczenie przepisu regulującego kwestie „wniosku przekazania sprawy do postępowania sądowego”. Wzbogaciło się nieco orzecznictwo dotyczące przedmiotowej kwestii; warto w tym kontekście wspomnieć choćby przełomowe i cieszące się rangą zasady prawnej postanowienie składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 21 kwietnia 1934 r.⁸, nadające organom skarbowym prawo do wniesienia skargi kasacyjnej, przede wszystkim

⁶ Orzecznictwo podkreślało jednak, że rozstrzygnięcie dokonane przez organ administracyjny nie jest w wyniku wniosku o przekazanie sprawy do postępowania sądowego automatycznie pozbawiane mocy prawnej. Zwracano uwagę, że na zasadzie art. 190 u.k.s. przed upływem czternastodniowego terminu do wniesienia zażalenia do organu administracyjnego wyższego szczebla można zastąpić tym środkiem wspomniany wniosek, a jego cofnięcie jest zgodnie z art. 195 u.k.s. możliwe aż do rozpoczęcia rozprawy głównej przed sądem. Podkreślano również związanie sądu zakresem skargi rozpoznawanej przez organ skarbowy, odrzucając możliwość objęcia postępowaniem toczącym się przed sądem niewystępującej na wcześniejszym etapie „osoby trzeciej odpowiedzialnej”, a więc podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej (wyrok SN z 27 października 1931 r., II K 850/31).

⁷ Dz.U. nr 35, poz. 355.

⁸ III K 712/33.

zaś formułujące istotne także na gruncie prawa karnego kryminalnego założenie, w myśl którego występująca po stronie sprawcy zawiniona nieświadomość bezprawności zachowania nie wyłącza możliwości przypisania mu odpowiedzialności za przestępstwo umyślne.

Do poważniejszych zmian doszło już pod rządami Ustawy Konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 r.⁹ po wejściu w życie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z 3 listopada 1936 r. – prawo karne skarbowe¹⁰. W myśl jego art. 295 § 1 „oskarżony oraz interwenient mogą w zawitym terminie siedmiodniowym od dnia doręczenia orzeczenia złożyć bądź odwołanie do bezpośrednio wyższej instancji skarbowej, bądź żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego”¹¹. W § 2 doprecyzowano, że w razie wniesienia takiego żądania przez jeden z uprawnionych podmiotów powoduje ono skierowanie sprawy do sądu także co do osób, które złożyły odwołanie do organu skarbowego drugiej instancji.

Instytucja ta miała zastosowanie do przestępstw skarbowych, które pod rządami dekretu po raz pierwszy przestały stanowić kategorię jednolitą; dzieliły się odtąd na występki i wykroczenia skarbowe. Sięganie po nią było naturalnie bezprzedmiotowe w odniesieniu do tych występków skarbowych, które z mocy ustawy podlegały wyłącznej kognicji sądów. Ich katalog nieco poszerzono – obok czynów zagrożonych sankcją w postaci kary pozbawienia wolności czy przypadku zbiegu przepisów karnoskarbowych i ujętych w innej ustawie karnej przesłankę stanowiła też nieletniość sprawcy, zastosowanie wobec niego środka zapobiegawczego (także nieizolacyjnego) czy powzięcie wątpliwości co do jego poczytalności. Właściwość sądu uzasadniona wobec jednego ze współoskarżonych rozciągała się także na pozostałych.

Zgodnie z art. 321 p.k.s. sądem właściwym do rozpoznania spraw rozstrzygniętych przez władze skarbowe pierwszej instancji, w których złożono żądanie przekazania ich na drogę sądową, był sąd grodzki. Z kolei na mocy art. 322 § 1 p.k.s. środki odwoławcze od rozstrzygnięć zapadłych przed sądem grodzkim rozpoznawał sąd okręgowy. Co prawda art. 320 p.k.s. nakazywał odpowiednie stosowanie przepisów k.p.k., m.in. w odniesieniu do szeroko zakreślonych podstaw kasacyjnych, jednak przepis szczególny art. 349 § 2 p.k.s. praktycznie wykluczał sięgnięcie po taki środek w przypadku postępowania zainicjowanego w drodze żądania skierowania sprawy na drogę sądową.

Dekret z roku 1936 obowiązywał także w czasie trwania i krótko po zakończeniu drugiej wojny światowej. Następujące wówczas zmiany ustrojowe doprowadziły jednak dość szybko do dezaktualizacji konkretnych typów czynów zabro-

⁹ Dz.U. nr 30, poz. 227. Akt ten nie regulował w sposób precyzyjny praw obywatela, w tym prawa do sądu. Jego art. 64 stwierdzał wprawdzie w ust. 1, że „Sądy wymierzają sprawiedliwość w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej”, jednak w żaden sposób nie nadawał im w tym zakresie waloru wyłączności.

¹⁰ Dz.U. nr 84, poz. 581.

¹¹ W innych przepisach ustawodawca używa także sformułowania „żądanie skierowania sprawy na drogę sądową”.

nionych, co mimo zachowania aktualności większości przepisów procesowych wymusiło zastąpienie obowiązującego prawa nowym aktem generalnym.

Stał się nim dekret z 11 kwietnia 1947 r. – Prawo karne skarbowe¹². Choć zachował on w dużej mierze ogólny układ poprzednika, zawierał jednak w swej treści istotne odrębności. Rzucającą się w oczy zmianą stał się przewidziany w art. 150 § 1 p.k.s. powrót władz samorządowych jako organów uprawnionych do orzekania w sprawach dotyczących dość licznej grupy danin komunalnych. Granice kognicji sądów i organów skarbowych określono podobnie jak w treści dekretu z 1936 r., w postępowaniu przygotowawczym w sposób szeroki określono kompetencje Milicji Obywatelskiej.

Istotniejszych zmian uniknęła instytucja żądania skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego, ujęta w treści art. 238 p.k.s. Co charakterystyczne, w treści działu III dekretu, regulującego postępowanie przed władzami samorządowymi, zabrakło przepisu wprowadzającego analogiczną instytucję, jednak znalazła ona zastosowanie w ramach formuły art. 263 § 1 p.k.s., nakazującego stosować odpowiednio przepisy działu II, regulującego postępowanie przed władzami skarbowymi. Zrozumiała wydaje się zatem regulacja art. 272 i 273, przewidująca w sprawach toczących się w wyniku żądania przekazania sprawy na drogę sądową właściwość sądu grodzkiego w pierwszej, zaś sądu okręgowego – w drugiej instancji.

Kolejny akt prawny regulujący kwestię odpowiedzialności za przestępstwa skarbowe wszedł w życie już pod rządami Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r.¹³ Jej art. 46 § 1 stwierdzał co prawda, że „wymiar sprawiedliwości w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej sprawują: Sąd Najwyższy, sądy wojewódzkie, sądy powiatowe i sądy szczególne”, jednak owo założenie nie przekładało się na praktykę ustawodawczą, w ramach której kompetencje orzecznicze otrzymywały organy pozasądowe.

Praktyki tej nie uniknął ustawodawca także w ramach kolejnej kodyfikacji prawa karnego finansowego, którym stała się uchwalona 13 kwietnia 1960 r. ustawa karna skarbowa¹⁴. Utrzymano w jej ramach podział przestępstw skarbowych na kategorie występku i wykroczeń skarbowych. W art. 114 zastrzeżono do wyłącznej właściwości sądów powszechnych i wojskowych występki skarbowe zagrożone karą pozbawienia wolności, pozostałe sprawy poddając kognicji wyodrębnionej w tym akcie prawnym kategorii „finansowych organów orzekających”, w skład których zaliczano organy finansowe oraz organy administracji celnej¹⁵.

¹² Dz.U. nr 32, poz. 140.

¹³ Dz.U. nr 33, poz. 232.

¹⁴ Dz.U. nr 21, poz. 123.

¹⁵ Kategoria ta wiązała się z nowym podziałem organów skarbowych. W zakresie spraw celnych kompetencje posiadały urzędy skarbowe oraz Ministerstwo Handlu Zagranicznego – Centralny Zarząd Cel. Pozostałymi sprawami zajmowały się organy administracji finansowej powiatowych (miejskich) i wojewódzkich prezydiów rad narodowych oraz Ministerstwo Finansów.

W myśl art. 184 § 1 u.k.s. „oskarżony oraz interwenient mogą w zawitym terminie siedmiodniowym od daty doręczenia orzeczenia złożyć bądź odwołanie do finansowego organu orzekającego II instancji, bądź żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego”. Zgodnie jednak z § 2 „od orzeczeń skazujących za wykroczenia skarbowe służy odwołanie tylko do finansowego organu orzekającego II instancji”, co oznacza ograniczenie wspomnianej instytucji jedynie do kategorii występów skarbowych i pozostawienie kategorii najdrobniejszych czynów zabronionych wyłącznej kognicji organów skarbowych.

W myśl art. 221 i 222 u.k.s. sądami właściwymi do rozpoznania żądania były w pierwszej instancji sądy powiatowe, w drugiej zaś – sądy wojewódzkie.

Ostatnim aktem prawnym, w ramach którego w polskim ustawodawstwie pojawiła się instytucja żądania skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego, była ustawa karna skarbowa z 26 października 1971 r.¹⁶ W myśl jej art. 122 i 123 we właściwości sądów powszechnych i wojskowych pozostawały sprawy o przestępstwa skarbowe zagrożone karą pozbawienia wolności lub ograniczenia wolności, z kolei do rozpoznawania spraw o przestępstwa skarbowe zagrożone tylko karą grzywny oraz o wykroczenia skarbowe właściwe były finansowe organy orzekające.

Zgodnie z art. 208 § 2 u.k.s. w sprawie o przestępstwo skarbowe strona zamiast odwołania mogła złożyć żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego. Zasadniczo możliwość taka nie dotyczyła wykroczeń skarbowych, jednak zgodnie z § 4 jeżeli tym samym orzeczeniem karnym skazano oskarżonego za przestępstwo skarbowe i za wykroczenie skarbowe, a ten złożył żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego, należało skierować na tę drogę także sprawę o wykroczenie skarbowe, chyba że w tej części orzeczenie karne nie zostało zaskarżone.

Zgodnie z art. 255 § 1 u.k.s. sprawy takie prowadził w I instancji sąd powiatowy, zaś art. 269 rozstrzygał, że od orzeczeń takich przysługiwały stronom środki odwoławcze na zasadach ogólnych, co wskazywało na właściwość sądu wojewódzkiego jako odwoławczego.

To właśnie w okresie obowiązywania ustawy karnej skarbowej z roku 1971 doszło do fundamentalnej zmiany, jaką stanowiło przyjęcie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., wraz z jej art. 45 stanowiącym gwarancję prawa do sądu i art. 175, w myśl którego wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe.

Wyrazem dostosowania obowiązującej ustawy karnej skarbowej do potrzeb okresu przejściowego pod rządami nowej Konstytucji stała się tzw. „nowela lipcowa” – ustawa z 3 lipca 1998 r. o zmianie ustawy karnej skarbowej¹⁷. Przewidywała ona m.in. właściwość sądu w sprawach wykroczeń skarbowych, w przypadku których zachodziła wątpliwość co do poczytalności sprawcy lub zastosowano przepadek przedmiotu tytułem środka zapobiegawczego. Doszło również do rozciągnięcia

¹⁶ Dz.U. nr 28, poz. 260.

¹⁷ Dz. U. nr 108, poz. 682.

na wykroczenia skarbowe zakresu obowiązywania art. 208 § 2 u.k.s., a zatem także w ich przypadku możliwe było żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego. Jednak zgodnie z art. 269 wyrok sądu rejonowego wydany w wyniku żądania skierowania sprawy o wykroczenie skarbowe na drogę postępowania sądowego nie podlegał zaskarżeniu, chyba że sąd orzekł na niekorzyść obwinionego.

Był to jednak ostatni epizod owej instytucji w dziejach polskiego prawa karnego skarbowego. W uchwalonym 10 września 1999 r. Kodeksie karnym skarbowym¹⁸ kompetencje w zakresie orzekania tak w sprawach o przestępstwa skarbowe, jak i wykroczenia skarbowe, otrzymały wyłącznie sądy powszechne i wojskowe. Ostateczny koniec ery finansowych organów orzekających oznaczał również zakończenie liczącego z górą siedemdziesiąt lat okresu istnienia specyficznego środka zaskarżenia, jakim było żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego.

Z pewnością dobrze się stało, że o instytucji tej można obecnie mówić jedynie w kontekście historycznym. W demokratycznym państwie prawnym gwarantowane konstytucyjnie uprawnienie obywatela do rozpoznania jego sprawy przez niezawisły sąd nie powinno być kwestionowane. Choć finansowe organy orzekające stanowią nadal codzienność w realiach np. austriackiego porządku prawnego, naturalne dla nich ograniczenia gwarancji niezawisłości stanowią w praktyce trudne do wyeliminowania zagrożenie fundamentalnych praw nie tylko oskarżonego, lecz i innych uczestników postępowań w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe.

Z historycznego punktu widzenia żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego stanowiło jednak wentyl bezpieczeństwa, pozwalający, choć nie bez pewnych ograniczeń, skorzystać z drogi sądowej obywatelowi niedarzącemu zaufaniem rozstrzygnięć organów finansowych. Pozwalało ono zbliżyć się o krok do postulowanego standardu ochrony praw obywatelskich i, co wcale nie najmniej istotne, służyło utrwalaniu przekonania, że to właśnie sąd jest właściwym miejscem dla dochodzenia sprawiedliwości.

Z perspektywy, z jakiej dziś postrzegamy postulat prawa do sądu, żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego jest jednak czymś więcej niż tylko anachronizmem czy ciekawostką z przeszłości. Jego obecną rolą jest przypomnienie, że prawa do sądu nie można zastąpić normatywną proteżą, przekazując kompetencje w zakresie sprawowania wymiaru sprawiedliwości organom o quasi-sądowej naturze, stanowiącym emanację nieobdarzonych przywilejem niezawisłości organów administracyjnych, przed obliczem których obywatel z założenia staje jako słabiej chroniony, upośledzony uczestnik postępowania. Owa historyczna instytucja jeszcze dziś unaocznia nam niezastąpioną rolę niezawisłych organów sądowniczych w procesie ochrony fundamentalnych praw jednostki.

¹⁸ Dz. U. nr 83, poz. 930.

Bibliografia

Orzecznictwo

Wyrok SN z 27.10.1931 r., II K 850/31.

Sammlung der Erkenntnisse und wichtigsten Beschlüsse des Verfassungsgerichtshofes 1930, Pos. 1338.

Postanowienie składu siedmiu sędziów SN z 21.04.1934, III K 712/33.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r. (Dz.U. nr 44, poz. 267).

Ustawa Konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. nr 30, poz. 227).

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. (Dz.U. nr 33, poz. 232).

Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483).

Ustawa na przestępstwa dochodowe. Ces. Król. Galicyjska Drukarnia Skarbowa, Lwów 1935.

Ustawa karna skarbowa z 2 sierpnia 1926 r. (Dz.U. nr 105, poz. 609).

Ustawa karna skarbowa z 12 marca 1932 r. (Dz.U. nr 35, poz. 355).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 3 listopada 1936 r. – prawo karne skarbowe (Dz.U. nr 84, poz. 581).

Dekret z 11 kwietnia 1947 r. – Prawo karne skarbowe (Dz.U. nr 32, poz. 140).

Ustawa karna skarbowa z 13 kwietnia 1960 r. (Dz.U. nr 21, poz. 123).

Ustawa karna skarbowa z 26 października 1971 r. (Dz.U. nr 28, poz. 260).

Ustawa z 3 lipca 1998 r. o zmianie ustawy karnej skarbowej (Dz. U. nr 108, poz. 682).

Ustawa z 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. nr 83, poz. 931).

Streszczenie: Żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego to instytucja, która na przestrzeni ponad siedemdziesięciu lat łagodziła niekonsekwencje związane ze sprawowaniem wymiaru sprawiedliwości w sprawach przestępstw skarbowych przez organy pozasądowe. Autor koncentruje się na analizie ewolucji tej instytucji w dwudziestowiecznych kodyfikacjach polskiego prawa karnego skarbowego, wskazując na rolę, jaką odgrywała ona w perspektywie problemów z zapewnieniem obywatelowi prawa do sądu.

Słowa kluczowe: prawo karne skarbowe, żądanie skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego, finansowe organy orzekające, prawo do sądu

Abstract: The request to refer a case to court of law is an institution that has mitigated the inconsistencies related to the administration of justice in financial criminal cases by non-judicial bodies for over seventy years. The author focuses on the analysis of the evolution of this institution in the twentieth-century codifications of Polish financial criminal law, indicating the role it played from the perspective of problems with ensuring the right to a court of law for citizens.

Keywords: financial criminal law, request to refer a case to court of law, financial adjudicating authorities, right to a court of law

Aleksandra Partyk*

Pozostawianie pism stron w postępowaniu cywilnym bez dalszych czynności a prawo do sądu

Placing parties' court pleadings in civil proceedings without taking further actions and the right to court

Wstęp

Wśród zagadnień wchodzących w zakres materii prawa do sądu warto zwrócić uwagę na problematykę mechanizmów służących usprawnianiu postępowań sądowych w sprawach cywilnych. Taką funkcję pełni w szczególności przewidziana w obecnym stanie prawnym możliwość pozostawiania określonych pism składanych w toku postępowania bez dalszych czynności. Uregulowania tego rodzaju przewidziano w obecnie obowiązujących przepisach Kodeksu postępowania cywilnego¹ i ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych². Stanowią one swoiste *novum*, ponieważ w stanie prawnym obowiązującym przed dniem 7 listopada 2019 r. polski prawodawca nie przewidywał, by w określonych sytuacjach pisma stron składane w sprawach cywilnych mogły podlegać pozostawieniu bez dalszych czynności, a więc bez nadawania im jakiegokolwiek biegu. W tym kontekście warto przypomnieć refleksję J. Gudowskiego, iż „czynność procesowa (sądowa) pozostawienia pisma w aktach sprawy bez rozpoznania (bez żadnych dalszych czynności) nie była dotychczas znana prawu procesowemu cywilnemu. Została – bez głębszej refleksji – zaczerpnięta z prawa postępowania karnego [...] oraz prawa postępowania administracyjnego [...], nie znajduje jednak w Kodeksie postępowania cywilnego żadnego systemowego zaczepienia ani dogmatycznej obudowy”³. Tradycyjnym rozwiązaniem proceduralnym odnoszącym się do niedopuszczalnych wniosków składanych w postępowaniu cywilnym było bowiem ich odrzucenie, co wymagało wydania przez sąd stosownego postanowienia. Wprowadzona przez

* dr; Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie; ORCID nr: 0000-0003-3196-6601.

¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 1568, z późn. zm.); dalej: k.p.c.

² Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 959, z późn. zm.); dalej: u.k.s.c.

³ J. Gudowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom I: *Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1-124*, wyd. VI, red. T. Ereciński, Warszawa 2023, art. 53(1).

ustawodawcę możliwość pozostawiania pism bez dalszych czynności nie wymaga wydawania takiego postanowienia, a sama decyzja procesowa we wskazanym przedmiocie zapada w formie niezaskarżalnego zarządzenia przewodniczącego.

Wydaje się dość oczywiste, że możliwość zaniechania nadawania biegu pismom procesowym może w sposób negatywny wpływać na sytuację stron w postępowaniu cywilnym. W istocie bowiem dochodzi do braku rozpoznania zgłoszonych przez nie wniosków. Nie można jednak postrzegać tego zagadnienia wyłącznie z tej perspektywy. Nie należy bowiem tracić z pola widzenia problemu nadużywania prawa procesowego. Zdarza się, że do sądu kierowane są pisma, które faktycznie nie mają służyć realizacji prawa do sądu, ale w istocie ukierunkowane są na udaremnienie sprawnego procedowania. Pytanie, które należy postawić, brzmi: czy właściwą drogą do przeciwdziałania nadużyciom prawa procesowego może być nakaz pozostawiania określonych pism stron bez dalszych czynności i czy tego rodzaju regulacja nie narusza w sposób nieproporcjonalny prawa stron do sądu? Dociekania przedstawione w niniejszym tekście skupią się wokół tych powiązanych ze sobą kwestii.

Warto też zastanowić się nad tym, czy, a jeśli tak, to w jakim zakresie, istnieje wzajemne powiązanie tych regulacji procesowych. Kwestia ta może być istotna z praktycznej perspektywy, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania.

Regulacje ustawowe

W przepisach obecnie obowiązującego Kodeksu postępowania cywilnego po raz pierwszy o podstawie do pozostawienia pisma w aktach sprawy bez dalszych czynności mowa przy okazji instytucji wyłączenia sędziego. Ustawodawca w art. 53(1) § 1 k.p.c. wyszczególnił trzy rodzaje wniosków o wyłączenie sędziego, które kwalifikuje się jako niedopuszczalne. Są nimi wnioski oparte wyłącznie na okolicznościach związanych z rozstrzygnięciem przez sąd o dowodach, wnioski złożone po raz kolejny co do tego samego sędziego z powołaniem tych samych okoliczności oraz wnioski odnoszące się do wyłączenia sędziego niebędącego członkiem składu orzekającego. W art. 53(1) § 2 k.p.c. przyjęto, że takie wnioski pozostawia się w aktach sprawy bez żadnych dalszych czynności. To samo dotyczy pism związanych z jego wniesieniem. O pozostawieniu wniosku i pism związanych z jego wniesieniem zawiadamia się stronę wnoszącą tylko raz – przy złożeniu pierwszego pisma.

W art. 53(1) § 3 k.p.c. przewidziano, że w przypadku złożenia ustnie wniosku, o którym mowa w § 1, przewodniczący zawiadamia stronę o jego bezskuteczności.

Możliwość pozostawienia pisma bez dalszego biegu przewidziano także w przypadku dwóch instytucji procesowych, których *ratio* stanowi pomoc najuboższym stronom postępowań cywilnych. Zarówno w przepisie art. 117(2) k.p.c., odnoszącym się do ponownego wniosku o ustanowienie pełnomocnika z urzędu, jak i w art.

107 u.k.s.c., dotyczącym ponownego wniosku o zwolnienie z kosztów sądowych, zawarto podstawy do pozostawienia takich wniosków bez dalszego biegu, jeżeli w kolejnych wnioskach powołano się na te same okoliczności, które stanowiły uzasadnienie oddalonego wniosku.

Analogiczna regulacja została przewidziana w przepisach o sprostowaniu, uzupełnieniu i wykładni wyroku. W świetle art. 350(1) § 1 k.p.c. niedopuszczalny jest wniosek o sprostowanie wyroku złożony jedynie dla zwłoki w postępowaniu. Ustawodawca wyjaśnił, że za wniosek złożony jedynie dla zwłoki w postępowaniu uważa się drugi i dalszy wniosek złożony przez tę samą stronę co do tego samego wyroku, chyba że okoliczności sprawy wykluczają tę ocenę (§ 2). Taki wniosek w myśl § 3 omawianego artykułu pozostawia się w aktach sprawy bez żadnych dalszych czynności. To samo dotyczy pism związanych z jego złożeniem. O pozostawieniu wniosku i pism związanych z jego złożeniem zawiadamia się stronę wnoszącą tylko raz - przy złożeniu pierwszego pisma. Opisaną regulację stosuje się odpowiednio do wniosków o uzupełnienie wyroku, jak i o wykładnię wyroku (§ 4).

Niezależnie od powyższego ustawodawca w art. 394(3) § 1 k.p.c. uznaje wniesienie zażalenia jedynie dla zwłoki w postępowaniu za niedopuszczalną czynność procesową. Tak kwalifikuje się 1) drugie i dalsze zażalenie wniesione przez tę samą stronę na to samo postanowienie, 2) zażalenie na postanowienie wydane w wyniku czynności wywołanych wniesieniem przez tę samą stronę wcześniejszego zażalenia – chyba że okoliczności sprawy wykluczają tę ocenę.

Zażalenie, o którym mowa powyżej, pozostawia się w aktach sprawy bez żadnych dalszych czynności, w szczególności nie przedstawia się go do rozpoznania sądowi właściwemu. To samo dotyczy pism związanych z jego wniesieniem (art. 394(3) § 3 k.p.c.). Jednocześnie na podstawie art. 394(3) § 4 k.p.c. o pozostawieniu zażalenia i pism związanych z jego wniesieniem zawiadamia się stronę wnoszącą tylko raz – przy wniesieniu zażalenia. Zgodnie z § 5 tego przepisu art. 380 stosuje się odpowiednio.

Analogiczne rozwiązanie odnosi się do skarg kasacyjnych uznanych za niedopuszczalne w warunkach przewidzianych w art. 398(2) § 4 k.p.c. Skarga kasacyjna jest bowiem niedopuszczalna w sprawach, w których powództwo oddalono na podstawie art. 199(1) k.p.c. Skargę kasacyjną wniesioną w takich sprawach pozostawia się w aktach sprawy bez żadnych dalszych czynności. To samo dotyczy pism związanych z jej wniesieniem. O pozostawieniu skargi kasacyjnej i pism związanych z jej wniesieniem zawiadamia się powoda tylko raz – przy wniesieniu pierwszego pisma. Wyjątek od tej regulacji wynika z art. 398(2) § 5 k.p.c.

Poszukując *unctim* przywołanych regulacji, wskazać należy, że w przypadku niektórych z nich wspólną cechą pism, które pozostawia się bez dalszych czynności, jest ponawianie wniosków opartych na tych samych podstawach co wnioski już uprzednio nieuwzględnione, bez przywołania nowej argumentacji. Powyższe

odnosi się do regulacji zawartych w art. 53(1) § 1 pkt 2 k.p.c., art. 117(2) k.p.c., art. 107 ust. 2 u.k.s.c. W tych przypadkach dochodzi do ponowienia wniosku strony bez odwołania się do nowych argumentów – sąd miałby więc na nowo zajmować się kolejnym wnioskiem strony, choć w istocie taki sam wniosek już wcześniej prawnomocnie rozpoznano. Inne z tych regulacji odwołują się do koncepcji wnoszenia określonych pism wyłącznie dla zwłoki (art. 350(1) k.p.c., art. 394(3) k.p.c.). Ma tu miejsce przypadek podobny do opisanego wcześniej mechanizmu – strona ponawia pisma (zażalenia) w tej samej sprawie (co do tego samego postanowienia). Jak podkreśla się w literaturze, jednym z przejawów nadużywania prawa procesowego jest ponawianie tych samych wniosków, czy też składanie po raz kolejny bezpodstawnych środków zaskarżenia⁴.

W niektórych przypadkach możemy wiązać pozostawienie pisma strony bez dalszych czynności z przypadkiem, gdy wniosek strony można ocenić jako nadużywanie prawa procesowego, co odnieść należy do sytuacji przewidzianej w art. 53(1) pkt 1 i 3 k.p.c. – gdy wniosek o wyłączenie sędziego dotyczyłby jedynie kwestii oceny dowodów oraz gdy wniosek o wyłączenie sędziego odnosiłby się do sędziego, który nie został wyznaczony do rozpoznania sprawy. W żadnym z tych przypadków wnioski o wyłączenie sędziego nie wpisywałby się w sens tej instytucji. Negatywna ocena dokonywanych przez sąd decyzji procesowych odnoszących się do dowodów powinna być z istoty rzeczy kwestionowana w środkach odwoławczych, nie zaś we wniosku o wyłączenie sędziego. Nie ma też sensu wyłączenie od orzekania osoby, która nie została wyznaczona do rozpoznania danej sprawy.

Szczególny przypadek odnosi się zaś do skarg kasacyjnych w sprawach roszczeń oczywiście bezzasadnych. Tu można zwrócić uwagę, że wyjątkowość postępowania kasacyjnego może uzasadniać limitowanie dopuszczalności wnoszenia skarg kasacyjnych przed osąd Sądu Najwyższego.

Wspólnym mianownikiem przywołanych wyżej regulacji jest to, że chodzi o szczególne sytuacje, w których strona składa pismo, które w istocie nie służy realizacji prawa do sądu. Ustawodawca uznał, że w niektórych, wyjątkowych przypadkach wnioski stron nie powinny otrzymać biegu, bowiem podejmowanie jakichkolwiek czynności na skutek ich wniesienia prowadziłoby do zbędnego angażowania organów procesowych w zajmowanie się tymi pismami, które w rzeczywistości nie stanowią rzeczywistego przejawu realizacji ich uprawnień procesowych, lecz stanowią przejaw obstrukcji postępowania. Takie rozwiązanie legislacyjne uznać należy za uzasadnione i zmierzające do realizacji zasady efektywności i sprawności postępowania sądowego.

⁴ A. Kurzawa, *Nadużycie prawa procesowego w postępowaniu cywilnym i postępowaniu sądowoadministracyjnym*, „Forum Prawnicze” 2023, 1(75), s. 38.

Należy jednak zaakcentować, że te wyjątkowe rozwiązania legislacyjne należy stosować tylko po przesądzeniu, że pisma stron niewątpliwie kwalifikują się jako te, co do których nie należy podejmować czynności. Nie można tych regulacji wyklądać rozszerzająco, a także domniemywać złych intencji autora pisma przy dokonywaniu oceny, czy działa on jedynie dla zwłoki postępowania⁵.

Aspekty proceduralne

Przyjęcie przez ustawodawcę, że określone pisma stron nie otrzymają biegu, niewątpliwie świadczy o potrzebie tworzenia w prawie procesowym cywilnym nowych mechanizmów pozwalających na usprawnienie procesu. P. Ryłski postrzega je jako „dobry kierunek zwalczania nadużyć”⁶. Jak ujął to A. Jakubecki, nowe rozwiązanie „ma stanowić wyraz bezskuteczności niedopuszczalnej czynności procesowej stanowiącej nadużycie uprawnień procesowych. W założeniu pozostawienie pisma w aktach sprawy ma stanowić czynność techniczną niewymagającą wydania przez sąd postanowienia”⁷.

Obowiązek pozostawienia pisma bez dalszych czynności stanowi w swej istocie świadomy brak reakcji sądu na to pismo. Dlatego też decyzja procesowa o pozostawieniu pisma bez dalszych czynności musi być działaniem intencjonalnym, skorelowanym z subsumpcją określonego stanu faktycznego pod określony przepis procesowy. W związku z tym stwierdzenie, że w określonym przypadku pismo nie otrzyma biegu, powinno wiązać się z manifestacją przez organ procesowy tego, że pismo zakwalifikowano w taki sposób. Nie dochodzi tu jednak do wydania i doręczenia stronie jakiegokolwiek postanowienia. Jeżeli określone pismo podlega pozostawieniu w aktach bez dalszych czynności, to przewodniczący wydaje zarządzenie, z którego wynika, że zapoznał się z pismem i zakwalifikował je jako niemogące otrzymać biegu⁸. Nie ma jednak obowiązku uzasadnienia takiego zarządzenia, czy nawet lapidarnego wskazania zasadniczych powodów jego wydania. Odpis zarządzenia nie musi podlegać doręczeniu stronie. Wystarczającą manifestacją podjętej przez przewodniczącego decyzji procesowej jest pismo sporządzone przez sekretariat sądu, z informacją o pozostawieniu pisma strony (wniosku, środka zaskarżenia) bez dalszych czynności. Taka informacja przekazywana winna być tylko raz⁹.

⁵ Por. rozważania o badaniu intencji wnoszących zażalenia – T. Zembrzuski, *Zażalenie po nowelizacji, czyli o standardzie środka zaskarżenia*, „Palestra” 2019, 11-12, s. 252 i nast.

⁶ P. Ryłski, *O nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego ustawą z 4.07.2019 r. w ogólności*, „Palestra” 2019, nr 11-12, s. 31.

⁷ A. Jakubecki, *Sankcje za nadużycie uprawnień procesowych w Kodeksie postępowania cywilnego*, „Palestra” 2019, nr 11-12, s. 194.

⁸ Zob. E. Stefańska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom I: Art. 1-477(16), red. M. Manowska, Warszawa 2021, s. 227.

⁹ M. Sieńko [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom I: Art. 1-477(16), red. M. Manowska, Warszawa 2021, s. 384.

Ustawowy nakaz, aby określone pisma pozostawiać bez dalszego biegu oznacza zarazem, że podejmowanie działań mających na celu nadanie pismu biegu nie jest prawidłowe¹⁰. Jeśli podejmuje się działania zbyteczne, to mogą one prowadzić do przewlekłości postępowania¹¹. Sąd powinien natomiast koncentrować się na tej aktywności, która ma zapewnić przeprowadzenie postępowania w sposób sprawny. W związku z powyższym, jeżeli pismo, które ma zostać pozostawione bez dalszego biegu, dotknięte jest brakami formalnymi, to bezcelowe jest wzywianie strony do ich uzupełnienia. To samo odnosi się do opłacenia pisma (w szczególności środka zaskarżenia).

Między sprawiedliwością proceduralną a sprawnością postępowania

Celem stron dokonujących określonych czynności procesowych jest doprowadzenie do podjęcia przez sąd odpowiednich działań, stanowiących ustawowo przyjętą formę reakcji na te czynności.

Niejednokrotnie jednak strony postępowań cywilnych podejmują działania, które można zakwalifikować jako pozbawione podstaw, a więc takie, które nie są ukierunkowane na dążenie do rozpoznania sporu, ale mają zupełnie inny cel. Kwestię tę zilustrujemy, przywołując fragment rozważań przedstawionych w wyroku Sądu Rejonowego w Kłodzku z 24.09.2020 r., I C 1520/18:

„Zdaniem Sądu dotychczasowa postawa procesowa powódki, w tym kierowane bezpodstawne wnioski o wyłączenie sędziów orzekających w tut. Sądzie oraz ponowny wniosek o ustanowienie pełnomocnika z urzędu, stanowią nadużycie uprawnień procesowych, są narzędziem gry na zwłokę, prowadzą do blokady postępowania i wymagają przeciwdziałania. Dlatego kolejny wniosek powódki o ustanowienie pełnomocnika z urzędu został potraktowany jako złożony nie w dobrej wierze i nie podlegał rozpoznaniu”¹².

Niewątpliwie strona uczestnicząca w sporze sądowym powinna dążyć do zaangażowania sądu tylko w takim zakresie, w jakim jest to konieczne do realizacji jej prawa do sądu. Strony powinny podejmować aktywność procesową w taki sposób, aby postępowanie mogło być przeprowadzone sprawnie i szybko, co wynika z art. 6 § 2 k.p.c. Mnożenie zbytecznych wniosków nie wpisuje się w działania, które powinna podejmować „modelowa” strona procesu cywilnego. Im więcej pism kierowanych jest do sądu, tym więcej czasu potrzebuje on na ich rozpoznanie. Sama lekтура pism jest czasochłonna. Podejmowanie przez sądy działań bywa utrudnione

¹⁰ Por. rozważania zawarte w postanowienie SN z 19.06.2017 r., III SPP 32/17, LEX nr 2310104. W tym orzeczeniu SN krytycznie ocenił podjęcie działań w zakresie pisma, które podlegało odrzuceniu.

¹¹ D. Kołowski [w:] *Przewlekłość postępowania w sprawach cywilnych*, red. O.M. Piaskowska, K. Sadowski, Warszawa 2016, s. 42.

¹² LEX nr 3102297.

szczególnie wówczas, gdy niektóre z osób biorących udział w postępowaniu sądowym dążą do obstrukcji procesowej bądź zgłaszają żądania zupełnie pozbawione podstaw. Tak właśnie należałoby kwalifikować te przypadki, gdy strony ponawiają swoje żądania bez zmiany argumentacji.

Opisany mechanizm może stanowić właściwą reakcję na problem pieniactwa sądowego, mający realny wymiar. Warto tu przywołać jedną z opinii praktyków bazującą na doświadczeniu z orzekania w wydziale cywilnym sądu rejonowego: „Spraw wnoszonych przez piniaczy sądowych jest około 10%. Niestety, sprawy te zwykle należały do najdłużej rozpoznawanych i najbardziej czasochłonnnych z uwagi na mnogość korzystania przez strony z różnego rodzaju instytucji procesowych, a to wniosków o zwolnienie od kosztów, szeregu zażaleń, wreszcie najbardziej popularnych wśród piniaczy sądowych wniosków o wyłączenie sędziego”¹³.

Organy wymiaru sprawiedliwości powinny więc dysponować takimi środkami, które udaremnią działania osób nadużywających swoich uprawnień. Chodzi bowiem o to, że „przysługujące obywatelowi prawo do sądu powinno być wykonywane w sposób liczący się z obowiązującym w państwie ustawowym porządkiem w odniesieniu do procedur sądowych”¹⁴.

Z drugiej jednak strony potrzeba zagwarantowania prawa do sądu, w szczególności prawa strony do bycia wysłuchaną, nakazuje ostrożne kwalifikowanie przez sąd określonych pism stron jako tych, które mogłyby nie otrzymać biegu. Zwróćmy uwagę, że strona, której pismo wpłynęło do akt, ale nie podjęto wobec niego żadnych czynności, może powziąć przekonanie, że sąd naruszył jej prawo do sądu. Gdyby organ procesowy podjął pochopną i błędną decyzję o pozostawieniu pisma bez dalszego biegu, to mógłby pozbawić stronę możliwości obrony jej praw, co w skrajnych przypadkach mogłoby nawet uczynić postępowanie sądowe nieważnym (art. 379 pkt 5 k.p.c.). W związku z tym decyzja o pozostawieniu pisma strony bez dalszych czynności powinna być podjęta jedynie wtedy, gdy zaistnienie ustawowych przesłanek takiej decyzji jest niewątpliwe. Nie można przy tym wykluczyć, że w określonych sytuacjach mogą pojawić się wątpliwości w tym zakresie. Należy przyjąć, że wszelkie dylematy organu procesowego co do tego, jak należy kwalifikować pismo, powinny skutkować uznaniem go za zasługujące na nadanie mu biegu. *In dubio pro autorem*.

Niezależnie od powyższego należy przyjąć, że strona może dążyć do zmiany już podjętej przez sąd (przewodniczącego) decyzji o pozostawieniu pisma bez dalszego biegu. Przykładowo – w sytuacji, w której przewodniczący zarządził pozostawienie bez dalszych czynności ponownego wniosku strony o ustanowienie adwokata lub radcy prawnego z urzędu, strona może spróbować wykazać, że od czasu rozpoznania poprzedniego jej wniosku w tym przedmiocie doszło do zmiany okoliczności, a zatem decyzja o pozostawieniu ponownego wniosku bez dalszych czynności była błędna.

¹³ M. Najda, A. Rutkowska, D. Rutkowski, *Psychologia sali sądowej. Jak komunikacja i emocje wpływają na postrzeganie sprawiedliwości*, Bielsko-Biała 2022, s. 117.

¹⁴ Postanowienie SN z 10.09.1998 r., III CZ 114/98, OSNC 1999, nr 2, poz. 42.

Wydaje się również dopuszczalne powoływanie się przez stronę na wadliwość zarządzenia o pozostawieniu pisma bez dalszych czynności w apelacji lub skardze kasacyjnej, albowiem na gruncie art. 380 k.p.c. sąd drugiej instancji, na wniosek strony, rozpoznaje również te postanowienia sądu pierwszej instancji, które nie podlegały zaskarżeniu w drodze zażalenia, a miały wpływ na rozstrzygnięcie sprawy. W wyjątkowych przypadkach, gdyby nie doszło do nadania biegu pismu, możliwe byłoby nawet stwierdzenie przez sąd odwoławczy lub Sąd Najwyższy, że postępowanie sądowe zostało dotknięte nieważnością wobec pozbawienia strony możliwości obrony jej praw (por. art. 379 pkt 5 k.p.c.), a warto zauważyć, że nieważność postępowania brana jest pod uwagę z urzędu, bez względu na zarzuty podniesione w środku zaskarżenia.

W świetle powyższego nie sposób uznawać mechanizmu pozostawiania pisma bez dalszych czynności jako rozwiązania godzącego *per se* w prawo do sądu. Dopuszczalność podjęcia takiej decyzji procesowej jest ściśle limitowana do przypadków enumeratywnie określonych w ustawie. Rozwiązania te nie mogą być stosowane w odniesieniu do innych pism stron. Nie można więc przyjmować, że *de lege lata* jakiegokolwiek pismo strony mogłoby być pozostawione bez dalszych czynności. Przeciwnie, to rozwiązanie zupełnie wyjątkowe – nastawione na ochronę dobra wymiaru sprawiedliwości. Nie można tej samej miary stosować do pism służących realizacji prawa do sądu, jak i do tych, które faktycznie stanowią przykład nadużywania prawa.

Czy okoliczność tego rodzaju, że w procedurze cywilnej istnieje kilka niezależnych podstaw do pozostawienia pisma strony bez dalszego biegu może pozwalać na przyjęcie, że wystarczające jest poinformowanie strony wyłącznie raz, przy pierwszej takiej sytuacji, że inne niedopuszczalne wnioski (zażalenia) odnoszące się do innych instytucji procesowych będą pozostawiane w aktach bez dalszych czynności – bez konieczności przesłania kolejnego zawiadomienia w tym przedmiocie? Problem ten można zilustrować w następujący sposób. Strona złożyła ponowny wniosek o ustanowienie dla niej pełnomocnika z urzędu oparty na tych samych okolicznościach, co skutkowało pozostawieniem go bez dalszych czynności. Strona została poinformowana o tej okoliczności. W dalszym toku postępowania strona złożyła niedopuszczalny wniosek o uzupełnienie wyroku. Czy wówczas konieczne byłoby informowanie jej o tym, że jej pismo zostało pozostawione bez dalszego biegu?

Wydaje się, że *de lege lata* konieczne jest zawiadomienie strony o pozostawieniu jej wniosku o uzupełnienie wyroku bez dalszych czynności. Z uwagi na brak stosownej regulacji należałoby przyjąć, że w każdym przypadku przy pierwszym pozostawieniu pisma określonego rodzaju należy stronę o tej kwestii poinformować. Być może jednak warto rozważyć wprowadzenie do ustawy regulacji precyzującej tę kwestię. Uznanie, że w przypadku niedopuszczalnych wniosków i zażeń, które podlegają pozostawieniu bez dalszych czynności, zachodzi szczególna łączność, miałoby ten skutek, że udałoby się ograniczyć do minimum korespondencję ze stronami, które nadużywają instytucji procesowych. Tu jednak potrzeba zmiany w prawie.

Podsumowanie

Wprowadzenie do polskiego procesu cywilnego rozwiązań, które pozwalają na pozostawienie bez dalszego biegu określonych pism stron, ocenić należy pozytywnie. Zminimalizowanie liczby czynności podejmowanych przez sąd (przewodniczącego) poprzez usunięcie obowiązku podejmowania działań zbytecznych z perspektywy rozstrzygnięcia sporu, stanowi rozwiązanie, które może przysłużyć się sprawności procesu¹⁵. Nie można jednak omawianych regulacji stosować pochopnie, aby nie dopuścić do stanu, w którym doszłoby do naruszenia zasad sprawiedliwości proceduralnej, a w konsekwencji prawa strony do sądu.

Bibliografia

Literatura

Gudowski J. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom I: *Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1-124*, wyd. VI, red. T. Ereciński, Warszawa 2023, art. 53(1), dostęp: LEX/el.

Jakubecki A., *Sankcje za nadużycie uprawnień procesowych w Kodeksie postępowania cywilnego*, „Palestra” 2019, nr 11-12.

Kotłowski D. [w:] *Przewlekłość postępowania w sprawach cywilnych*, red. O.M. Piaskowska, K. Sadowski, Warszawa 2016.

Kurzawa A., *Nadużycie prawa procesowego w postępowaniu cywilnym i postępowaniu sądowniczym*, „Forum Prawnicze” 2023, 1(75).

Najda M., Rutkowska A., Rutkowski D., *Psychologia sali sądowej. Jak komunikacja i emocje wpływają na postrzeganie sprawiedliwości*, Bielsko-Biała 2022.

Partyk A., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1-505(39)*, tom I, red. O.M. Piaskowska, Warszawa 2024.

Rylski P., *O nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego ustawą z 4.07.2019 r. w ogólności*, „Palestra” 2019, nr 11-12.

Sieńko M. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom I: *Art. 1-477(16)*, red. M. Manowska, Warszawa 2021.

Stefańska E. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, tom I: *Art. 1-477(16)*, red. M. Manowska, Warszawa 2021.

Zembrzusi T., *Zażalenie po nowelizacji, czyli o standardzie środka zaskarżenia*, „Palestra” 2019, nr 11-12.

¹⁵ A. Partyk [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1-505(39)*, tom I, red. O.M. Piaskowska, Warszawa 2024, s. 191.

Akty prawne

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 1568, z późn. zm).

Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz. 959, z późn. zm.).

Orzecznictwo

Postanowienie SN z 19.06.2017 r., III SPP 32/17, LEX nr 2310104.

Postanowienie SN z 10.09.1998 r., III CZ 114/98, OSNC 1999, nr 2, poz. 42.

Wyrok SR w Kłodzku z 24.09.2020 r., I C 1520/18, LEX nr 3102297.

Streszczenie: Znowelizowany Kodeks postępowania cywilnego przewiduje niezane dotąd rozwiązanie procesowe, które polega na pozostawieniu pisma strony bez dalszych czynności. Uregulowanie to ma za zadanie przyspieszyć tok procedowania sprawy w przypadku wnoszenia niektórych pism stron. Wprowadzona do procedury cywilnej instytucja budzi jednak kontrowersje jako mogąca tamować prawo stron do sądu.

Słowa kluczowe: procedura cywilna; pismo procesowe; prawo do sądu; sprawność postępowania

Abstract: The amended Code of Civil Procedure provides for a hitherto unknown procedural solution, which consists in placing the party's pleadings without taking further actions. This solution is supposed to accelerate the course of proceedings in the case of certain pleadings of the parties. However, the institution introduced into the civil procedure is controversial, as it may obstruct the parties' right to a court.

Keywords: civil procedure; pleading; right to court; efficiency of proceedings

Cyfrowa transformacja wymiaru sprawiedliwości a prawo do sądu

Digital transformation of the justice system versus the right to a fair trial

Wstęp

Wraz z rozwojem technologicznym następują stopniowe przeobrażenia funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości na całym świecie, w tym również w Polsce¹. Przyjęcie rozwiązań cyfrowych w postaci e-akt, rozpraw zdalnych czy postępowań elektronicznych ma na celu zwiększenie efektywności działalności sądownictwa². Nowe technologie stwarzają dodatkowe możliwości działania jednostce i sądowi. Niewątpliwie aspekt rozwoju technologicznego sądownictwa nabrał szczególnego znaczenia w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw³. Przedmiotową ustawą przeniesiono do porządku prawnego rozwiązania, które były praktykowane w trakcie pandemii COVID-19 i były wówczas wprowadzone ustawą z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych⁴, tj. posiedzenia zdalne, jak również doręczenia elektroniczne za pośrednictwem Portalu Informacyjnego⁵.

Środki komunikacji elektronicznej niewątpliwie przyczyniają się do zwiększenia szybkości postępowań oraz ułatwiają dostęp do wymiaru sprawiedliwości. Transformacja wymiaru sprawiedliwości niesie ze sobą korzyści, jednak należy liczyć się również z wyzwaniem oraz zagrożeniami, które związane są z przedmiotową transformacją.

* mgr; Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie; ORCID nr 0009-0006-2074-587X.

¹ J. Gołaczyński, S. Kotecka, A. Zalesińska, *Protokół w postaci zapisu dźwięku albo obrazu i dźwięku z posiedzenia jawnego w sprawach cywilnych*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 19, s. 1045.

² A. Bieliński, *New courtroom Technologies – fears, needs and expectationd*, [w:] *Court culture. Contemporary problems*, Białystok Volumes on Law and Culture, vol. 1, red. A. Piszcz, Białystok 2014.

³ Dz.U. z 2023 r., poz. 1860.

⁴ Dz.U. z 2024 r., poz. 340, ze zm.

⁵ J. Gołaczyński, A. Zalesińska, *E-Sąd, e-doręczenia, rozprawy zdalne, systemy teleinformatyczne w sądownictwie. Komentarz praktyczny*, Warszawa 2024, s. 1-10.

Prawo do sądu jest ściśle związane z ochroną praw człowieka, stanowi bowiem gwarancję praworządności oraz sprawiedliwości w demokratycznym państwie prawa. Prawo do sądu zapewnia każdej osobie możliwość dochodzenia swoich praw i ochrony interesów przed z założenia niezależnym, bezstronnym i niezawisłym organem wymiaru sprawiedliwości⁶. Prawo do sądu jest uregulowane w licznych aktach prawnych o zasięgu międzynarodowym i krajowym, przykładowo – w Europejskiej konwencji praw człowieka (art. 6)⁷, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 14)⁸ czy w Konstytucji RP (art. 45)⁹.

Zgodnie z nurtem wyrażonym w literaturze przedmiotu zakres prawa do sądu został ukształtowany przez doktrynę prawniczą. Należy również zwrócić uwagę na istotną rolę orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, które to precyzuje przedmiotowe zagadnienie. Nie wdając się w analizy teoretycznoprawne, z uwagi na charakter niniejszego artykułu warto wskazać, iż zgodnie z orzecznictwem TK prawo do sądu obejmuje swoim zakresem kilka zasadniczych elementów, do których należą: „prawo do uruchomienia procedury przed sądem – organem niezależnym, bezstronnym i niezawisłym; prawo do odpowiedniego kształtowania procedury sądowej zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności; prawo do wyroku sądowego rozumiane jako prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia sprawy przez sąd”¹⁰. Należy również podkreślić, iż w polskim systemie prawnym prawo do sądu nie powinno być rozumiane wyłącznie w sposób formalny, tj. jako samo istnienie dostępu do procedury sądowej, istotne jest również jego ujęcie materialne, które zakłada realną możliwość skutecznego dochodzenia swoich praw oraz ich ochrony za pośrednictwem sądu¹¹. Zatem prawo do sądu winno gwarantować nie tylko teoretyczną dostępność ścieżki sądowej, ale również efektywne mechanizmy umożliwiające uzyskanie sprawiedliwego i wiążącego rozstrzygnięcia. Niezwykle istotne jest, aby procedury sądowe były ukształtowane i realizowane w sposób umożliwiający jednostce ochronę swoich praw i interesów przed organem, który winien być bezstronny i niezależny. Państwo powinno zapewniać poza możliwością formalnego dostępu do wymiaru sprawiedliwości również jego praktyczną użyteczność w rozwiązywaniu sporów sądowych¹².

⁶ M. Radajewski, O. Hałub-Kowalczyk, M. Jabłoński, *Identyfikacja treści prawa do sądu – wybrane zagadnienia*, Wrocław 2019, s. 16-18.

⁷ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284).

⁸ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167).

⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

¹⁰ B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2008, s. 500.

¹¹ Wyrok TK z 25.01.1995 r., W 14/94, OTK 1995, nr 1, poz. 19, LEX nr 25547.

¹² B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, SIP Legalis.

W kontekście transformacji wymiaru sprawiedliwości prawo do sądu stanowi istotne zagadnienie, gdyż cyfryzacja sądownictwa wpływa na sposób realizacji przedmiotowego prawa, oddziałując chociażby na dostęp do wymiaru sprawiedliwości, sprawność postępowania czy ochronę praw jednostki.

Transformacja cyfrowa a dostęp do sądu

Współczesny wymiar sprawiedliwości coraz chętniej posługuje się nowoczesnymi technologiami, które wspierają jego funkcjonowanie oraz usprawniają aspekty proceduralne¹³. W wielu obszarach działalności sądów wdrażane są innowacyjne rozwiązania. Technologie oparte na sztucznej inteligencji mają za zadanie automatyzować rutynowe czynności oraz zwiększać efektywność działań w obszarze wymiaru sprawiedliwości¹⁴. Wśród technologicznych udogodnień, które wywierają wpływ na prawo do sądu, wymienić można Portal Rejestrów Sądowych, Portal Informacyjny Sądu, rozprawy zdalne, elektroniczne postępowanie upominawcze oraz e-doręczenia. Z uwagi na ograniczenia wynikające z obowiązujących ram niniejszej publikacji przedstawione zostaną pierwsze trzy rozwiązania.

Portal Rejestrów Sądowych

Jednym z istotnych udogodnień jest możliwość dostępu do Portalu Rejestrów Sądowych (PRS), który jest systemem teleinformatycznym Ministerstwa Sprawiedliwości, służącym do udostępnienia usług rejestrów sądowych dla obywateli. Głównymi częściami składowymi Portalu Rejestrów Sądowych są e-KRS (Krajowy Rejestr Sądowy) oraz e-KRZ (Krajowy Rejestr Zadłużonych). Od 1 lipca 2021 r. zainteresowani posiadają ułatwiony dostęp do danych sądowych. Istotne jest, że od tego dnia wszelkie wnioski składane dotychczas w tradycyjny, papierowy sposób muszą być wysyłane drogą elektroniczną pod rygorem ich nieważności. Pełna digitalizacja procesów sądowych ma na celu odciążenie sądów, przyspieszenie procedur rejestrowych, upadłościowych i restrukturyzacyjnych, uproszczenie zakładania spółek, ułatwienie dostępu do dokumentacji spółek oraz obniżenie kosztów obsługi administracyjnej przedsiębiorstw¹⁵.

Do najważniejszych usług, jakie oferuje PRS, można zaliczyć m.in.: składanie elektronicznych wniosków o wpis lub zmianę wpisu do rejestru przedsiębiorców KRS; składanie

¹³ M. Stręciwillk, M. Świstak, S. Zaborska, *E-protokół w postępowaniu przez Krajową Izbę Odwoławczą. Korzyści i zagrożenia na przykładzie cywilnego postępowania sądowego*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Prace Wydziału Nauk Prawnych 76, Lublin 2019, s. 5-11.

¹⁴ B. Sztokfisz, *Międzynarodowy wymiar współpracy w zakresie rozwoju sztucznej inteligencji*, [w:] *Przegląd strategii rozwoju sztucznej inteligencji na świecie*, Warszawa 2018, s. 116-120.

¹⁵ T. Szczurowski, *Nowoczesne technologie w postępowaniu rejestrowym*, [w:] A. Kidyba, A. Olejniczak (red.), *Nowoczesne technologie. Szansa czy zagrożenie dla funkcjonowania przedsiębiorców w obrocie prawnym i postępowaniach sądowych*, Warszawa 2022, s. 271-289.

pism procesowych do sądu rejestrowego¹⁶; elektroniczną korespondencję z sądem rejestrowym; przeglądanie elektronicznych akt rejestrowych podmiotów wpisanych do rejestru przedsiębiorców KRS; udostępnianie informacji o podmiocie wpisanym do KRS¹⁷.

Portal KRS¹⁸ składa się z sześciu modułów – trzech ogólnodostępnych, z których mogą korzystać użytkownicy niezalogowani – wyszukiwarki KRS, przeglądarki akt rejestrowych KRS oraz przeglądarki dokumentów finansowych KRS. Ponadto osoby posiadające aktywny profil w PRS posiadają dostęp do dodatkowych uprawnień – e-formularzy KRS, S24 (platformy do składania wniosków o wpis do KRS) oraz RDF (modułu do bezpłatnego składania dokumentów finansowych)¹⁹. Natomiast Krajowy Rejestr Zadłużonych²⁰ jest instytucją stosunkowo nową, która działa w oparciu o przepisy ustawy z dnia 6 grudnia 2018 roku o Krajowym Rejestrze Zadłużonych²¹. Na portalu każdy posiada możliwość przejrzenia obwieszczeń oraz wyszukania informacji m.in. o osobach i podmiotach, wobec których są lub były prowadzone postępowania restrukturyzacyjne, upadłościowe oraz postępowania w sprawach orzeczenia zakazu prowadzenia działalności gospodarczej²². Z kolei dokonania rejestracji na portalu wymaga m.in. Portal Użytkownika Zarejestrowanego, który umożliwia składanie wniosków oraz pism procesowych w sprawach dotyczących ww. postępowań, jak również Rejestr dla Organów Administracji Publicznej (dedykowany organom administracji) oraz Portal Użytkowników Branżowych – przeznaczony wyłącznie dla syndyków, nadzorców i zarządców, którzy pełnią swoje obowiązki w ramach postępowań restrukturyzacyjnych i upadłościowych²³.

Krajowy Rejestr Zadłużonych stanowi udogodnienie dla wymiaru sprawiedliwości m.in. poprzez ułatwiony dostęp do akt postępowania dla sądu z innego rejonu. Przykładowo – Sąd Rejonowy w Katowicach, rozpoznając sprawę, może w przystępny i szybki sposób uzyskać dostęp do akt postępowania prowadzonego przez Sąd Rejonowy w Gdańsku, zapoznać się z nimi i uzyskać szerszy pogląd na prowadzoną sprawę, nawet podczas zarządzonej przerwy w przeprowadzanej rozprawie.

KRZ niesie ze sobą również różnego rodzaju ryzyko – aktualnie zdaniem praktyków KRZ jest narzędziem nieintuicyjnym, narażonym na częste i nieprzewidywalne awarie. Zdarza się bowiem, że system bez wcześniejszych informacji

¹⁶ C. Kosikowski, *Przedsiębiorczość na Podlasiu. Problemy prawne i funkcjonowanie*, Białystok 2009, s. 198-199.

¹⁷ Ł. Zamojski, *Krajowy Rejestr Sądowy. Komentarz*, Warszawa 2022, s. 21-54.

¹⁸ <https://wyszukiwarka-krs.ms.gov.pl/> [dostęp: 5.12.2024].

¹⁹ Ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym z dnia 20.08.1997 r. (Dz.U. z 2024 r., poz. 979).

²⁰ <https://prs.ms.gov.pl/krz> [dostęp: 5.12.2024].

²¹ Ustawa o Krajowym Rejestrze Zadłużonych z dnia 06.12.2018 r. (Dz.U. z 2019 r., poz. 55).

²² T. Szczurowski, *Krajowy Rejestr Zadłużonych i informatyzacja postępowań insolwencyjnych*, „Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych. Europejska Wyższa Szkoła Prawa i Administracji”, EPPiSM nr 2–3/2022/62–63, s. 181-185.

²³ P. Wołowski, *Elektroniczne środki komunikacji w postępowaniu upadłościowym i restrukturyzacyjnym*, „Doradca Restrukturyzacyjny” 2020, nr 1, s. 95-100.

przestaje działać w związku z awarią, przez co strony nie są w stanie dotrzymać terminów, niejednokrotnie ustawowych (nieprzywracalnych) nie z własnego zaniechania. Postępowania prowadzone za pośrednictwem systemu teleinformatycznego obsługującego postępowanie sądowe – KRZ nie przewidują możliwości złożenia niektórych dokumentów z pominięciem ww. systemu. W tym miejscu pojawia się problem dla osób, które nie poruszają się na co dzień w systemie KRZ, a w celu zadbania o swoje interesy muszą za jego pośrednictwem dokonać określone czynności, np. zgłoszenie wierzytelności w postępowaniu upadłościowym (z zastrzeżeniem art. 216 aa Prawa upadłościowego)²⁴.

W odniesieniu do zagadnienia prawa do sądu, takie ułatwienia realizują fundamentalne zasady państwa demokratycznego, w tym zasadę jawności działania instytucji publicznych. Dostępność danych w formie cyfrowej redukuje zbyt formalistyczny charakter załatwiania spraw, który niejednokrotnie był postrzegany jako przeszkoda osiągnięcia zamierzonych rezultatów. Wymienione udogodnienie to przykład na to, jak nowoczesne technologie mogą służyć nie tylko administracji, ale także obywatelom, wspierając rozwój cyfrowych usług publicznych.

Dostęp do tego portalu ma szczególne znaczenie w kontekście przeciwdziałania nadużyciom gospodarczym. Przedsiębiorcy oraz konsumenci mogą na bieżąco weryfikować dane podmiotów, z którymi współpracują. Jawność oraz uproszczony dostęp do przedmiotowych informacji posiada wpływ na zwiększenie bezpieczeństwa obrotu gospodarczego, co jest szczególnie istotne w dynamicznie zmieniającym się środowisku gospodarczym.

Cyfryzacja oraz wprowadzanie przepisów umożliwiających korzystanie z jego zasobów stanowi przykład efektywnego wdrożenia nowoczesnych technologii w administracji publicznej czy sądownictwie. Usprawnienie procesu pozyskiwania informacji, ograniczenie formalności oraz eliminacja zbędnych kosztów przynosi korzyści zarówno obywatelom, jak i budżetowi państwa. Tego typu inicjatywy pokazują, że rozwój systemów cyfrowych może znacząco wpłynąć na poprawę jakości świadczonych przez państwo usług²⁵.

Przedmiotowe rozwiązania charakteryzują się licznymi korzyściami, jednak niosą ze sobą również szereg wyzwań, wśród nich można wymienić problem wykluczenia cyfrowego. Całkowita digitalizacja może prowadzić do marginalizacji osób, które nie mają dostępu do Internetu lub nie potrafią korzystać z nowoczesnych technologii. Jednocześnie prawo do sądu, mając na uwadze korzystanie z przedmiotowych usług, stało się bardziej przystępne dla „współczesnych obywateli”²⁶.

²⁴ N. Raczowska, J. Błaszczuk, *Nowe narzędzia technologiczno-informacyjne w postępowaniu rejestrowym w Polsce – analiza rozwiązań i ocena ich efektywności*, „Veritas Iuris” 2023, 6(1), 98-115.

²⁵ E. Janik, *Centralny Rejestr Restrukturyzacji i Upadłości – perspektywy i oczekiwania*, „Studia Ekonomiczne Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 329, s. 46-68.

²⁶ A. Reczuch, *Problem wykluczenia cyfrowego a informatyzacja postępowań sądowych na przykładzie instytucji upadłości konsumenckiej*, „Rozprawy Społeczne” 2024, nr 18, s. 345-364.

Rozprawy zdalne

Możliwość przeprowadzenia rozprawy odmiejscowionej istniała przed wprowadzeniem szczególnych rozwiązań w dobie pandemii COVID-19 w sprawach cywilnych (przedmiotowe rozwiązanie przewidywał ówczesny przepis art. 151 § 2 k.p.c.). Jednak pomimo istnienia możliwości przeprowadzenia rozprawy zdalnej od wejścia w życie przywołanego przepisu, tj. 8 września 2016 r., w żadnym sądzie w Polsce nie przeprowadzono posiedzenia jawnego na odległość, mimo że sporadycznie przeprowadzane były dowody na odległość na podstawie art. 235 § 2 k.p.c. Wynikało to przede wszystkim z konieczności zapewnienia stronom postępowania sal rozpraw w budynku sądu umiejscowionego w ich miejscu zamieszkania, a takie rozwiązanie było niewątpliwie problematyczne ze względów technicznych i organizacyjnych dla wymiaru sprawiedliwości.

Pandemia COVID-19 wywarła znaczący wpływ na przemiany technologiczne – prawne zachodzące w wymiarze sprawiedliwości. Rozprawy zdalne zostały wprowadzone w Polsce przede wszystkim z uwagi na konieczność zmiany dotychczasowych procedur i choć na początku stanowiły jedynie rozwiązanie nagłego problemu, z czasem stały się jednym z głównych tematów dot. dyskusji o modernizacji cyfrowej sądownictwa i zagwarantowaniu prawa do sądu. W konsekwencji dostosowano wówczas obowiązujący przepis art. 151 § 2 k.p.c. do przepisu art. 15zszs¹ ustawy z dnia 2.02.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych²⁷.

Rozprawy zdalne w praktyce polegają na organizowaniu rozprawy przy użyciu środków masowego przekazu za pośrednictwem witryn telekomunikacyjnych, które umożliwiają łączenie się stron postępowania z różnych lokalizacji. Posiadają wiele zalet, wśród których wymienia się przede wszystkim oszczędność czasu i zasobów, bowiem strony postępowania oraz ich pełnomocnicy nie muszą zjawiać się bezpośrednio w budynku sądu, co eliminuje koszty związane z dojazdem czy całonocną nieobecnością w pracy. Zmniejszeniu ulega również obciążenie sądów wynikające z możliwości przeprowadzenia większej ilości spraw niż podczas standardowych procedur, wynika to z faktu braku konieczności przygotowania sal sądowych, fizycznego przemieszczania się stron oraz innych logistycznych aspektów. W przypadku przeprowadzenia tradycyjnych rozpraw sporadycznie występuje problem absencji związanej chociażby z chorobą czy odległością od sądu, która ogranicza w pośredni sposób dostęp do sądu. W przypadku rozpraw zdalnych taki problem nie występuje, gdyż strony postępowania, jak również

²⁷ J. Gołaczyński, *Postępowanie cywilne w czasie pandemii. E-doręczenia, rozprawa zdalna, posiedzenie niejawne, składanie pism procesowych*, Warszawa 2022, s. 134-140.

świadkowie mogą połączyć się z dowolnego miejsca. Rozprawy przeprowadzane w formie tradycyjnej dla zapewniania odpowiednich aspektów proceduralnych wymagają odpowiedniej liczby sal sądowych, sprzętu czy personelu, np. protokolanta²⁸. Rozprawy zdalne umożliwiają w tym aspekcie przeprowadzenie postępowania niezależnie od warunków w postaci np. zasobów sądu, co umożliwia procedowanie większej ilości spraw w ciągu jednego dnia pracy. Dzięki temu przynoszą znaczne korzyści w kontekście dostępności do wymiaru sprawiedliwości dla osób niepełnosprawnych, z ograniczeniami mobilności, które niewątpliwie są zwolennikami przedmiotowego rozwiązania.

Rozprawy zdalne posiadają również swoje ograniczenia. Wśród nich można wyróżnić brak bezpośredniego kontaktu pomiędzy stronami, świadkami a sądem, co może wpływać na ocenę wiarygodności świadków czy stron postępowania. Największe wątpliwości budzi zdalne procedowanie w sprawach z zakresu prawa karnego. W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że Europejski Trybunał Praw Człowieka kilkakrotnie rozpatrywał skargi, w których skarżący będący oskarżonymi w krajowych postępowaniach karnych zarzucali, że względem nich doszło do naruszenia ich praw wynikających z art. 6 EKPC poprzez umożliwienie im obrony wyłącznie w formie zdalnej²⁹. Trybunał badał, czy oskarżonym zapewniono możliwość aktywnej partycypacji w rozprawie, czy w trakcie rozprawy zgłaszane były problemy techniczne, jak przebiegał kontakt pomiędzy oskarżonym a obrońcą, który przebywał na sali rozpraw. Przykładowo w sprawie Marcello Viola przeciwko Włochom Trybunał stwierdził, iż nie doszło do naruszenia prawa do sądu oskarżonego, a jego zdalny udział w rozprawie uwarunkowany był przebywaniem przez niego w zakładzie karnym o zaostrzonym rygorze oraz okolicznością, iż odbywał karę ograniczenia wolności za przestępstwo w związku z jego działalnością w mafii. Zatem zapewnienie oskarżonemu możliwości uczestniczenia w rozprawie w tradycyjnej formie wiązałoby się z poniesieniem znacznych kosztów związanych z transportem oskarżonego oraz skutkowałoby przewlekłym postępowaniem. Trybunał wskazał, iż nieobecność na sali oskarżonego spowodowana była również zapewnieniem porządku publicznego i bezpieczeństwa³⁰.

Do odmiennych wniosków ETPCZ doszedł na przykład w sprawach Shulepov przeciwko Rosji³¹ oraz Shugayev przeciwko Rosji³². Trybunał wówczas stwierdził, iż doszło do naruszenia art. 6 EKPC, bowiem oskarżeni uczestniczyli w rozprawie apelacyjnej jedynie zdalnie, a na sali sądowej nie znajdowali się ich obrońcy. Pod-

²⁸ J. Gołaczyński, A. Zalesińska, *E-Sąd...*, s. 154-165.

²⁹ M. Szwed, *Standardy międzynarodowe a granice wdrażania innowacyjnych rozwiązań w wymiarze sprawiedliwości*, [w:] *Nowe technologie, nowa sprawiedliwość, nowe pytania*, red. P. Kładoczny, K. Wiśniewska, Warszawa 2021, s. 36-37.

³⁰ Zob. wyrok ETPC z 5.10.2006 r., Marcello Viola przeciwko Włochom, skarga nr 45106/04.

³¹ Zob. wyrok ETPC z 26.06.2008 r., Shulepov przeciwko Rosji, skarga nr 15435/03.

³² Zob. wyrok ETPC z 14.01.2010 r., Shugayev przeciwko Rosji, skarga nr 11020/03.

kreślić należy, że ETPCZ dopuszcza możliwość zdalnego uczestniczenia oskarżonego w rozprawie, jednak obowiązkowe jest zapewnienie odpowiednich warunków, takich jak uzasadnienie celu zastosowania przedmiotowego środka, obecność obrońcy oskarżonego na sali rozpraw oraz zapewnienie oskarżonemu swobodnej i trwałej komunikacji z jego obrońcą³³.

Kolejnym wyzwaniem dla przeprowadzenia rozpraw w formie zdalnej jest ryzyko wystąpienia problemów technicznych, takich jak awaria systemu, Internetu czy sprzętów, które mogą zakłócać przebieg postępowania. Ponadto istotne są również kwestie zapewniania bezpieczeństwa i poufności toczącego się postępowania. Konieczne jest zatem, aby systemy komunikacji były odpowiednio zabezpieczone, żeby zniwelować możliwe zakłócenia.

Prawo do sądu stanowi fundamentalne prawo zagwarantowane przez Konstytucję RP oraz inne akty międzynarodowe. W rozprawach zdalnych konieczne jest, aby zmiany proceduralne w żaden sposób nie ograniczały dostępu do wymiaru sprawiedliwości ani nie wpływały w sposób negatywny na zasadę sprawiedliwego procesu. Prawo do sądu w kontekście rozpraw zdalnych posiada zarówno swoich zwolenników, jak i przeciwników. Przeciwnicy wskazują, że rozprawy zdalne mogą naruszać równowagę pomiędzy stronami, w przypadku gdy jedna z nich nie miałaby zagwarantowanych odpowiednich środków technicznych. Zwolennicy natomiast wskazują, iż rozprawy zdalne są rozwiązaniem rewolucyjnym, pozytywnie wpływającym na system wymiaru sprawiedliwości poprzez poszerzenie możliwości dostępu obywateli do sądu, a tym samym poprawę jakości funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości.

Portal Informacyjny Sądu

Kolejnym narzędziem ułatwiającym dostęp do sądu jest Portal Informacji Sądu (PIS)³⁴. Został on stworzony w celu usprawniania dostępu do informacji sądowej za pośrednictwem Internetu dla stron oraz uczestników postępowania, jak również innych podmiotów upoważnionych lub uprawnionych na podstawie przepisów szczególnych. Portal ten stanowi istotny element cyfryzacji sądownictwa, który wpłynął pozytywnie na transparentność i efektywność postępowania³⁵.

Niewątpliwie rewolucyjne w zakresie komunikacji pomiędzy obywatelem a sądem było wprowadzenie doręczeń elektronicznych przez Portal Informacyjny. Doręczenia elektroniczne to nowoczesny sposób przekazywania dokumentów sądowych, który zastępuje tradycyjne doręczenia papierowe za pośrednictwem poczty. Wprowadzone udogodnienie stanowi efektywniejsze rozwiązanie niż

³³ J. Gołaczyński, A. Zalesińska, *E-Sąd...*, s. 154-165.

³⁴ <https://portal.wroclaw.sa.gov.pl> [dostęp: 9.12.2024].

³⁵ A. Zalesińska, T. Januszkiewicz, *Udostępnienie akt sądowych on-line przy wykorzystaniu dedykowanych portali internetowych*, „Człowiek i Dokumenty” 2013, nr 1, s. 55-58.

kontakt telefoniczny czy komunikacja bezpośrednia z sądem. Portal Informacyjny umożliwia stronom postępowania, jak również pełnomocnikom, biegłym i innym uprawnionym osobom odbieranie korespondencji sądowej w formie elektronicznej w prosty i przystępny sposób³⁶.

Portal jest systemem umożliwiającym uprawnionemu lub upoważnionemu podmiotowi dostęp do informacji o sprawie toczącej się z jego udziałem. Dostęp do Portalu Informacyjnego uzyskuje się poprzez zarejestrowanie (dostęp do portalu wymaga uwierzytelnienia z uwagi na potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa umiejscowionych tam danych), następnie otrzymuje się dostęp do danych o sprawie obejmujących m.in. stan sprawy, tj. etap procedowania, czynności dokonane przez sąd, wyznaczone terminy rozpraw, dokumenty w sprawie wygenerowane przez sąd w postaci elektronicznej, np. pisma wychodzące, orzeczenia czy protokoły z rozpraw (możliwe odtworzenie w formie audio).

Niewątpliwą zaletą korzystania z portalu jest jego nieodpłatność, co w konsekwencji generuje oszczędność czasu i pieniędzy. Ponadto możliwość przeglądania e-akt skraca czas oczekiwania na dostęp do dokumentów. Strony mogą szybciej reagować na otrzymaną korespondencję. Tym samym zauważalne jest przyspieszenie samych postępowań sądowych, gdyż sekretariaty wydziałów zwolnione zostały z obowiązku udzielania informacji uczestnikom postępowania na ich wniosek, kiedy przedmiotowe informacje są dostępne w systemie teleinformatycznym³⁷.

Portal Informacyjny posiada również ograniczenia i wady. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na przewijający się problem dostępności do technologii. Z uwagi na okoliczność, że nie wszyscy zainteresowani posiadają dostęp do Internetu oraz odpowiednich urządzeń, pojawia się problem wykluczenia cyfrowego, szczególnie w przypadku osób starszych lub mieszkających na terenach wiejskich. Należy również zwrócić uwagę na możliwy problem w obsłudze portalu. Osoby, które nie są biegłe w korzystaniu z nowoczesnych technologii, mogą mieć problem w obsłudze portalu, co skutkować może zniechęceniem się do korzystania z przedmiotowych rozwiązań. Należy również wspomnieć o ryzyku naruszenia bezpieczeństwa. Pomimo że dane są należycie chronione, istnieje ewentualność wystąpienia cyberataków lub wycieków informacji, co stanowi potencjalne zagrożenie dla poufności postępowań.

Portal Informacyjny Sądu w znacznym zakresie wspiera realizację prawa do sądu, gdyż poszerza zakres dostępności informacji, przyspiesza postępowanie oraz wpływa na zniwelowanie bariery biurokratycznej. Do pełnego wykorzystania potencjału portalu niezbędne jest zapewnienie równych szans wszystkim obywatelom. Oponenti stoją na stanowisku, iż wykluczenie cyfrowe może ograniczać możliwość korzystania z portalu przez poszczególne grupy społeczne, co narusza zasadę

³⁶ P. Kapusta, *Nowe technologie w służbie prawa do sądu*, Wrocław 2014, s. 293.

³⁷ J. Gołaczyński, *Doręczenia elektroniczne w sprawach cywilnych i karnych*, "Palestra" 2024, nr 5, s. 7-24.

równości wobec prawa. Ważne jest zatem, aby wdrażając przedmiotowe rozwiązania, ustawodawca podejmował działania mające na celu edukację cyfrową i zapewnienie infrastruktury technicznej dla osób, które najbardziej potrzebują wsparcia.

Podsumowanie

Przedstawione formy wykorzystania nowych technologii w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości mają istotny wpływ na sposób realizacji prawa do sądu. Cyfrowa transformacja wymiaru sprawiedliwości w Polsce, obejmująca zaprezentowane narzędzia, stanowi istotny krok w kierunku modernizacji i zwiększenia efektywności systemu sądownictwa, otwiera bowiem nowe możliwości korzystania z prawa do sądu. Wymienione rozwiązania proponują liczne korzyści, na które składają się: sprawność postępowania, oszczędność czasu i kosztów, większa przejrzystość proceduralna, szerszy dostęp do dokumentacji sądowej i rejestrów.

Cyfrowa transformacja wymiaru sprawiedliwości niesie też ze sobą liczne wyzwania, które wymagają systemowych rozwiązań. Najczęściej pojawiającym się problemem jest wykluczenie cyfrowe, które w szczególności dotyka starszych obywateli, którzy poza brakiem określonych kompetencji nie mają również zaufania do nowoczesnych, technologicznych rozwiązań. Zważyć również należy, iż wśród pracowników wymiaru sprawiedliwości z pewnością zdarzą się osoby, które nie dysponują z różnych względów kompetencjami technologicznymi, co z kolei stanowi barierę dla pełnego wykorzystania potencjału nowoczesnych rozwiązań. Przykładowo – e-rozprawy, które stanowią ułatwienie dla potencjalnych beneficjentów, wymagają zapewnienia odpowiednich warunków technicznych, tj. sprzętu, oprogramowania i stabilnych połączeń internetowych, co nie zawsze jest możliwe w praktyce.

Nie bez znaczenia pozostaje również kwestia zapewnienia odpowiedniego bezpieczeństwa cyfrowego. Wymiar sprawiedliwości musi pozostawać odporny na cyberataki i gwarantować integralność oraz poufność informacji procesowych. Niezbędne jest też zorganizowanie i przeprowadzenie odpowiednich szkoleń, aby wdrożenie się w zachodzące zmiany przebiegło szybko i sprawnie. Ponadto konieczne jest zapewnienie odpowiedniej infrastruktury technicznej, aby cyfryzacja nie obciążała nadmiernie stron postępowania, pełnomocników i personelu sądów.

Podsumowując, należy uznać, że transformacja wymiaru sprawiedliwości w Polsce stanowi szansę na poprawę jakości usług sądowniczych oraz zwiększenie ich dostępności. Należy jednak mieć na względzie, że aby osiągnąć te cele, konieczne jest uwzględnienie wieloaspektowych wyzwań. Innowacje technologiczne powinny być zatem wdrażane z poszanowaniem konstytucyjnego prawa do sądu, które nie może być ograniczone poprzez brak stosownych umiejętności czy infrastruktury technicznej. Sukces cyfrowej transformacji wymiaru sprawiedliwości wymaga komplekso-

wego podejścia, które połączy zalety nowoczesnych technologii z wrażliwością na potrzeby wszystkich obywateli. Wówczas przedmiotowa transformacja przyczyni się do rzeczywistego usprawnienia wymiaru sprawiedliwości, jednocześnie pozostając narzędziem budującym zaufanie społeczne do sądownictwa w Polsce.

Bibliografia

Literatura

Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, SIP Legalis.

Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2008.

Bieliński A., *New courtroom Technologies – fears, needs and expectations*, [w:] *Court culture. Contemporary problems*, Białystok Volumes on Law and Culture, vol. 1, red. A. Piszcz, Białystok 2014.

Gołaczyński J., *Doręczenia elektroniczne w sprawach cywilnych i karnych*, „Palestra” 2024, nr 5.

Gołaczyński J., *Postępowanie cywilne w czasie pandemii. E-doręczenia, rozprawa zdalna, posiedzenie niejawne, składanie pism procesowych*, Warszawa 2022.

Gołaczyński J., Kotecka S., Zalesińska A., *Protokół w postaci zapisu dźwięku albo obrazu i dźwięku z posiedzenia jawnego w sprawach cywilnych*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 19.

Goździaszek Ł., *Perspektywy pełnego zautomatyzowania elektronicznego postępowania upominawczego*, [w:] K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek (red.), *E-Obywatel, e-sprawiedliwość, e-usługi*, Warszawa 2017.

Janik E., *Centralny Rejestr Restrukturyzacji i Upadłości – perspektywy i oczekiwania*, „Studia Ekonomiczne” 2017, nr 329.

Kapusta P., *Nowe technologie w służbie prawa do sądu*, Wrocław 2014.

Kosikowski C., *Przedsiębiorczość na Podlasiu. Problemy prawne i funkcjonowanie*, Białystok 2009.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167).

Raczkowska N., Błaszczyk J., *Nowe narzędzia technologiczno-informacyjne w postępowaniu rejestrowym w Polsce – analiza rozwiązań i ocena ich efektywności*, „Veritas Iuris” 2023, 6(1).

Radajewski M., Hałub-Kowalczyk O., Jabłoński M., *Identyfikacja treści prawa do sądu – wybrane zagadnienia*, Wrocław 2019.

Reczuch A., *Problem wykluczenia cyfrowego a informatyzacja postępowań sądowych na przykładzie instytucji upadłości konsumenckiej*, „Rozprawy Społeczne” 2024, nr 18.

Stręciwilk M., Świstak M., Zaborska S., *E-protokół w postępowaniu przez Krajową Izbę Odwoławczą. Korzyści i zagrożenia na przykładzie cywilnego postępowania sądowego*, „Prace Wydziału Nauk Prawnych” 76, Lublin 2019.

Sztokfisz B., *Międzynarodowy wymiar współpracy w zakresie rozwoju sztucznej inteligencji*, [w:] *Przegląd strategii rozwoju sztucznej inteligencji na świecie*, Warszawa 2018.

Szczurowski T., *Krajowy Rejestr Zadłużonych i informatyzacja postępowań insolwencyjnych*, „Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych. Europejska Wyższa Szkoła Prawa i Administracji”, nr 2–3/2022/62–63.

Szczurowski T., *Nowoczesne technologie w postępowaniu rejestrowym*, [w:] A. Kidyba, A. Olejniczak (red.), *Nowoczesne technologie. Szansa czy zagrożenie dla funkcjonowania przedsiębiorców w obrocie prawnym i postępowaniach sądowych*, Warszawa 2022.

Szwed M., *Standardy międzynarodowe a granice wdrażania innowacyjnych rozwiązań w wymiarze sprawiedliwości*, [w:] P. Kładoczny, K. Wiśniewska (red.), *Nowe technologie, nowa sprawiedliwość, nowe pytania*, Warszawa 2021.

Zalesińska A., Januszkiewicz T., *Udostępnienie akt sądowych on-line przy wykorzystaniu dedykowanych portali internetowych*, „Człowiek i Dokumenty” 2013, nr 1.

Zamojski Ł., *Krajowy Rejestr Sądowy. Komentarz*, Warszawa 2022.

Akty prawne i orzecznictwo

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 4830).

Ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym z dnia 20.08.1997 r. (Dz.U. z 2024 r., poz. 979).

Ustawa o Krajowym Rejestrze Zadłużonych z dnia 6.12.2018 r. (Dz.U. z 2019 r., poz. 55).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2019 r., poz. 1460).

Wyrok ETPC z 14.01.2010 r. w sprawie Shugayev przeciwko Rosji, skarga nr 11020/03.

Wyrok ETPC z 26.06.2008 r. w sprawie Shulepov przeciwko Rosji, skarga nr 15435/03.

Wyrok ETPC z 5.10.2006 r. w sprawie Marcello Viola przeciwko Włochom, skarga nr 45106/04.

Streszczenie: Cyfrowa transformacja wymiaru sprawiedliwości w Polsce jest tematem wykazującym ciągłą dynamikę, gdyż stanowi proces, który stopniowo rewolucjonizuje sposób funkcjonowania sądów i dostęp obywateli do ochrony prawnej. W artykule zostały uwypuklone kluczowe rozwiązania technologiczne, takie jak Portal Rejestrów Sądowych, Portal Informacyjny Sądu oraz e-rozprawy, które dają wiele możliwości, mając potencjał przyspieszenia postępowania, zwiększenia transparentności oraz obniżenia kosztów związanych z procedurami sądowymi. Cyfrowa transformacja sądownictwa niesie jednak ze sobą również wyzwania, takie jak ryzyko wykluczenia cyfrowego, problemy techniczne i potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa danych. Czy cyfrowe narzędzia rzeczywiście przybliżają nas do bardziej sprawiedliwego i efektywnego systemu sądownictwa, czy też stwarzają nowe bariery w dostępie do sądu? Jak te innowacje zmieniają codzienną praktykę sądową, jakie mają konsekwencje dla realizacji konstytucyjnego prawa do sądu oraz jakie

rozwiązania mogą przyczynić się do bardziej sprawiedliwego i dostępnego systemu sądownictwa? W przedmiotowym artykule przedstawione zostały wady i zalety modernizacji systemu sądownictwa.

Słowa kluczowe: cyfryzacja, nowe technologie, wymiar sprawiedliwości, prawo do sądu, e-rozprawa, Portal Informacyjny Sądu, Portal Rejestrów Sądowych

Abstract: The digital transformation of the justice system in Poland is a topic of ongoing dynamism, as it represents a process that gradually revolutionizes how courts operate and how citizens access legal protection. In the academic article, key technological solutions such as the Court Registers Portal, the Court Information Portal, e-hearings, and e-delivery services are highlighted. These innovations bring numerous possibilities, as they have the potential to accelerate proceedings, increase transparency, and reduce the costs associated with judicial procedures. However, the digital transformation of the judiciary also entails challenges, such as the risk of digital exclusion, technical issues, and the need to ensure data security. Do digital tools truly bring us closer to a more just and efficient judiciary, or do they create new barriers to court access? How do these innovations change daily judicial practices, what are their implications for the implementation of the constitutional right to a court, and what solutions can contribute to a fairer and more accessible justice system? The article engages in a debate about the pros and cons of modernizing the judiciary.

Keywords: digitalization, new technologies, justice system, right to a court, e-hearing, Court Information Portal, Court Registers Portal

Prawo do sądu w orzecznictwie. Wybrane przykłady naruszeń

Right to trial in jurisprudence. Selected examples of violations

Wprowadzenie

Prawo do sądu stanowi jeden z fundamentów systemu ochrony praw człowieka i jest gwarantowane przez różnego rodzaju akty normatywne, zarówno przez konstytucje państwowe, jak i normy prawa międzynarodowego. Stanowi ono także jedno z najważniejszych praw w demokratycznym państwie prawa¹. W Polsce prawo to zostało zapisane w art. 45 Konstytucji RP, w myśl którego każdy ma dostęp do sądu w celu rozstrzygnięcia sporów dotyczących praw lub obowiązków. Gwarancje te zostały rozwinięte na poziomie orzecznictwa sądów krajowych, a także w wyrokach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz), który czuwa nad przestrzeganiem przepisów Europejskiej konwencji praw człowieka (EKPC) przez państwa członkowskie.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie prawa do sądu w orzecznictwie, ze szczególnym uwzględnieniem wyroków Trybunału Konstytucyjnego oraz Sądu Najwyższego, które miały istotny wpływ na rozwój interpretacji tego prawa w polskim systemie prawnym.

Prawo do sądu w Polsce

Wskazać należy, iż pierwsze wzmianki dotyczące prawa do sądu na ziemiach polskich pojawiły się już w X w., natomiast jego realny rozwój nastąpił w późnym średniowieczu, kiedy to wyodrębniono sądownictwo duchowne oraz został wprowadzony system stanowości sądów, a także ich odrębności w zależności od stanu społecznego danego obywatela². Następnie przez wiele lat ewoluowało ono,

* mgr; Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie; ORCID: 0000-0003-0406-3108.

¹ Z. Kwiatkowski, *Right to a court in a democratic state ruled by law* [Prawo do sądu w demokratycznym państwie prawnym], „Ius Novum” 2019, vol. 13, nr 2, s. 33-50. DOI: 10.26399/iusnovum.v13.2.2019.15/z.kwiatkowski.

² P. Jurek, *Historia państwa i prawa polskiego*, Wrocław 1998, s. 6-9.

w zależności od okresu historyczno-prawnego państwa polskiego, przez zabory, okres międzywojenny oraz powojenny³. Pokreślenia wymaga, iż w zakresie wcześniejszych XX-wiecznych unormowań w tym temacie występowały one jedynie częściowo, a nie w sposób kompleksowy, np. w art. 82 oraz art. 98 konstytucji marcowej z 1921 r. czy też art. 53 ust. 1 konstytucji z 1952 r.

Współcześnie prawo do sądu stanowi podstawowy środek ochrony konstytucyjnych praw i wolności⁴. Jest ono szeroko rozumiane w zakresie podmiotowym, zgodnie z treścią art. 45 Konstytucji RP. Podstawowym zadaniem prawa do sądu jest zapewnienie sprawiedliwości i ochrony prawnej, a także umożliwienie dochodzenia swoich roszczeń w odpowiednim postępowaniu przed sądem. W myśl art. 45 Konstytucji RP oraz zgodnie z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego prawo do sądu obejmuje trzy podstawowe elementy:

- „prawo dostępu do sądu, tj. prawo uruchomienia procedury przed sądem – organem o określonej charakterystyce (niezależnym, bezstronnym i niezawisłym);
- prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności;
- prawo do wyroku sądowego, tj. prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd⁵”.

Wszystkie wskazane powyżej elementy składowe prawa do sądu wymagają, aby sąd posiadał przymiot niezależności, sędziowie niezawisłość, co służyć ma zapewnieniu bezstronności podczas rozpoznania i rozstrzygania spraw sądowych⁶. P. Sarnecki twierdzi, iż „prawo do sądu” oznacza uznanie istotnej roli sądów w określaniu statusu prawnego jednostki w sytuacjach, w których jest to niezbędne, a jako etiologię takiego uznania wskazuje standardy wykształcone w europejskiej kulturze prawnej, w szczególności wymóg niezależności, bezstronności i niezawisłości sądów, które powinny działać jawnie, terminowo i „sprawiedliwie”⁷. Ponadto warto podkreślić, że prawo do sądu ma charakter samoistny, a więc podlega ochronie samodzielnie, niezależnie od naruszenia innych praw⁸.

Obok art. 45, stanowiącego podstawowy przepis w zakresie ustanowienia prawa do sądu, w Konstytucji RP znajdują się inne przepisy dotyczące tego zagadnienia. Przykładowo – jest to art. 77 ust. 2 Konstytucji RP, który zabrania zamykania drogi sądowej, czy też art. 47 gwarantujący prawo do ochrony prywatności

³ M. Grzymisławska-Cybulska, *Prawo pomocy w postępowaniu sądownoadministracyjnym jako element realizacji prawa do sądu*, Warszawa 2013, s. 8-19.

⁴ P. Tuleja [w:] P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radziejewicz, P. Tuleja, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2023, art. 45.

⁵ Wyrok TK z 10.07.2000 r., SK 12/99, OTK 2000, nr 5, poz. 143.

⁶ Ibidem.

⁷ P. Sarnecki [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, tom II, wyd. II, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, art. 45.

⁸ M. Żak, *Prawo do sądu jako element zasady dobrego rządzenia w świetle orzecznictwa z zakresu praw człowieka*, „Palestra” 2020 nr 2, s. 72.

i ochrony przed ingerencją w życie prywatne, co również ma swoje konsekwencje w kontekście prawa do sądu. Konstytucja RP w dalszych przepisach odnosi się do szczególnych gwarancji dostępu do sądu w różnych dziedzinach prawa, takich jak np. prawo do sprawiedliwego procesu sądowego w sprawach karnych (art. 42). Warto zaznaczyć, że prawo do sądu jest nie tylko gwarancją dostępu do wymiaru sprawiedliwości, ale również zabezpieczeniem obywateli przed arbitralnymi decyzjami władz wykonawczych czy ustawodawczych.

Oprócz konstytucyjnych gwarancji Polska zobowiązała się również do przestrzegania międzynarodowych norm w zakresie prawa do sądu, w tym przepisów zawartych w Europejskiej konwencji praw człowieka czy też Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej. Zgodnie z art. 6 EKPC „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezależny i bezstronny sąd...”. Istotne jest, że prawo to obejmuje nie tylko prawo dostępu do sądu, ale również prawo do sprawiedliwego procesu, w tym prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie, prawo do obrony, a także prawo do bycia wysłuchanym przez sąd¹⁰. Regulacja zawarta w art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej również jest zbieżna z tym postanowieniem¹¹. W ramach Rady Europy funkcjonują także mechanizmy kontroli przestrzegania tych praw, w tym Europejski Trybunał Praw Człowieka, który w swoich wyrokach wskazuje na konkretne przypadki naruszeń prawa do sądu. Polska, będąc stroną EKPC, zobowiązana jest do przestrzegania tego prawa, a orzecznictwo ETPCz odgrywa istotną rolę w kształtowaniu norm i standardów dostępu do sądu¹².

Orzecznictwo polskich sądów krajowych

W polskim systemie prawnym prawo do sądu było szeroko interpretowane w orzecznictwie sądów krajowych, które w wielu przypadkach stanowiło źródło praktycznych rozważań w tym temacie. W tej części rozdziału przedstawione zostaną wybrane orzeczenia, które mają znaczenie dla zrozumienia tego, co stanowić może naruszenie tego prawa.

⁹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4 listopada 1950 r. (Dz.U. 2003, nr 61, poz. 284, ze zm.).

¹⁰ Przewodnik w zakresie stosowania artykułu 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Prawo do rzetelnego procesu sądowego (aspekt karny); https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_pol [dostęp: 10.01.2025].

¹¹ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.U. UE. C. z 2007 r. Nr 303, str. 1, z późn. zm.).

¹² F. Radoniewicz, *Prawo do sądu w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – zagadnienia wybrane (cz. I)*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 2 (36), s. 164-173.

Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego

Wyroki TK, które poruszają problematykę prawa do sądu, z uwagi na charakter kontrolny działalności TK w zakresie konstytucyjności prawa, w znacznej mierze skupiają się na omawianiu pewnych jego cech oraz ograniczeń. Przykładowo – w wyroku z 10.05.2000 r. Trybunał wskazał, iż samo prawo do sądu nie ma charakteru bezwzględniego, bowiem sam charakter procesu sądowego wymusza pewne restrykcje, takie jak opłaty sądowe, terminy procesowe czy wymogi dotyczące postępowania dowodowego. Takie ograniczenia, mimo że wywierają realny wpływ na realizację prawa do sądu, są jednak niezbędne z uwagi na pozostałe wartości, które występują w państwie prawa¹³. Można uzasadnić je potrzebą zapewnienia sprawiedliwości w procesie sądowym, ale muszą być one proporcjonalne do celu, który mają za zadanie osiągnąć, oraz zgodne z konstytucyjnymi zasadami proporcjonalności i równości.

Jednym z ograniczeń, które zostało wskazane w wyżej przywołanym wyroku TK, jak i innym jego orzecznictwie jest kwestia konieczności ponoszenia kosztów sądowych w procesie. W wyroku z 16.06.2008 r.¹⁴ Trybunał podkreśla, iż koszty sądowe mogą utrudniać dostęp do sprawiedliwości osobom, które nie są w stanie ich ponieść, co ogranicza prawo do sądu. Wskazuje on, że w demokratycznym państwie prawa wartości takie jak bezpieczeństwo czy porządek publiczny nie mogą uzasadniać zamknięcia drogi do sądu w celu ochrony konstytucyjnych praw, mogą jedynie usprawiedliwiać pewne ograniczenia tej ochrony. Z uwagi na to konieczne jest zrównoważenie ochrony interesów publicznych z prawem obywateli do dostępu do sądu. Kwestią budzącą wątpliwości w tym zakresie, która potencjalnie może stanowić zamknięcie drogi sądowej do ochrony konstytucyjnych praw i wolności, jest zatem sytuacja, w której występuje nadmierna wysokość opłat sądowych.

Taki przypadek także stanowił przedmiot analizy TK w wyroku z 2.12.2020 r., gdzie sprawa dotyczyła art. 34 ust. 1 ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, który wprowadzał wysoką opłatę stałą od skargi na orzeczenie Krajowej Izby Odwoławczej. TK uznał, że taka wysokość opłaty jest nieproporcjonalna i narusza prawo do sądu, gwarantowane przez art. 45 ust. 1 Konstytucji. Podkreślił, że chociaż odpłatność postępowania sądowego jest dopuszczalna, to nie może prowadzić do stworzenia barier ekonomicznych, które uniemożliwią jednostkom dochodzenie swoich praw. Wysokie koszty postępowania mogą ograniczać dostęp do sądu, szczególnie w przypadku przedsiębiorców, dla których opłaty sądowe mogą stać się nieopłacalne. Trybunał stwierdził, że choć koszty mają na celu oddzielenie zasadnych roszczeń od bezzasadnych, wysokość opłaty w tym przypadku była zbyt wysoka, co stanowiło nadmierną przeszkodę. Zostało zauważone, że nieproporcjonalna opłata

¹³ K. Gieroń, *Prawo do sądu w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego i orzecznictwie sądowym*, s. 557-558; wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 maja 2000 r., K 21/99, OTK 2000, nr 4, poz. 109.

¹⁴ Wyrok TK z 16.06.2008 r., P 37/07 (Dz.U. nr 110, poz. 706).

mogła prowadzić do rezygnacji z drogi sądowej z powodu nieopłacalności procesu. W rezultacie TK orzekł, że przepis wprowadzał nieuzasadnione ograniczenia prawa dostępu do sądu. W wyroku podkreślono, że państwo powinno zapewnić równowagę między interesem publicznym a dostępem do ochrony prawnej, w tym możliwość zwolnienia od kosztów sądowych w uzasadnionych przypadkach. TK zaznaczył, że wysokość opłaty powinna być uzasadniona, aby nie stanowiła bariery w realizacji prawa do sądu. Ostatecznie TK uznał przepis za niezgodny z Konstytucją, wskazując, że konieczne jest obniżenie opłaty, co zostało uwzględnione przez ustawodawcę w nowelizacji, która weszła w życie 1 stycznia 2021 roku¹⁵.

Orzecznictwo TK wskazuje również na inne możliwości naruszenia prawa do sądu, m.in. w sytuacji, gdy pojawiła się niekompletność skargi w postępowaniu sądowym. W wyroku z dnia 30.10.2012 r. w sprawie, która dotyczyła przepisu art. 30c ust. 5 pkt 2 ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, przewidującego, że skarga wniesiona do sądu administracyjnego, jeśli była niekompletna, pozostaje bez rozpatrzenia bez możliwości wezwania do uzupełnienia braków, TK uznał, że taki przepis narusza prawo do sądu. Zwrócił uwagę, że choć wymóg dołączenia kompletnej dokumentacji do skargi może być uzasadniony, to brak możliwości uzupełnienia braków w dokumentach stanowi nadmierny formalizm, który skutkuje zamknięciem drogi do sądu. TK podkreślił, że ustawodawca powinien umożliwić skarżącemu uzupełnienie brakujących dokumentów, co jest zgodne z zasadą sprawiedliwości proceduralnej. Wyrok TK doprowadził do tego, że skarga nie może być pozostawiona bez rozpatrzenia tylko z powodu braków formalnych, jeśli skarżący nie miał szansy ich usunąć po wezwaniu przez sąd. Trybunał nie zlikwidował wymogu dołączenia kompletnej dokumentacji, ale zmienił sposób egzekwowania, umożliwiając skarżącemu uzupełnienie braków¹⁶.

Orzecznictwo Sądu Najwyższego

SN także wielokrotnie podejmował i analizował kwestię prawa do sądu, w szczególności w kontekście procedur sądowych i stosowania norm procesowych. Wypowiadał się on na temat sprawiedliwości proceduralnej jako elementu konstytucyjnego prawa do sądu, m.in. w wyroku z 2.12.2011 r., w którym podkreślił, że prawo do sprawiedliwego procesu (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP) obejmuje prawo do bycia wysłuchanym oraz możliwość obrony swoich praw, co oznacza, że zmiana podstawy prawnej w trakcie postępowania nie może stanowić zaskoczenia dla stron¹⁷. SN uznał, że naruszenie tego uprawnienia skutkuje nieważnością postępowania. Podob-

¹⁵ Wyrok TK z 2.12.2020 r., SK 9/17, OTK-A 2020, nr 64.

¹⁶ Wyrok TK z 30.12.2012 r., SK 8/12 (Dz.U. poz. 1237).

¹⁷ Tak m.in.: wyrok SN z 2.12.2011 r., III CSK 136/11, LEX nr 1131125; wyrok SN z 12.06.2024 r., II CSKP 514/22, LEX nr 3726881.

nie w uchwale z 17.02.2016 r. SN stwierdził, że sąd ma obowiązek poinformować strony o możliwości rozpoznania sprawy na innej podstawie prawnej, co daje im możliwość modyfikacji stanowiska i przedstawienia nowych dowodów¹⁸. W związku z tym sąd, który nie dopełnił tego obowiązku, dopuszcza się naruszenia zasady sprawiedliwości proceduralnej, a w konsekwencji prawa do sądu.

Wskazać należy, iż SN niejednokrotnie wskazywał na naruszenie prawa do sądu poprzez brak orzekania przez niezawisły i bezstronny sąd. Przykładowo – w postanowieniu z dnia 26.10.2022 r. SN stwierdza, iż do naruszenia prawa do sądu niewątpliwie dochodzi w sytuacji błędnego ukształtowania składu sądu, na przykład skutek wyłączenia sędziego w warunkach nieważności, co sprawia, iż takie wadliwe orzeczenie w przedmiocie wyłączenia sędziego nie wywołuje skutków prawnych i stwarza jedynie pozór orzeczenia sądowego¹⁹. Podkreśla, iż zagwarantowane w Konstytucji RP prawo do sądu nie może być rozumiane jedynie jako prawo do rozpoznania sprawy przez sąd właściwy rzeczowo, miejscowo i funkcjonalnie, bowiem zakres tego prawa obejmuje również gwarancję do rozpoznania sprawy przez sąd, który orzeka we właściwym składzie²⁰.

SN w swoim orzecznictwie jako naruszenia prawa do sądu wskazuje także na kwestie związane z możliwością realizacji prawa do sądu przez osoby pozbawione wolności. W wyroku z 15.03.2023 r. sądy obu instancji uznały, że brak obecności osoby pozbawionej wolności na rozprawie, mimo że nie była ona reprezentowana przez pełnomocnika, nie stanowił naruszenia prawa do sądu. Jednakże SN wskazał, że takie podejście prowadzi do naruszenia konstytucyjnego prawa do obrony. Zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP każda osoba ma prawo do rzetelnego procesu sądowego, a wykluczenie strony z udziału w rozprawie może skutkować brakiem dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Sąd zauważył, że ocena niemożności uczestniczenia w rozprawie przez osobę pozbawioną wolności, traktowana jako wynik jej własnego działania, nie zwalnia sądów z obowiązku zapewnienia jej aktywnego uczestnictwa w postępowaniu. Naruszenie tego prawa skutkowałoby niespełnieniem standardów sprawiedliwości procesowej²¹.

Podkreślenia wymaga, iż w orzecznictwie SN w tematyce prawa do sądu oraz jego możliwych naruszeń bardzo często pojawia się kwestia przewlekłości postępowania. SN w postanowieniu z 6.05.2020 r. dokonuje szczegółowej analizy tego zagadnienia. Wskazuje on, iż ma ono charakter nieostry, bowiem sąd, dokonując oceny, czy doszło do naruszenia prawa strony do rozpoznania sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki, obok upływu czasu uwzględnia także indywidualne okoliczności sprawy, związane zarówno z samym postępowaniem, jak i z organizacją oraz funkcjonowaniem

¹⁸ Uchwała SN z 17.02.2016 r., III CZP 108/15, OSNC 2017, nr 2, poz. 14.

¹⁹ Tak m.in.: postanowienie SN z 26.10.2022 r., II CSKP 556/22, LEX nr 3425593; postanowienie SN z 17.10.2024 r., V KK 293/24, LEX nr 3769627.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Wyrok SN z 15.03.2023 r., II CSKP 263/22, LEX nr 3549888.

systemu wymiaru sprawiedliwości²². Przytoczenia wymaga zatem stanowisko SN, w myśl którego państwo ma obowiązek organizacji należytych i optymalnych warunków funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, w tym w szczególności obsady kadrowej, w celu zapobiegania potencjalnym wystąpieniom przewlekłości postępowania²³. Biorąc pod uwagę kryteria proceduralne oraz formalne zasadne jest przytoczenie potencjalnego naruszenia prawa do sądu wskazanego w orzecznictwie SN związanego z drogą sądową. W sytuacji, gdy przepisy prawa nie przewidują wyraźnie możliwości odwołania do sądu, może to prowadzić do naruszenia prawa do sądu. SN w wyroku z dnia 15.03.2001 r. wskazuje, iż zgodnie z art. 77 ust. 2 „ustawa nie może zamykać nikomu drogi egzekwowania naruszonych praw i wolności”²⁴. Dodatkowo w tym samym wyroku wyrażone zostało stanowisko, iż przepis ten powinien mieć zastosowanie nie tylko w sytuacji, w której droga sądowa jest wyraźnie wyłączona przepisem ustawy, ale również w sytuacji, gdy ustawa nie zawiera żadnego zakazu przy jednoczesnym braku wskazania odwołania do sądu w danej sytuacji²⁵.

Podsumowanie

Naruszenia prawa do sądu są istotnym zagadnieniem analizowanym w polskim orzecznictwie, szczególnie w kontekście przewlekłości postępowania oraz niejasności proceduralnych, które mogą ograniczać dostęp obywateli do wymiaru sprawiedliwości. W praktyce sądowej pojawiają się przypadki, w których opóźnienia w prowadzeniu postępowania, brak określonych procedur odwoławczych lub niewłaściwe rozstrzygnięcia dotyczące wyłączenia sędziów mogą prowadzić do naruszenia tego prawa.

TK wielokrotnie podkreślał, że przewlekłość postępowania sądowego narusza konstytucyjne prawo do sądu, a opóźnienia muszą być uzasadnione. Długotrwałe postępowanie, nawet bez przeszkód proceduralnych, może podważyć zaufanie obywateli do sądów, co zagraża praworządności. SN analizował przypadki, w których opóźnienia w rozpoznaniu sprawy prowadziły do nieodwracalnych szkód dla stron. Brak jednoznacznych regulacji dotyczących drogi odwoławczej może ograniczać dostęp do sądu, co narusza konstytucyjne gwarancje. W przypadkach wątpliwości co do bezstronności sędziego, wyłączenie go stanowi gwarancję niezależności sądownictwa i przestrzegania sprawiedliwości. W każdym przypadku, gdzie pojawiają się wątpliwości, kluczowe jest, by instytucje sądowe podejmowały odpowiednie środki zaradcze. Ostatecznie realizacja konstytucyjnego prawa do sądu w pełnym zakresie wymaga ciągłego monitorowania i reagowania na wszelkie nieprawidłowości w procesie sądowym.

²² Postanowienie SN z 6.05.2020 r., I NSP 34/20, LEX nr 3008461.

²³ C. Kłak, *Pojęcie przewlekłości postępowania sądowego*, „Prokuratura i Prawo” 2008, 12, s. 75-76; postanowienie SN z 8.03.2005 r., III SPP 34/05, OSNP 2005, nr 20, poz. 327.

²⁴ K. Gieroń, *Prawo...*, s. 566.

²⁵ Wyrok SN z 15.03.2001 r., I PKN 298/00, OSNP 2002, nr 24, poz. 588.

Bibliografia

Literatura

Grzymisławska-Cybulska M., *Prawo pomocy w postępowaniu sądownoadministracyjnym jako element realizacji prawa do sądu*, Warszawa 2013.

Jurek, P., *Historia państwa i prawa polskiego*, Wrocław 1998.

Kłak C., *Pojęcie przewlekłości postępowania sądowego*, „Prokuratura i Prawo” 12 2008.

Kwiatkowski Z., *Right to a court in a democratic state ruled by law* [Prawo do sądu w demokratycznym państwie prawnym], „Ius Novum” 2019, vol. 13, nr 2.

Przewodnik w zakresie stosowania Artykułu 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Prawo do rzetelnego procesu sądowego (aspekt karny).

Radoniewicz F., *Prawo do sądu w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – zagadnienia wybrane (cz. I)*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2017, no. 2 (36).

Sarnecki P. [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, tom II, wyd. II, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, art. 45.

Tuleja P. [w:] P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radziejewicz, P. Tuleja, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2023, art. 45.

Żak M., *Prawo do sądu jako element zasady dobrego rządzenia w świetle orzecznictwa z zakresu praw człowieka*, *Palestra. Pismo Adwokatury Polskiej*, 2/2020.

Akty prawne i orzecznictwo

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4 listopada 1950 r.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej.

Postanowienie SN z 26.10.2022 r., II CSKP 556/22, LEX nr 3425593.

Postanowienie SN z 17.10.2024 r., V KK 293/24, LEX nr 3769627.

Postanowienie SN z 6.05.2020 r., I NSP 34/20, LEX nr 3008461.

Postanowienie SN z 8.03.2005 r., III SPP 34/05, OSNP 2005, nr 20, poz. 327.

Uchwała SN z 17.02.2016 r., III CZP 108/15, OSNC 2017, nr 2, poz. 14.

Wyrok SN z 15.03.2023 r., II CSKP 263/22, LEX nr 3549888.

Wyrok SN z 2.12.2011 r., III CSK 136/11, LEX nr 1131125.

Wyrok SN z 12.06.2024 r., II CSKP 514/22, LEX nr 3726881.

Wyrok SN z 15.03.2001 r., I PKN 298/00, OSNP 2002, nr 24, poz. 588.

Wyrok TK z 10.07.2000 r., SK 12/99, OTK 2000, nr 5, poz. 143.

Wyrok TK z 10.05.2000 r., K 21/99, OTK 2000, nr 4, poz. 109.

Wyrok TK z 16.06.2008 r., P 37/07 (Dz.U. nr 110, poz. 706).

Wyrok TK z 2.12.2020 r., SK 9/17, OTK-A 2020, nr 64.

Wyrok TK z 30.10.2012 r., SK 8/12 (Dz.U. poz. 1237).

Źródła internetowe

<https://wyszukiwarka-krs.ms.gov.pl/> [dostęp: 5.12.2024].

<https://prs.ms.gov.pl/krz> [dostęp: 5.12.2024].

<https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/rewolucja-cyfrowa-w-sadach--kolejne-etapy> [dostęp: 5.12.2024].

<https://portal.wroclaw.sa.gov.pl> [dostęp: 9.12.2024].

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest analizie naruszeń prawa do sądu w orzecznictwie polskich sądów, ze szczególnym uwzględnieniem wyroków Trybunału Konstytucyjnego oraz Sądu Najwyższego. Przedstawia on przypadki, w których przewlekłość postępowań sądowych, brak dostępu do sprawiedliwego procesu czy inne błędy proceduralne skutkowały naruszeniem konstytucyjnych i międzynarodowych gwarancji prawa do sądu. W artykule omówiono orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące kosztów sądowych oraz interpretacji przepisów gwarantujących dostęp do sądu. Dodatkowo została dokonana analiza orzeczeń Sądu Najwyższego dotycząca przede wszystkim kwestii proceduralnych oraz przewlekłości postępowania w polskim systemie prawnym. Artykuł wskazuje na kluczowe wyzwania związane z zapewnieniem efektywnego dostępu obywateli do wymiaru sprawiedliwości oraz na potrzebę dalszych reform w tym zakresie.

Słowa kluczowe: prawo do sądu, orzecznictwo sądowe, zasady procesowe, naruszenia

Abstract: The article is dedicated to the analysis of violations of the right to a court in the jurisprudence of Polish courts, with particular emphasis on the rulings of the Constitutional Tribunal and the Supreme Court. It presents cases where delays in legal proceedings, lack of access to a fair trial, or other procedural errors resulted in violations of constitutional and international guarantees of the right to a court. The article discusses rulings of the Constitutional Tribunal concerning court fees and the interpretation of provisions guaranteeing access to a court. Additionally, an analysis of the Supreme Court's rulings is presented, focusing primarily on procedural issues and delays in proceedings within the Polish legal system. The article highlights key challenges related to ensuring effective access to justice for citizens and the need for further reforms in this area.

Keywords: right to a fair trial, court judgement, rules of procedure, breach of law

Zakończenie

Pojęcie prawa do sądu w niniejszym tomie zostało przeanalizowane wieloaspektowo. Dzięki przywoływanym stanowiskom orzeczniczym i poglądom teoretyków prawa udało się spojrzeć na istotę i znaczenie prawa do sądu z różnych perspektyw. Poczynione analizy, zawierające szereg odwołań do poglądów judykatury i nauki prawa, pozwoliły zwrócić uwagę na szereg niedoskonałości aktualnych uregulowań i związaną z tym potrzebę postulowania stosownych zmian legislacyjnych. Rozważania zawarte w niniejszej publikacji korespondują z szeregiem opracowań odnoszących się do sytuacji prawnej jednostek, których prawo do sądu jest naruszane. Biorąc pod uwagę znaczną liczbę wątków, które omawiano, jak i ograniczone ramy publikacji, nie było możliwe wyczerpanie tematu. Można jednak wyrazić nadzieję, że podjęte w niniejszym opracowaniu wątki będą kontynuowane w kolejnych publikacjach, skłaniając ich Autorów do pogłębienia zaprezentowanych zagadnień. Można liczyć także na to, że lektura zbioru skłoni Czytelników do podjęcia własnych rozważań nad materią prawa do sądu i jego aspektów praktycznych.

Podsumowując niniejszą publikację, podkreślić należy, że prawodawca, którego rola w tworzeniu dobrego prawa jest fundamentalna, nie powinien pomijać cennego głosu sędziów, którzy każdego dnia muszą konfrontować sprawy ludzi ze stanem legislacji, jak też stanowisk teoretyków prawa, których spostrzeżenia mogą przysłużyć się tworzeniu sprawiedliwych i spójnych systemowo regulacji prawnych.

OFICYNA WYDAWNICZA

HUMANITAS

Zapraszamy do współpracy z Oficyną Wydawniczą „Humanitas”. Oferujemy autorom i podmiotom instytucjonalnym usługi profesjonalnego opracowania redakcyjnego, graficznego i technicznego książek oraz ich wydanie w wersji tradycyjnej i elektronicznej – szybko i profesjonalnie!

Usługi, które oferujemy

- ✓ recenzja
- ✓ korekta językowa
- ✓ redakcja techniczna
- ✓ skład komputerowy (DTP)
- ✓ opracowanie graficzne
- ✓ sprzedaż i promocja
- ✓ publikacja w wersji drukowanej i elektronicznej

Wydajemy

- ✓ monografie i czasopisma naukowe
- ✓ materiały konferencyjne
- ✓ raporty badawcze
- ✓ podręczniki i skrypty akademickie
- ✓ publikacje popularnonaukowe
- ✓ biografie
- ✓ poradniki i przewodniki

Co nas wyróżnia

- ✓ krótki proces wydawniczy
- ✓ indywidualne podejście do każdego projektu
- ✓ konkurencyjne ceny
- ✓ szerokie kontakty w środowisku naukowym
- ✓ wieloletnie doświadczenie

tel.: 32 363-12-19

dystrybucja@humanitas.edu.pl

<https://www.humanitas.edu.pl/wydawnictwo>

(...) Monografia „Prawo do sądu. Lektury z orzecznictwa” jest wartościowym i aktualnym wkładem w polską literaturę naukową poświęconą konstytucyjnie gwarantowanemu prawu do sądu – w jego ujęciu konstytucyjnym, konwencyjnym (art. 6 EKPCz) i ustawowym, a także w perspektywie problemów praktycznych. Cechą wyróżniającą jest interdyscyplinarność: autorzy wywodzą się z różnych dziedzin prawa (cywilnego, karnego, administracyjnego, medycznego) i podejmują zarówno analizy dogmatycznoprawne, jak i studia przypadków oraz badania o charakterze empirycznym. Oprócz teorii pojawia się bogate orzecznictwo TK, SN, NSA, ETPCz oraz materiał analityczny – powiązany z problemami widzianymi przez praktyków (...).

Z recenzji wydawniczej dra hab. Grzegorza Krawca

ISBN 978-83-68024-59-3

9 788368 024593

OFICyna WYDAWNICZA
HUMANITAS

ul. Kilińskiego 43, 41-200 Sosnowiec

REDAKCJA:

e-mail: wydawnictwo@humanitas.edu.pl
tel. (32) 3631225

**DZIAŁ
SPRZEDAŻY:**

e-mail: dystrybucja@humanitas.edu.pl
tel. (32) 3631225

humanitas.edu.pl/wydawnictwo/